Rostocker Dokumentenserver
Dieses Werk wurde Ihnen durch die Universitätsbibliothek Rostock zum Download bereitgestellt.
Für Fragen und Hinweise wenden Sie sich bitte an: digibib.ub@uni-rostock.de

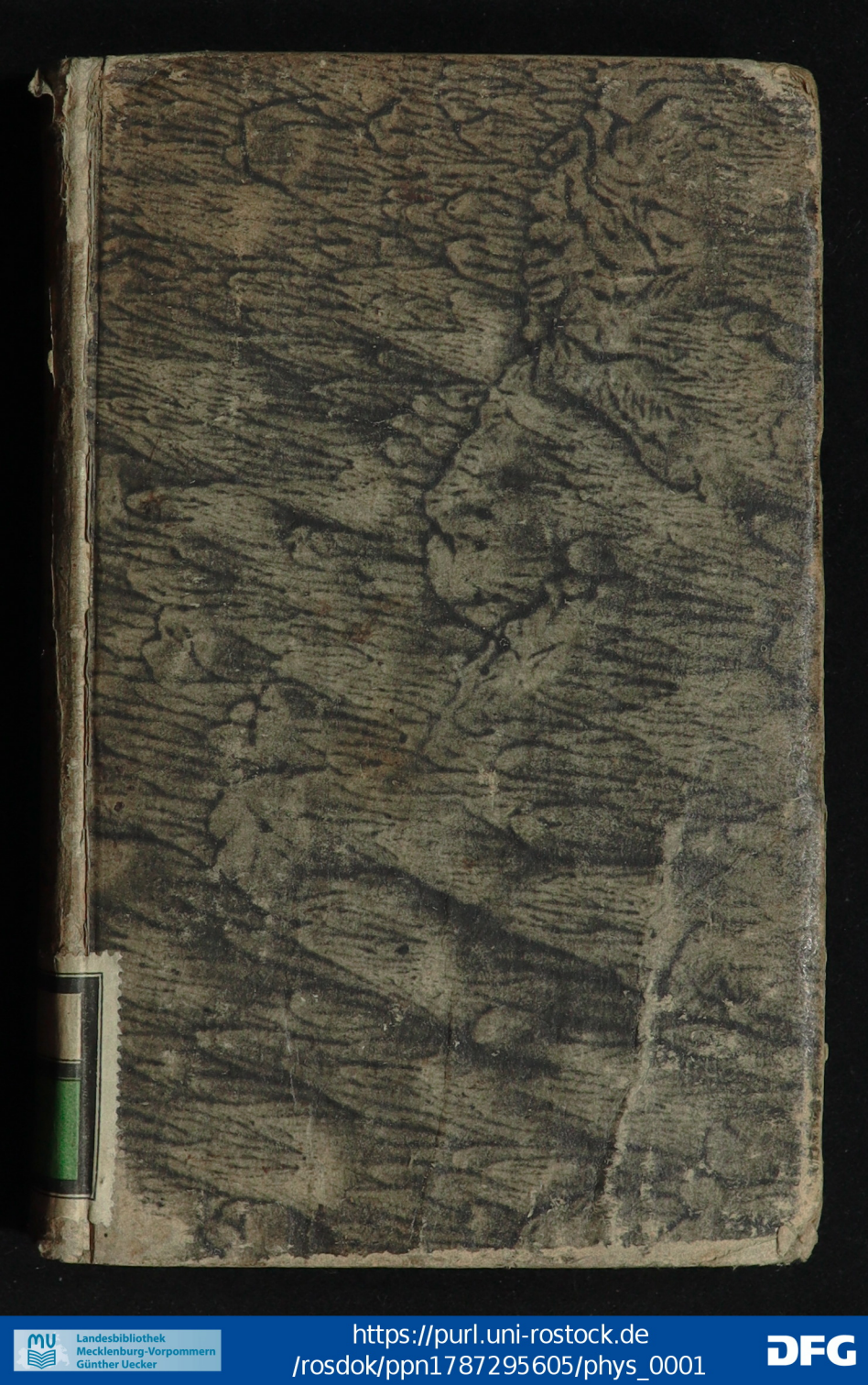
Marcus Tullius Cicero

M. Tullii Ciceronis De Officiis Libri III. : Quibus Accedunt De Legibus Libri III. ... Et Somnium Scipionis : Ex Nova Recensione Ernestiana Adjunctis Lectionibus Gruterianis

Halae: Impensis Orphanotrophei, MDCCLXXXXII

https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605

Druck Freier Zugang PUBLIC DOMAIN

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0001
DFG

Exordium.
Propositio.
Expositio.
Epilogus.

Nov
805.

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0002
DFG

J... chreven.
Berlin, 1805.

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0003
DFG

M. TULLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

LIBRI III.

QUIBUS ACCEDUNT

DE LEGIBUS LIBRI III.

CATO MAJOR

DE SENECTUTE

LÆLIUS

DE AMICITIA

PARADOXA

DE

PETITIONE CONSULATUS

ET

SOMNIUM SCIPIONIS.

EX NOVA RECENSIONE

ERNESTIANA

ADJUNCTIS

LECTIONIBUS GRUTERIANIS.

HALAE

IMPENSIS ORPHANOTROPHEI

M DCC LXXXXII.

GROSSH. REGIERUNGS BIBLIOTHEK NEUSTRELITZ

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker

https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0005

DFG

M. TULLII CICERONIS
DE
OFFICIIS
AD
MARCUM FILIUM
LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Cum Cicero, reipublicæ libertate sublata, se ad philosophiæ studium retulisset, multosque illustres ejus locos latinis litteris illustrasset; suscepit ad filium, Athenis studiis litterarum operam dantem, de officiis scribere, non modo, ut hic quoque locus, qui latissime patet, latinis litteris illustraretur, sed etiam, quod esset ætati Ciceronis filii & auctoritati parentis aptissimus. Quamquam autem hæc quæstio communis est omnium philosophorum; tamen his pæne propria est, qui summum bonum honestate metiuntur, nempe Academicorum, Peripateticorum & Stoicorum, qui in constituendo summo bono verbis magis quam re discrepabant. Secutus ergo Cicero est in hac quæstione potissimum Stoicos, & ex eorum fontibus, judicio arbitratuque suo, quantum quoque modo visum est, hausit. Tradita officii & definitione & divisione, quinque facit genera deliberationis in consilio capiendo: primum, honestumne factu sit an turpe, quod in deliberationem

tionem cadit: alterum, conducatne an noceat: reliqua vero, ubi cum honesto pugnat id quod videtur utile, & cum aliud alio honestius aut utilius videtur, utrum alteri sit præponendum. In tres igitur partes totam disputationem distribuit, quarum prima est de honesto, altera de utili, sed dupliciter utraque, & tertia de comparatione eorum. c. 3. Primum formam quandam honesti exhibet a natura humana ductam, ejusque quattuor partes facit, sapientiam, justitiam, temperantiam, & fortitudinem seu magnitudinem animi, ex quibus singulis certa quædam officia nascuntur. c. 4. Ac de his quattuor partibus accurate disputat, & quomodo ab iis officia ducantur, ostendit. c. 5-42. Huic disputationi subjicit de comparatione honesti, de duobus honestis utrum honestius. c. 43. f.

I 1 p. 1. a

QUAMQUAM te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis institutisque philosophiæ, propter summam & doctoris auctoritatem, & urbis; quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci: idem tibi censeo faciundum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos ut videmur magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Græcarum litterarum rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos & ad di-
2 cendum, & ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem a principe hujus ætatis philosophorum, & disces, quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum a Peripateticis

pateticis dissidentia: quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus: de rebus ipsis utere tuo judicio: nihil enim impedio: orationem autem latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. Nec vero arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornateque dicere, quoniam in eo studio ætatem consumsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodam modo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, 3
mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, [1] qui jam illos fere æquarunt, studiose legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum [2] contigisse, ut idem utroque in genere elaboraret, sequereturque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens: dulcis tamen; ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certe secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus forense di- 4
cendi tractare voluisset, gravissime & copiosissime potuisse dicere: & Demosthenem, si illa, quæ a Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele, & Isocrate judico: quorum uterque suo studio delectatus, contemsit alterum. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scri- 2
bere, & multa posthac, ab eo ordiri volui maxime, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ. Nam cum multa sint in philosophia & gravia, & utilia, accurate copioseque a philosophis

1 qui se illis jam f. æq. 2 adhuc cont.

disputata: latissime patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis, & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis; neque
p. 2. a. forensibus, neque domesticis in rebus; neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque [1] colendo sita vitæ est
5 honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. quis est enim, qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus, officium omne [2] pervertant. nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur: hic, si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. fortis vero, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bo-
6 num statuens, esse certe nullo modo potest. Quæ quamquam ita sunt in promtu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ, tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab his, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, jam pridem explosa sententia est: qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & hac in quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro,

1 et colendo. 2 pervertunt.

ſtro, [3] quantum quoque modo videbitur, hauriemus.

Placet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, ante definire, quid ſit officium: quod a Panætio prætermiſſum eſſe miror. omnis enim, quæ a ratione ſuſcipitur de aliqua re, inſtitutio, debet a definitione proficiſci: ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur. Omnis de officio duplex eſt quæſtio. unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus vitæ [4] conformari poſſit. Superioris generis hujusmodi exempla ſunt: Omniane officia perfecta ſint: num quod officium aliud alio majus ſit: & quæ ſunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officii. nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum officium, rectum, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα, hoc autem commune καθῆκον vocant. Atque ea ſic definiunt, ut, rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant: medium autem officium id eſſe dicant, quod, cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit. Triplex igitur eſt, ut Panætio videtur, conſilii capiundi deliberatio. nam, honeſtumne factu ſit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit. in quo conſiderando ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem aut anquirunt, aut conſultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id, necne, de quo deliberant. quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit.

7 b.

3

8

9

p. 3. a.

3 quantocunque modo. 4 confirmari.

Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit, ut distrahatur deliberando
10 animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac divisione, (cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius: itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum differendum.

4 Principio generi animantium omni est a natura
11 tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, [1] quæque ad vivendum sint necessaria, anquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia ejusdem generis. Commune [2] item animantium omnium est conjunctionis appetitus, procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & beluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodat, paullulum admodum sentiens præteritum, aut futurum. Homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque an-
b. nectit futuras: facile totius vitæ cursum videt, ad
12 eamque degendam præparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitæ societatem: ingeneratque in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui pro-

1 omnia quæcunque. 2 autem.

procreati sunt: impellitque, ut hominum cœtus, &
celebrationes, [3] esse, & a se obiri velit: ob easque
causas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cul-
tum, & ad victum: nec sibi soli, sed conjugi, libe-
ris, ceterisque, quos caros habeat, tuerique de-
beat. Quæ cura excitat etiam animos, & ma-
jores ad rem gerendam facit. Inprimisque hominis 13
est propria veri inquisitio, atque investigatio. Ita-
que cum sumus necessariis negotiis curisque vacui,
tum avemus aliquid videre, audire, addiscere: co-
gnitionemque rerum aut occultarum aut admirabi-
lium ad beate vivendum necessariam ducimus. ex
quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerum-
que sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic
veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quæ-
dam principatus, ut nemini parere animus bene a
natura informatus velit, nisi præcipienti, et do-
centi, aut utilitatis causa, juste & legitime impe-
ranti: ex quo animi magnitudo exsistit, humana-
rumque rerum contemtio. Nec vero illa parva vis 14
naturæ est rationisque, quod unum hoc animal sen-
tit, quid sit ordo; quid sit, quod deceat; in factis
dictisque qui modus. itaque eorum ipsorum, quæ
adspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulcritudi-
nem, venustatem, convenientiam partium sentit.
quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad
animum transferens, multo etiam magis pulcritudi-
nem, constantiam, ordinem in consiliis factisque con-
servandum putat: cavetque, ne quid indecore, ef- p. 4.
fæminateve faciat: tum in omnibus & opinionibus, a.
& factis, ne quid libidinose aut faciat aut cogitet.
quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quæ-
rimus, honestum: quod etiam si nobilitatum non
sit, tamen honestum sit: quodque vere dicimus,
etiam, si a nullo laudetur, natura esse laudabile.

3 et esse.

5 Formam quidem ipsam, Marce fili, & tamquam faciem honesti vides: quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret [1] sui. Sed omne, quod honestum est, id quattuor partium oritur ex aliqua. aut enim in perspicientia veri sollertiaque versatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quattuor quamquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri: ejusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissime & celerrime potest & videre, & explicare rationem, is prudentissimus & sapientissimus rite haberi solet. quocirca huic, quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus actio vitæ contibenetur: ut & societas hominum conjunctioque servetur, & animi excellentia magnitudoque cum in augendis opibus utilitatibusque & sibi & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam & ordinem adhibentes, honestatem & decus conservabimus.

6 Ex quattuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione

1 sapientiæ.

gnitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem: in qua excellere pulcrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamus. quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam. Alterum est vitium, 19
quod quidam nimis magnum studium, multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias: quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis, operæ, curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpicium audivimus: in geometria Sex. Pompejum ipsi cognovimus: multos in dialecticis, plures in jure civili. quæ omnes artes in veri invest igatione versantur: cujus studio a rebus ge- p. 5.
rundis abduci, contra officium est. virtutis enim laus a.
omnis in actione consistit: a qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ numquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio, motusque animi, aut in consiliis capiundis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque ~~versatur~~ versabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De tribus autem reliquis latissime patet ea ra- 7
tio, qua societas hominum inter ipsos, & vitæ 20
quasi communitas continetur. cujus partes duæ sunt: justitia, in qua virtutis splendor est maximus: ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficientia, quam eamdem vel benignitatem, vel liberalitatem appellari licet. Sed justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuria:

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0015
DFG

juria: deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt autem privata nulla
21 naturâ: sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur: Tusculanum Tusculanorum: similisque est privatarum possessionum descriptio. ex quo, quia suum cujusque sit; eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat: [1] eo si qui sibi
22 plus appetet; violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam, (ut præclare scriptum est a Platone) non nobis solis nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici: atque, ut placet Stoi-
b. cis, quæ in terris [2] gignantur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se, aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiundo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter
23 homines societatem. Fundamentum est autem justitiæ fides; id est, dictorum conventorumque constantia & veritas. ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem.

Sed injustitiæ genera duo sunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam si paren-
24 tes, aut patriam, ~~aut socios~~ deserat. Atque illæ quidem

1 e quo si qui sibi appetet. 2 gignuntur.

quidem injuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe a metu proficiscuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciundam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latissime patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ 8
cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas
voluptates. In quibus autem major est animus, in 25
iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in republica p. 6.
princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere 2.
non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia & copia: quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset.
Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini nocens,
vituperanda: sed fugienda semper injuria est. Ma 26
xime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas nec fides regni est:

id latius patet. nam, quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit, sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris,
imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. quo magis
cavendum est, ne quid in eo genere peccetur. Sed 27
in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est,

et

et ad tempus, an consulto & cogitato fiat injuria. Leviora enim sunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum
9 est. Prætermittendæ autem defensionis, deferendi-
28 que officii, plures solent esse causæ. Nam, aut ini-
b. micitias, aut laborem, aut sumtus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia; aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer [1] expetant, de quibus inter se digladiari soleant, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam alterum justitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant injuria: in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad rempublicam ne accessuros quidem putant, nisi coactos. æquius autem erat id voluntate fieri. nam hoc ipsum ita justum est, quod recte fit, si est volunta-
29 rium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: qui altero injustitiæ genere vacant; in alterum incurrunt. deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum.

Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus justitia continetur: facile, quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judi-
30 care. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quamquam Terentianus ille Chremes humani nihil a se

1 expetunt - - solent.

se alienum putat: sed tamen, quia magis ea percipimus atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quam illa, quæ ceteris; quæ, quasi longo intervallo interjecto, videmus: aliter de illis, ac de nobis, judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipsa per se: dubitatio cogitationem significat injuriæ. Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna esse justo homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut reddere depositum, promissum facere; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea migrare interdum, & non servare, fit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primum, ut ne cui noceatur: deinde, ut communi utilitati serviatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod & conventum, ut id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. Nam si, ut in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sint iis, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui [2] promiseris, contra officium est, majus anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis standum non esse, quis non videt, quæ

p. 7. a.

10 31

32

b.

coactus

2 promiseris. Contra off. est, majus non anteponi.

coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit?
33 quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus. Exsistunt etiam sæpe injuriæ calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa juris interpretatione. Ex quo illud: *summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in republica multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Ne noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne appetenter, atque ut regredi, quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit: in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. quocirca in omni re fugienda est talis sollertia.

11 Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, a quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus atque haud scio, an satis sit, eum, qui lacessierit, injuriæ suæ pœnitere: ut & ipse ne quid tale posthac committat, & ceteri sint ad
34 injuriam tardiores. Atque in republica maxime conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera
p. 8. a. decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc beluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non
35 licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur: parta autem victoria, conservandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos

nicos in civitatem etiam acceperunt: at Karthaginem & Numantiam funditus fustulerunt. nollem Corinthum: sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciundum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum; si non optimam, at aliquam rempublicam, quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more majorum. Ac belli 36
quidem æquitas sanctissime fetiali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit, & indictum. Pompilius imperator tenebat provinciam: in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur, unam dimittere legionem; Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum b.
pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa 37
erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua ~~scripsit~~, *scribit*
se audisse, eum missum factum esse a consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne prœlium ineat. negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equi- 12
dem illud etiam animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigatam. Hostis enim

apud majores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ: AUT STATUS DIES CUM HOSTE. Itemque, ADVERSUS HOSTEM AETERNA AUCTORITAS. Quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt? cum quicum [1] bellum geras, tam molli nomine appellari? Quamquam id nomen durius jam effecit vetuſtas. a peregrino [2] enim receſſit, & proprie in
38 eo, qui arma contra ferret, remanſit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet easdem, quas dixi paullo ante juſtas cauſas eſſe bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. Ut enim cum [3] civiliter contendimus, aliter, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt; cum altero capitis, & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui juſtiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis, illa præclara:

p. 9. a. *Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis;*
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro vitam certamus utrique.
Vosne velit, an me regnare, hera quidve ferat fors,
Virtute experiamur. & hoc ſimul [4] accipite dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum eſt:
Dono, ducite, doque, volentibu' cum magnis diis.

13 Regalis ſane, & digna Æacidarum genere ſententia.
39 Atque etiam ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides conſervanda: Ut primo Punico bello, Regulus captus a Pœnis, cum

1 bella. 2 enim jam. 3 cum civi aliter cont. 4 aceipe.

cum de captivis commutandis Romam missus esset, juraſſetque se rediturum: primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit; deinde, cum retineretur a propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere. *Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam,* 40
quos decem Hannibal Romam adstrictos misit jurejurando se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejeraſſent, in ærariis reliquerunt; nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Hannibalis permissu exisset de castris, rediit paullo post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, jurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem a majoribus nostris constitutum. Cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum: senatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho ~~dedit.~~ dedidit
Ita ne hostis quidem, & potentis, & bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbavit. Ac de bellicis qui- 41
dem officiis satis dictum est.

Meminerimus autem, etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis; operam exigendam, justa præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude fiat injuria: fraus, quasi vulpeculæ; vis, leonis videtur: utrumque homine alienissimum: sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quam eorum, 5 qui cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est. b.

5 qui tum cum m.

14 Deinceps (ut erat propositum) de beneficientia
42 ac liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius. sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri, & ceteris: deinde, ne major benignitas sit, quam facultates: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed pernicioſi assentatores judicandi sunt: & qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut
43 si in suam rem [1] alienam convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullæ & C. Cæsaris pecuniarum translatio a justis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem justum.
44 Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quam facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injurioſi sunt in proximos. quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut
p. 10. a. ad largiendum suppetant copiæ. Videre etiam licet plerosque, non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ proficiscí ab ostentatione magis, quam a voluntate videantur. Talis autem simulatio, vanitati est

1 aliena.

est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati.
Tertium est propositum, ut in beneficientia delectus 45
esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est; sin minus, plures causæ, majoresque, ponderis plus habebunt. Quoniam au 15
tem vivitur non cum perfectis hominibus, [2] planeque 46
sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sunt simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, justitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto, nec sapiente, ferventior plerumque est: illæ virtutes, virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus. De benevolen- 47
tia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur: sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantia judicemus: sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia: major quædam cura adhibenda est: nullum enim offi- b.
cium referenda gratia magis necessarium est. Quod 48
si ea, quæ utenda acceperis, majore mensura, si modo possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? [3] an non imitari agros fertiles, qui multo plus [4] efferunt, quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum

2 pleneque. 3 an imitari. 4 afferunt.

duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi; demus, necne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, modo
49 id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo animo, tamen in primis, quo quisque [1] ~~animi~~ studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio vel [2] modo; in omnes repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, considerate constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cetera paria sint, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari: quod contra fit a plerisque. A quo enim plurimum is sperant, etiamsi ille ~~his~~ non eget, tamen ei potis-
16 simum inserviunt. Optime autem societas homi-
50 num, conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ [3] natura principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. ejus autem vinculum
P. II. a. est ratio & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando, conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate. Neque ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus ineſſe fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus: justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis & ora-
51 tionis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda commu-

1 animo. 2 morbo. 3 naturæ.

communitas: ut quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum: e quibus ipsis cetera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est: *Amicorum esse omnia communia.* Omnia autem communia ~~hominum~~ videntur ea, quæ sunt generis ejus, quod ab Ennio positum in una re, transferri in multas potest. omnium

Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.

Una ex re satis præcipitur, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, [4] id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, Non prohibere [5] aqua 52
profluente; Pati ab igne ignem capere, [6] si quis velit; Consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, Nihilominus ipsi luceat: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus 53
autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab 17
infinita illa discedatur, propior est ejusdem gentis, b.
nationis, linguæ; qua maxime homines conjunguntur: interius etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia: forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractæ. Arctior vero colligatio est societatis propinquorum. ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. Nam cum sit hoc natura 54
commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est: pro-

4 ut. 5 aquam profluentem. 6 si qui.

xima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones: post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum una domo jam capi non possint, in alias domos, tamquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio, & ~~soboles~~ subolés, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio, be-
55 nevolentia devincit homines & caritate. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, (quod sæpe dicimus) etiam si in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, id quo id ineſſe videtur, amicos
56 facit. Et quamquam omnis virtus nos ad se [1] allicit,
p. 12. a. facitque, ut eos diligamus, in quibus ipsa ineſſe videatur: tamen justitia & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulatius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eædemque voluntates: in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac sepso: efficiturque id, [2] quod Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis: quæ & mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur socie-
57 tate. Sed cum omnia ratione, animoque lustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quam ea, quæ cum republica est unicuique nostrum. cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria una complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum

1 alliciat faciatque. 2 q. P. vult in amicitia.

istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio 58
fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes sunt, patria & parentes, quorum beneficiis[3] maximis obligati sumus: proximi, liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem, victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicitiis vigent maxime: estque ea jucundissima b.
amicitia, quam similitudo morum conjugavit. Sed 18
in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, 59
quid cuique maxime necesse sit, & quid quisque vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum. Sunt quædam officia, quæ aliis magis, quam aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in fructibus percipiundis, quam aut fratrem, aut familiarem. at, si lis in judicio sit, propinquum potius, & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur & talia, circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo deducendoque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed ut nec 60
medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut facimus ipsi: sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quem-

3 maxime.

admodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus.

61 Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quattuor, e quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatoque, humanasque res despiciente factum sit. Itaque in probris maxime in promtu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem;
Illa virago viri.

Et si quid ejusmodi:

Salmaci, da spolia, sine sudore & sanguine.

p. 13. a. Contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter, excellenterque gesta sunt, ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris. hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesque alii: maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus
19 ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quæ cer-
62 nitur in periculis, & laboribus, si justitia vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam, virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis, & malitia, laudem est adeptus. nihil enim honestum esse potest,
63 quod justitia [1] vacet. Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota a justitia, calliditas potius, quam sapientia est appellan-

1 vacat.

pellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros fortes, magnanimos, eosdem bonos, & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione 64
& magnitudine animi, facillime pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflam- b.
matum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est justitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur, exsistuntque in republica plerumque largitores & factiosi, ut opes quam maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quam justitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. nullum est enim tempus, quod justitia vacare debeat. Fortes igitur, & 65
magnanimi sunt habendi, non, qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo, honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria judicat: principemque se esse mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & gloriæ [2] cupido. qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui, laboribus susceptis, periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum [3] desideret gloriam.

Omnino fortis animus, & magnus, duabus re- 20
bus maxime cernitur: quarum una in rerum exter 66
narum

2 cupiditate. 3 desiderat.

narum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime utiles, sed & vehementer arduas, plenasque laborum, & periculorum, tum vitæ, tum multarum aliarum rerum, quæ ad
67 vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis & amplitudo, addo etiam utilitatem, in posteriore est: causa autem, & ratio efficiens magnos viros, est in priore. in eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum judices, & omni animi perturbatione liber sis. nam & ea, quæ eximia plerisque & præclara videntur, parva ducere, eaque ratione stabili firmaque contemnere, fortis animi, magnique ducendum est: & ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunaque versantur, ita ferre, ut nihil a statu naturæ discedas, nihil a dignitate sapientis, robusti animi
68 est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui invictum se a labore præstiterit, vinci a voluptate. Quamobrem & hæc videnda, & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamque parvi, quam amare divitias: nihil honestius, magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficientiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda
69 nonnumquam. Vacandum autem est omni animi pertur-

perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia; ut b.
tranquillitas & ſecuritas adſit, quæ affert cum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis ſe removerint, ad otiumque perfugerint: in his & nobiliſſimi philoſophi longeque principes, & quidam homines ſeveri & graves, nec populi nec principum mores ferre potuerunt, vixeruntque nonnulli in agris, delectati re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, 70
quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cujus proprium eſt, ſic vivere, ut velis. Quare, cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otioſis: 21
alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant; alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & parvo. in quo neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia: ſed & facilior, & tutior, & minus aliis gravis, aut moleſta vita eſt otioſorum: fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemque aptior eorum, qui ſe ad rempublicam & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & 71
iis forſitan concedendum ſit, rempublicam non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ ſeſe dediderunt: & iis, qui aut valitudinis imbecillitate, aut aliqua graviore cauſa impediti, a republica receſſerunt, cum ejus adminiſtrandæ poteſtatem aliis, laudemque concederent; Quibus autem talis nulla ſit cauſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique mirentur, imperia & magiſtratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed p. 15.
videntur labores & moleſtias, tum offenſionum, a.
et ~~tum~~ repulſarum, quaſi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis

parum

parum sibi constent: voluptatem severissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non sa-
72 tis constanter. Sed iis, qui habent a natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus, & gerenda respublica est. nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rempublicam nihilo minus, quam philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, & ea, quam sæpe dico, tranquillitas animi atque securitas: si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constan-
73 tiaque victuri. Quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus multa patent in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent: & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rempublicam gerentibus, quam quietis, quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit, sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet, propter ignaviam, aut nimis confidat, propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius, quam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

22 b. Sed cum plerique arbitrentur, res bellicas majores esse, quam urbanas: minuenda est hæc opinio.
74 multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingeniisque plerumque contingit, eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus judicare, multæ res exstiterunt urbanæ majores clarioresque, quam bellicæ.

Quam-

Ruhnk: callidi

Quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, & ſit 75
ejus nomen, quam Solonis, illuſtrius, citeturque
Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur
conſilio Solonis ei, quo primum conſtituit Areopa-
gitas: non minus præclarum hoc, quam illud, ju-
dicandum eſt. illud enim ſemel profuit, hoc ſemper
proderit civitati: hoc conſilio leges Athenienſium,
hoc majorum inſtituta ſervantur. Et Themiſtocles
quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adju-
verit: at ille vere, a ſe adjutum Themiſtoclem. Eſt
enim bellum geſtum conſilio ſenatus ejus, qui a So-
lone erat conſtitutus. Licet eadem de Pauſania Ly- 76
ſandroque dicere: quorum rebus geſtis quamquam
imperium [1] Lacedæmonis dilatatum putatur; tamen
ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, &
diſciplinæ conferendi ſunt. Quinetiam ob has ipſas
cauſas & parentiores habuerunt exercitus, & fortio-
res. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus
C. Mario, neque, cum verſaremur in republica,
Q. Catulus Cn. Pompejo cedere videbatur. Parvi
enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec
plus Africanus, ſingularis & vir, & imperator, in
excidunda Numantia reipublicæ profuit, quam eo-
dem tempore P. Naſica privatus, cum Ti. Gracchum p. 16. a.
interemit: quamquam hæc quidem res non ſolum
ex domeſtica eſt ratione: attingit etiam bellicam, enim
quoniam vi, manuque confecta eſt. Sed tamen id
ipſum geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu. Illud 77
autem optimum eſt, in quod invadi ſolere ab im-
probis & invidis audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea laudi. (Cicero)

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam guber-
nantibus, nonne togæ arma ceſſere? neque enim in
republica periculum fuit gravius unquam, nec ma-
jus otium. Ita conſiliis, diligentiaque noſtra cele-
riter

1 Lacedæmoniis datum putatur. Lacedaemoniis delatum.

riter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta unquam
78 in bello tanta? qui triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompejus, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, fruſtra ſe triumphum tertium deportaturum fuiſſe, niſi meo in rempublicam beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergo domeſticæ fortitudines non inferiores militaribus:
† enim in quibus plus etiam, quam in his, operæ ſtudiique
23 ponendum eſt. Omnino† illud honeſtum, quod ex
79 animo excelſo magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum eſt, ut obedire conſilio rationique poſſit in exſequendis negotiis, & in labore tolerando. Honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipublicæ præſunt, quam qui bellum gerunt.
b. Itaque eorum conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, nonnumquam etiam illata: ut M. Catonis bellum tertium Punicum; in quo etiam
80 mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: ſed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus.

Bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud, niſi pax, quæſita videatur. Fortis vero & conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; ſed præſentis
81 animi uti conſilio, nec a ratione diſcedere. Quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni eſt, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante conſtituere, quid accidere poſſit in utramque partem: &, quid agendum ſit, cum quid evenerit, nec committere,

conject: impia.

mittere, ut aliquando dicendum sit, *Non putaram*. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioque fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & beluarum simile est. sed cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda. De 24
evertendis autem diripiendisque urbibus, valde con- 82
siderandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter. idque est viri magni, rebus agitatis, punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortuna, recta atque honesta retinere. Ut enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponant: sic reperies multos, quibus periculosa & calida consilia, quietis & cogitatis & splendidiora, & ma- p. 17. a.
jora videantur. Numquam omnino periculi fuga 83
committendum est, ut imbelles timidique videamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leniter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscare, re explicata, boni, quam addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipublicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promtiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore *parcius*
& gloria, quam de ceteris commodis.

Inventi autem multi sunt, qui non modo pe- 84
cuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent, iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne republica quidem postulante:

i. e. in periculum adducta.

ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse, se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto
b. Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

25 Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus
85 urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audeant dicere.

Omnino qui reipublicæ præsuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quæcunque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus reipublicæ curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi
86 cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ: in nostra republica non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in republica dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetque se totum

1 audent.

totum reipublicæ, neque opes aut potentiam consectabitur: totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita justitiæ, honestatique adhæresçet, ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam deserat illa, quæ dixi. Miser- 87
rima est omnino ambitio honorumque contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius rempublicam administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idem- p. 18. a.
que [a] præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo judicio tueri rempublicam velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Nec vero audiendi, qui graviter irascendum 88
inimicis putabunt, idque magnanimi & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis vero populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et odiosam
tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur, reipublicæ causa, severitas, sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem & animadversio & castigatio contumelia vacare debet: neque ad ejus, qui punitur aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. castigat
Cavendum est etiam, ne major pœna, quam culpa 89
sit: & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. numquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritem illam tenebit, quæ tatem

a præcepit.

est inter nimium & parum; quæ placet Peripateticis: & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii, qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.

26 Atque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, ar-
90 b. rogantiamque magno opere fugiamus. nam ut adversas res, sic secundas immoderate ferre, levitatis est: præclaraque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eademque frons, ut de Socrate, item de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloria superatum a filio; facilitate & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut, quanto superiores [1] simus, tanto nos geramus summissius. Panætius quidem Africanum, auditorem & familiarem suum, solitum, ait, dicere, ut, equos, propter crebras contentiones prœliorum ferocitate exsultantes, domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti: sic homines, secundis rebus effrenatos, sibique præfidentes, tamquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum
91 imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam, quam ante, tribuenda auctoritas. iisdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos [2] esse putamus, ut jure laudemur. ex quo nascuntur innumerabilia peccata; cum homines inflati opinioni-

1 simus. 2 tunc esse.

nionibus, turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Illud autem sic est judicandum, maximas geri 92
res, & maximi animi ab iis, qui respublicas regant, p. 19.
quod earum administratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos, qui rempublicam administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos: potiusque & amicis impartientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primum bene [3] parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso: tum quam plurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati & beneficientiæ pateat. Hæc præscripta servantem licèt magnifice, graviter, animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amice.

Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis di- 27
cendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam or- 93
natus vitæ, temperantia, & modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum potest: Græce enim πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum est: & quod hone- 94
stum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quam explanari potest. quidquid est enim, quod deceat, id tum ap-

3 parata.

paret, cum antegreſſa eſt honeſtas. Itaque non ſolum in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet. nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, conſiderate; omnique in re quid ſit veri, videre, & tueri decet: contraque falſi, errare, labi, decipi tam dedecet, quam
b. delirare, & mente eſſe captum. & juſta omnia, decora ſunt; injuſta contra, ut turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contra, id ut turpe, ſic indecorum.
95 Quare pertinet quidem ad omnem honeſtatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promtu. eſt enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis a virtute poteſt, quam re ſeparari. Ut venuſtas & pulcritudo corporis ſecerni non poteſt a valitudine: ſic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem eſt cum virtute confuſum; ſed mente & cogi-
96 tatione diſtinguitur. Eſt autem ejus deſcriptio duplex. nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honeſtate verſatur: & aliud huic ſubjectum, quod pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. Atque illud ſuperius ſic fere definiri ſolet: Decorum id eſſe, quod conſentaneum ſit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. Quæ autem pars ſubjecta generi eſt, eam ſic definiunt, ut id decorum eſſe velint, quod ita naturæ conſentaneum ſit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum ſpecie qua-
28 dam liberali. Hæc ita intelligi, exiſtimare poſſu-
97 mus ex eo decoro, quod poëtæ ſequuntur: de quo alio loco plura dici ſolent. Sed tum ſervare illud poëtas dicimus, quod deceat, cum id, quod qua-

quo

que persona dignum est, & sit, & dicitur. ut, si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: - - - aut, p. 10. 1.
Natis sepulcro ipse est parens:

indecorum videretur: quod eos fuisse justos accepimus. at Atreo dicente, plausus excitantur. est enim digna persona oratio. Sed poëtæ quid quemque deceat, ex persona judicabunt. nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia præstantiaque animantium reliquarum. Quocirca poëtæ 98
in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat, non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fusum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulcritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, & constantia, & moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhi- 99
benda est igitur quædam reverentia adversus homines, & optimi cujusque, & reliquorum. nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in hominum ratione habenda, inter justitiam, & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intelligum puto.

100 b. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc[1] primam habet viam, quæ deducit ad convenientiam, conservationemque naturæ: quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus: [2] consequemurque & id, quod acutum & perspicax natura est; & id, quod ad hominum consociationem accommodatum; & id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi,
101 qui item ad naturam accommodati sunt. Duplex est enim vis animorum, atque naturæ: una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græce, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum, fugiendumve sit.
29 ita fit, ut ratio præsit, appetitus obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec vero agere quidquam, cujus non possit causam
102 probabilem reddere. Hæc est enim fere descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deserant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. nam qui appetitus longius evagantur, & tamquam exsultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis a ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt. relinquunt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur.
103 Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam p. 21. a. revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandosque,

1 primum. 2 sequemurque.

dosque, excitandamque animadversionem & diligentiam, ut ne quid temere ac fortuito, inconsiderate, negligenterque agamus. neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur, sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco uti illo quidem licet: sed sicut somno, & quietibus ceteris, tum cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quæ ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat. Duplex omnino est jocandi 104
genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum, elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facete dicta, ut ea, quæ a sene Catone collecta sunt; quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. alter est, si tempore sit, ac remissio animo, [3] libero dignus: alter ne [4] homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Sed pertinet ad omnem officii quæstionem, 30
semper in promtu habere, quantum natura hominis 105
pecudibus, reliquisque beluis antecedat. Illæ nihil b.
sentiunt, nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur, & cogitando, semper aliquid aut anquirit, aut agit, vi-

3 homine. 4 libero.

dendique & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam, si quis est paullo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paullo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis, propter verecun-
106 diam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valitudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. atque etiam, si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia & dignitas, intelligemus, quam sit turpe, diffluere luxuria, & delicate ac molliter vivere; quamque honestum, parce, continenter, severe, sobrie.

107 Intelligendum est etiam, duabus quasi nos a natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus, qua antecellimus bestiis, a qua omne honestum decorumque trahitur, ex [1] quo ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus ve-
p. 22. locitate ad cursum, alios viribus ad luctandum va-
a. lere: itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic in animis exsistunt etiam majores
108 varietates. Erat in L. Crassio, & in L. Philippo multus lepos: major etiam, magisque de industria, in C. Cæsare, L. F. At iisdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente, singularis severitas: in C. Lælio multa hilaritas: in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis,

1 qua.

monis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram & Periclem summam auctoritatem consecutos, sine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem, ex Pœnorum; ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus: facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, [2] præcipere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem, & Pheræum Jasonem ceteris anteponunt. in primisque versutum & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior vita ejus esset, & plus [3] aliquando reipublicæ prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multum dispares, 109
simplices & aperti: qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur: ut [4] Sullæ M. Crassum videbamus. quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contraque Callicratidam, qui præfectus classi proximus post Lysandrum fuit: itemque in sermonibus [5] alium, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. quod in Catulo, & in patre, & in filio: idemque in Q. Mucio Mancia vidimus. Audivi ex majoribus natu, hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contraque patrem ejus, illum, qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ morumque, minime tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua 31
cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus: ea tamen conservata, propriam

natu-

2 præripere. 3 aliquanto. 4 Sullam &. 5 alium quemque.

naturam sequamur: ut, etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra [1] nostræ naturæ regula metiamur. neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet invita (ut ajunt) Minerva, id est,
111 adversante & repugnante natura. Omnino si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quam æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imitans, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, Græca verba inculcantes jure optimo irrideamur: sic in actiones, omnemque vitam, nullam discrepan-
112 tiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnumquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita lenior, &
v. 23. a. mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roboravisset, semperque in proposito, susceptoque consilio permansisset, moriundum potius, quam tyranni vultus adspiciendus fuit.
113 Quam multa passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem [2] se esse vellet? domi vero etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui: eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena

1 Abest *nostræ*. 2 et jucundum.

aliena deceant. id enim maxime quemque decet, quod est cujusque [2] maxime suum. Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se & bonorum & vitiorum suorum judicem præbeat: ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. qui voce freti sunt, Epigonos, Medumque: qui gestu, Menalippam, Clytæmnestram: semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam: non sæpe Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, [3] non videbit [4] vir sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore, at quam minimum indecore facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sint, sequamur, quam ut vitia fugiamus. Ac duabus iis personis, quas supra dixi, tertia adjungitur, quam casus aliqui, aut tempus imponit: quarta etiam, quam [5] nobismetipsi judicio nostro accommodamus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem gerere quam personam velimus, a nostra voluntate proficiscitur. itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant: ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut majores aliqua gloria præstiterunt, ii studeant plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. F. in jure civili; Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam. quod idem fecit

114

32 115 b.

116

2 suum maxime. 3 quod non. 4 Abest vir. 5 nobismetipsis.

fecit Timotheus, Cononis filius, qui, cum belli laude non inferior fuisset, quam pater; ad eam laudem, doctrinæ & ingenii glorium adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissa imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi
117 proponunt, obscuris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quod nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamavit.
p. 24. n. itaque ante implicatur aliquo certo genere, cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset,
118 judicare. Nam quod Herculem Prodicium dicunt (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerique autem parentium præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur. alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcerrima videntur, ea maxime exoptant: nonnulli tamen sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentium disci-
33 plina, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem
119 maxime rarum genus est eorum, qui aut excellentis ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent:

lent: in qua deliberatione ad ſuam cujusque naturam conſilium eſt omne revocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur ex eo modo, quo quisque natus eſt, (ut ſupra dictum eſt) quid deceat, exquirimus; tum in tota vita conſtituenda, multo eſt [1] cura major adhibenda, ut conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobismetipſis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam ma- 120
ximam vim natura habet, fortuna proximam: utriusque omnino ratio habenda eſt in deligendo ge- b.
nere vitæ, ſed naturæ magis. multo enim & firmior eſt, & conſtantior: ut fortuna nonnumquam, tamquam ipſa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus conſilium vivendi omne contulerit, is conſtantiam teneat. id enim maxime decet: niſi forte ſe intellexerit erraſſe in deligendo genere vitæ. Quod ſi acciderit (poteſt autem accidere) facienda morum inſtitutorumque mutatio eſt. eam mutationem, ſi tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus: ſin minus, ſenſim erit, pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere cenſent ſapientes ſenſim diſſuere, quam repente præcidere. Com- 121
mutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paullo ante dictum eſt, imitandos eſſe majores: primum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitanda: deinde, ſi natura non feret, ut quædam imitari poſſint, ut ſuperioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valitudinis non tam potuit patris ſimilis eſſe, quam ille fuerat ſui. Si igitur non poterit ſive cauſas defenſitare, ſive populum concionibus tenere, ſive bella gerere: illa tamen præſtare debebit, quæ erunt in ipſius poteſtate, juſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam,

1 rei cura.

destiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas & impium judicandum est.

34 122 Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, majores natu vereri, exque his deligere optimos & probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis [1] inscitia, senum constituenda & regenda prudentia est. Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcenda est, exercendaque in labore patientiaque & animi & corporis: ut eorum & in bellicis, & in civilibus officiis vigeat industria. atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si in ejusmodi quidem rebus majores natu interesse velint. 123 Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur; danda vero opera, ut & amicos, & juventutem, & maxime rempublicam consilio & prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne languori se desidiæque dedat. Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est; quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit 124 adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, [de civium,] de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, ea fidei suæ commissa meminisse.

p. 25. a.

Priva-

1 inscientia.

Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque ſubmiſſum & abjectum, neque b.
ſe efferentem: tum in republica ea velle, quæ tranquilla & honeſta ſint. talem enim & ſentire bonum civem, & dicere ſolemus. Peregrini autem & in- 125
colæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de [2] alieno anquirere, minimeque in aliena eſſe republica curioſum. Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, conſilioque capiendo ſervare conſtantiam.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, 35
& dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cerni- 126
tur, idque poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilibus ad eloquendum; ſed ſatis erit intelligi: in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, apud quosque vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis noſtri magnam natura ipſa videtur habuiſſe rationem: quæ formam noſtram, reliquamque figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promtu: quæ partes autem corporis, ad naturæ neceſſitatem datæ, adſpectum eſſent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam dili- 127
gentem fabricam imitata eſt hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, removent ab oculis: ipſique neceſſitati, dant operam, ut quam occultiſſime pareant: quarumque partium corporis uſus ſunt neceſſarii, eas neque partes, neque earum uſus ſuis nominibus appellant: quodque facere turpe non eſt, modo oc culte; id dicere obſcœnum eſt. itaque nec aperta p. 26. a.
actio rerum illarum petulantia vacat, nec orationis obſcœ-

2 alio.

128 obſcœnitas. Nec vero audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici pæne Cynici, qui reprehendunt & irrident, quod ea, quæ turpia re non ſint, nominibus ac verbis flagitioſa ducamus: illa autem, quæ turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterare, re turpe eſt; ſed dicitur non obſcœne: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcœnum: pluraque in eam ſententiam ab eisdem contra verecundiam diſputantur. Nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fu-
129 giamus. Status, inceſſus, ſeſſio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime ſunt fugienda; nequid effæminatum, aut molle, & nequid durum, aut ruſticum ſit. Nec vero hiſtrionibus oratoribusque concedendum eſt, ut iis hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri diſciplina verecundiam, ut in ſcenam ſine ſubligaculo prodeat nemo. verentur enim, ne, ſi quo caſu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, adſpiciantur non decore. Noſtro quidem more cum parentibus puberes filii, cum ſoceris generi non lavan-
36 tur. Retinenda eſt igitur hujus generis verecundia,
130 præſertim natura ipſa magiſtra & duce. Cum autem pulcritudinis duo genera ſint, quorum in altero venuſtas ſit, in altero dignitas; venuſtatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & a forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic ſimile vitium in geſtu motuque caveatur. Nam & palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſio-
b. res; & hiſtrionum nonnulli geſtus inepti non vacant offenſione: & in utroque genere, quæ ſunt recta & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas, coloris bonitate tuenda eſt: color, exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea munditia non odioſa, neque exquiſita nimis; tantum quæ

fugiat

fugiat agreſtem & inhumanam negligentiam. eadem ratio eſt habenda veſtitus; in quo (ſicut in plerisque rebus) mediocritas optima eſt. Cavendum eſt au- 131
tem, ne aut tarditatibus utamur in greſſu molliori-
bus, ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur:
aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates;
quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mu-
tantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignifi-
catio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multo etiam
magis elaborandum eſt, ne animi motus a natura re-
cedant: quod aſſequemur, ſi cavebimus, ne in per-
turbationes, atque exanimationes incidamus; &,
ſi attentos animos ad decoris conſervationem tene-
bimus. Motus autem animorum, duplices ſunt: 132
alteri cogitationis; alteri appetitus. Cogitatio in
vero exquirendo maxime verſatur: appetitus impel-
lit ad agendum. curandum eſt igitur, ut cogitatione
ad res quam optimas utamur: appetitum rationi obe-
dientem præbeamus. Et quoniam magna vis ora- 37
tionis eſt, eaque duplex: altera contentionis; altera
ſermonis: contentio diſceptationibus tribuatur judi-
ciorum, concionum, ſenatus; ſermo in circulis,
diſputationibus, congreſſionibus familiarium verſe-
tur: perſequatur etiam convivia. contentionis præ-
cepta rhetorum ſunt; nulla ſermonis: quamquam
haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe ſed diſcen-
tium ſtudiis inveniuntur magiſtri: huic autem qui p. 27.
ſtudeant, ſunt nulli: rhetorum turba referta omnia: a.
quamquam quæ verborum, ſententiarumque præ-
cepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed 133
cum orationis indicem, vocem habeamus; in voce
autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuavis: utrum-
que omnino a natura petendum eſt: verum alterum
exercitatio augebit, alterum imitatio preſſe loquen-
tium, & leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos
exquiſito judicio putares uti litterarum: quamquam
erant litterati: ſed & alii: hi autem optime uti

lingua latina putabantur. Sonus erat dulcis: litteræ neque expressæ, neque oppressæ, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. in omnibus igitur his elaborandum est, si in omni
134 re, quid deceat, exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeque pertinax: insit in eo lepos. Nec vero, tamquam [a] in possessionem venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam putet: ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. in primisque provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse in moribus: quod maxime tum solet evenire, cum studiose de absentibus, detrahendi causa, aut per ridiculum, aut
135 severe, maledice contumelioseque dicitur. Habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis, aut de republica, aut de artium studiis atque doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio: sed, utcumque aderunt; neque enim omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter delectamur. Animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat: &, ut incipiendi ratio fuerit,
38 ita sit desinendi modus. Sed quomodo in omni vita
136 rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira exsistat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat. maximeque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferimus,

a in p. suam.

rimus, & vereri, & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnumquam incidunt neceſſariæ, in quibus utendum eſt fortaſſe & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore. id agendum etiam, ut ne ea facere videamur irati: ſed, ut ad urendum & ſecandum, ſic & ad hoc genus caſtigandi, raro invitique veniemus, nec umquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina. ſed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. Magna autem parte clementi 137
caſtigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut & ſeveritas adhibeatur, & contumelia repellatur. atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet objurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui objurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem p. 284. a.
retinere, iracundiam repellere. quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec conſtanter fieri poſſunt, nec ab iis, qui adſunt, probari. Deforme etiam eſt, de ſe ipſo prædicare, falſa præſertim, &, cum irriſione audientium, imitari militem glorioſum. Et 39
quoniam omnia perſequimur, volumus quidem certe, 138
dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat eſſe: cujus finis eſt uſus; ad quem accommodanda eſt ædificandi deſcriptio; & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quod præclaram ædificaſſet in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viſeretur, ſuffragata domino, novo homini, ad conſulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adjunxit ædibus. Itaque ille in ſuam domum conſulatum primus attulit: hic, ſummi & clariſſimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulſam ſolum retulit, ſed ignominiam, etiam calamitatem. Ornanda eſt 139

enim dignitas domo, non ex domo tota quærenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. & ut in ceteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cujusque modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis. aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo; & maxime, si aliquando, alio domino, solita est frequentari. odiosum est enim, cum a prætereuntibus dicitur:

b. *O domus antiqua, heu, quam dispari dominare domino!*

quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cavendum autem est, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumtu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. studiose enim plerique, præsertim in hanc partem, facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem, quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus. Eademque mediocritas [1] ad usum, cultumque vitæ transferenda est. Sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor cura, & opera suscipiatur, quam causa postulet: tertium est, [ut caveamus,] ut ea, quæ pertinent [2] ad liberalem speciem & dignitatem, moderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Dein-

1 ad omnem usum. 2 ad liberalitatem, specie & dignitate.

Deinceps de ordine rerum, & temporum op- 40
portunitate dicendum est. Hac autem scientia con 142
tinetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, non
hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo
modus inest: sed illa est εὐταξία, in qua intelligi-
tur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos
modestiam appellemus, sic definitur a Stoicis, ut
modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur,
aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque vide-
tur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam p. 29.
& ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis a.
& accommodatis locis. locum autem actionis, op-
portunitatem temporis esse dicunt. tempus autem
actionis opportunum, Græce εὐκαιρία, Latine ap-
pellatur occasio. sic fit, ut modestia hæc, quam ita
interpretamur, ut dixi, scientia sit opportunitatis
idoneorum ad agendum temporum. Sed potest ea- 143
dem esse prudentiæ definitio, de qua principio dixi-
mus. hoc autem loco de moderatione & temperan-
tia, & earum similibus virtutibus quærimus. Ita-
que, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta
sunt. quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu
loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad
eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc
dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhi- 144
bendus, ut, quemadmodum in oratione constanti,
sic in vita omnia sint apta inter se & convenientia.
Turpe est enim, valdeque vitiosum, in re severa
convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermo-
nem. Bene Pericles, cum haberet collegam in præ-
tura Sophoclem poëtam, hique de communi officio
convenissent, & casu formosus puer præteriret, di-
xissetque Sophocles, O puerum pulcrum, Pericle!
At enim prætorem, Sophocle, decet non solum ma-
nus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque
hoc idem Sophocles si in athletarum probatione di-

xisset, justa reprehensione caruisset. tanta vis est & loci, & temporis. Ut si quis, cum causam sit actu-
b. rus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non re-
145 prehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur, inscientia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant. quæ autem parva videntur esse delicta, neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum: ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paullum discrepent, tamen id a sciente animadverti solet: sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo major & melior actionum, quam sonorum con-
41 centus est. Itaque, ut in fidibus musicorum aures
146 vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes esse volumus [1] animadversores vitiorum, magna sæpe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mæstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus, facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio, naturaque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex aliis judicare; ut, si quid dedeceat in [2] illis, vitemus & ipsi. fit enim, nescio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur. itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causa,
147 magistri. Nec vero alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, &, quid his de quoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars

eo

1 animadversoresque. 2 aliis.

eo fere deferri ſolet, quo a natura ipſa deducitur. in p. 30.
quibus videndum eſt, non modo quid quisque lo- a.
quatur, ſed etiam, quid quisque ſentiat, atque etiam,
qua de cauſa quisque ſentiat. Ut enim pictores, &
ii, qui ſigna fabricantur, & vero etiam poëtæ, ſuum
quisque opus a vulgo conſiderari vult, ut, ſi quid
reprehenſum ſit a pluribus, id corrigatur: hique &
ſecum, & cum aliis, quid in eo peccatum ſit, ex-
quirunt: ſic aliorum judicio permulta nobis & fa-
cienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda
ſunt. Quæ vero more aguntur, inſtitutisque civi- 148
libus, de iis nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa
præcepta ſunt: nec quemquam hoc errore duci
oporter, ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra
morem conſuetudinemque civilem fecerint, locutive
ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis illi & di-
vinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynico-
rum vero ratio tota eſt ejicienda. eſt enim inimica
verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil
honeſtum. Eos autem, quorum vita perſpecta in 149
rebus honeſtis atque magnis eſt, bene de republica
ſentientes, ac bene meritos, aut merentes, ſicut ali-
quo honore, aut imperio affectos, obſervare & co-
lere debemus; tribuere etiam multum ſenectuti: ce-
dere iis, qui magiſtratum habebunt: habere dele-
ctum civis & peregrini: in ipſoque peregrino, pri-
vatimne an publice venerit: ad ſummam, ne agam
de ſingulis, communem totius generis hominum
conciliationem & conſociationem colere, tueri, ſer-
vare debemus. Jam de artificiis & quæſtibus, qui 42
liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc fere accepi- 150
mus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia
hominum incurrunt, ut portitorum, ut fæneratо-
rum. Illiberales autem & ſordidi quæſtus mercena- b.
riorum, omniumque, quorum operæ, [3] non artes
emuntur. eſt enim illis ipſa merces auctoramentum

3 non quorum a.

ſervitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod ſtatim vendant. nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. nec vero quidquam eſt turpius vanitate. opificesque omnes in ſordida arte verſantur. nec enim quidquam ingenuum poteſt habere officina. minimeque artes hæ probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum, *cetarii*, *lanii*, *coqui*, *ſartores*, *piſcatores*, ut ait Terentius. adde huc, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totumque
151 ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt iis, quorum ordini conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna & copioſa, multa undique apportans, multisque ſine vanitate impartiens; non eſt admodum vituperanda. atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ex ipſo portu [1] in agros ſe poſſeſſionesque contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine [2] libero dignius. de qua, quoniam in Catone majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

43 Sed ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quem-
152 admodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe [3] contentio; de duobus honeſtis utrum honeſtius: qui locus a Panætio eſt præter-
p. 31. miſſus. Nam cum omnis honeſtas manet a partibus
a. quattuor, quarum una ſit cognitionis: altera, communitatis: tertia, magnanimitatis: quarta, moderationis: hæ in deligendo officio ſæpe inter ſe com-
153 parentur, neceſſe eſt. Placet igitur, aptiora eſſe naturæ

1 ſe in a. 2 nihil libero. 3 cont. & comparatio.

turæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari potest, quod, si contigerit ea vita sapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quæ cognitione digna [4] sint, summo otio secum ipse consideret & contempletur: tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat e vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus: quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia. illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum & hominum communitas & societas inter ipsos. ea si maxima est, ut est certe; necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturæ, manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur. ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad societatem generis hu- 154
mani. ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & judicat. Quis enim est tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum natura, ut, si ei, tractanti contemplantique res cognitione dignissimas, subito sit allatum b.
periculum discrimenque patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in
parentis, in amici re aut periculo fecerit. Quibus 155
rebus intelligitur, studiis officiisque scientiæ præponenda esse officia justitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem; qua nihil homini esse debet antiquius. Atque illi, quorum studia vitaque omnis in 44
rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum

4 sunt.

minum utilitatibus & commodis non receſſerunt. nam & erudiverunt multos, quo meliores cives, utilioresque rebus ſuis publicis eſſent: ut Thebanum Epaminondam Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multique multos: nosque ipſi, quidquid ad rempublicam attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) a doctoribus, atque a doctrina inſtructi ad eam,
156 & ornati acceſſimus. Neque ſolum vivi atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt atque docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis litterarum aſſequuntur. nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipublicæ pertineret: ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem ſuam intelligentiam prudentiamque potiſſimum conferunt. Ob eamque cauſam eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quam vel acutiſſime ſine eloquentia cogitare: quod cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia complectitur eos, quibuscum communi-
157 tate juncti ſumus. Atque ut apum examina non fin-
p. 32 a. gendorum favorum cauſa congregantur, ſed, cum congregabilia natura ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique ſollertiam. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat cognitionem rerum, ſolivaga cognitio & jejuna videatur. Itemque magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas ſit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum at-
158 que communitas. Nec verum eſt, quod dicitur a quibusdam, propter neceſſitatem vitæ, quod ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis, atque efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem & ſocietatem. quod ſi omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quaſi virgula divina, ut

ajunt,

ajunt, ſuppeditarentur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione & ſcientia collocaret. Non eſt ita. nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudii quæreret: tum docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione & ſcientia continetur. Illud 45
forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ 159
maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi modeſtiæque ſemper anteponenda. Non placet. ſunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitioſa, ut ea, ne conſervandæ quidem patriæ cauſa, ſapiens facturus ſit. ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita b.
tætra quædam, ita obſcœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet reipublicæ cauſa; [1] ne res quidem publica pro ſe ſuſcipi volet. Sed hoc commodius ſe res habet, quod non poteſt accidere tempus, ut interſit reipublicæ, quidquam illorum facere ſapientem. Quare hoc quidem effectum 160
ſit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. etenim cognitionem prudentiamque ſequitur conſiderata actio. ita fit, ut agere conſiderate pluris ſit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirendo officio, quod cuique ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum: ex quibus, quid cuique præſtet, intelligi poſſit: ut prima dijs immortalibus; ſecunda, patriæ; tertia, parentibus, deinceps gradatim reliquis debeantur. Quibus 161
ex rebus breviter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtumne an turpe ſit: ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Hic locus a Panætio eſt, ut ſupra dixi, prætermiſſus. Sed jam ad reliqua pergamus.

M. TUL-

[1] nec.

p. 33. a. M. TULLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Hoc Libro de utili agitur, quæ erat altera pars totius de officiis disputationis constituta. Utile autem est vel opinatum, quod ab honesto discrepat, vel verum, quod cum honesto est conjunctum, & natura confusum, & totum in virtute a Cicerone constituitur. Sed quoniam quæcunque ad vitam hominum tuendam & ad utilitatem nostram pertinent, aut sunt hominum opere perfecta, aut sine eorum auxilio comparari non possunt; hominesque hominibus plurimum obesse & prodesse possunt: relictis omnibus, docet, conciliandos esse animos hominum, & ad usus nostros adjungendos; quod quomodo fieri possit, non in singulis modo hominibus, sed etiam in multitudine & populo universo, fuse demonstratur, sed ita, ut omnis amor atque benevolentia hominum a virtute & honestate arcessatur, tamquam a justitia, sapientia, liberalitate, fide, humanitate, hospitalitate. Ad utilitatem vero quoniam pertinet etiam valetudo, pecuniæque curatio; quomodo valetudo sustentetur & pecunia honeste quæratur, ostendit. In comparatione autem utilitatum, cum vel externa commoda cum commodis corporis, vel corporis commoda cum externis, aut commoda corporis inter se, aut externa

terna cum externis comparentur, non dubium esse pronunciat, quin major utilitas minori sit anteponenda, hac tamen lege, ne ab honesto deflectatur.

QUEMADMODUM officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de judicio meo dixero. Quamquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum; mirenturque, in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu respublica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam: cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique tuendæ reipublicæ, summos viros, amisissem: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem; nec rursum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam respublica stetisset, quo cœperat, statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos, incidisset! primum enim, ut stante republica facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem respublica, in

in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet litteræ conti-
4 cuerunt, forenses, & senatoriæ. Nihil agere autem cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus ætatis; existimavi, honestissime [1] molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulissem. cui cum multum adolescens, discendi causa, temporis tribuissem: postea quam honoribus inservire cœpi, meque totum reipublicæ tradidi; tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum & reipublicæ [2] temporibus. Id autem omne consume-
2 batur in legendo: scribendi otium non erat. Ma-
5 ximis igitur in malis hoc tamen boni assecuti videmur, ut ea litteris mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos! optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur, qui expetunt, philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapientia autem est, (ut a veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum, & humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam
6 sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quæritur animi, requiesque curarum: quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid an-
p. 34. quirunt, quod spectet & valeat ad bene beateque
a. vivendum? sive ratio constantiæ virtutisque ducitur: aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam cohor-

1 Abest *molestias*, 2 temporis.

cohortamur, accuratius disputari solent: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati reipublicæ muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem a doctis 7
& eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec [3] habeat umquam, quod sequatur. quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non modo disputandi, sed vivendi ratione sublata? Nos autem, ut ceteri, alia certa, alia incerta esse dicunt; sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra, alia non probabilia esse dicimus. Quid est igitur, quod me 8
impediat, ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi: quæ contra, improbare: atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non [4] posset, nisi ex utraque parte, causarum esset b.
facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Quinque igitur rationibus propositis officii per- 3
sequendi, quarum duæ ad decus honestatemque 9
pertinent: duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur: honestatis pars

3 habet - - quid. 4 posset.

pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. in quo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut honestatem ab utilitate secernens, & constitueret, honestum esse aliquid, quod utile non esset, & utile, quod non honestum: qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi, severe sane atque honeste, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. quidquid enim justum sit, id etiam utile esse censent: itemque quod honestum, idem justum. ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe, versutos homines & callidos admirantes, malitiam, sapientiam judicant. quorum error eripiendus est, opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis, justisque factis, non fraude & malitia se intelligant ea, quæ velint, consequi posse. Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e terra, ut alia ejusdem generis: partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis, equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum, deorum; alterum, hominum. deos placatos pietas efficiet & sanctitas: proxime autem, & secundum deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. Earumque rerum, quæ noceant, & obsint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obesse plurimum, arbitrantur. ea enim ipsa, quæ inanima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus & ars accessissent: nec his sine hominum admini-

10 11 p. 35. a. 12

miniſtratione uteremur. neque enim valitudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio, & conſervatio, ſine hominum opera, ulla eſſe potuiſſet. Jam vero & earum rerum, quibus abundaremus, ex- 13
portatio, & earum, quibus egeremus, invectio, certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad uſum noſtrum neceſſarii:

Nec ferrum, æs, aurum, argentum, effoderetur
penitus abditum,

ſine hominum labore, & manu. Tecta vero, quibus 4
& frigorum vis pelleretur, & calorum moleſtiæ ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubveniri, ſi aut vi tempeſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate cecidiſſent, niſi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? Adde ductus aquarum, derivationes flu b.
minum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos, quæ unde ſine hominum 14
opera habere poſſemus? ex quibus, multisque aliis perſpicuum eſt, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ ſunt inanimæ, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex beſtiis fructus, aut quæ commoditas, niſi homines adjuvarent, percipi poſſet? nam & qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque belua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtivos fructus ex his capere poſſemus: ab eisdemque & eæ, quæ nocent, interficiuntur: & quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus vita omnino nulla eſſe potuiſſet? quis enim ægris ſubveniret, quæ eſſet oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, niſi tam

15 multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus ex-
cultа hominum vita tantum distat a victu & cultu
bestiarum. Urbes vero sine hominum cœtu non
potuissent nec ædificari, nec frequentari: ex quo
leges, moresque constituti: tum juris æqua de-
scriptio, certaque vivendi disciplina. quas res &
mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est:
effectumque, ut esset vita munitior; atque ut dando,
& accipiendo, mutandisque facultatibus & commo-
5 dis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco su-
16 mus, quam necesse est. Quis est enim, cui non
p. 36. perspicua sint illa, quæ pluribus verbis a Panætio
a. commemorantur, neminem neque ducem bello, nec
principem domi, magnas res, & salutares sine ho-
minum studiis gerere potuisse? Commemoratur
ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus,
Alexander, quos negat sine adjumentis hominum
tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia
testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates
adipiscimur conspiratione hominum atque consensu:
sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini
ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de inte-
ritu hominum, Peripatetici magni & copiosi: qui,
collectis ceteris causis, eluvionis, pestilentiæ, vasti-
tatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, qua-
rum impetu docet quædam hominum genera esse
consumta: deinde comparat, quanto plures deleti
sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut se-
ditionibus, quam omni reliqua calamitate.

17 Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis,
quin homines plurimum hominibus & prosint, &
obsint: proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare
animos hominum, & ad usus suos adjungere. Ita-
que, quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tra-
ctatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam,
artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem stu-
dia ad amplificationem nostrarum rerum promta ac
parata,

parata, virorum præstantium sapientia & virtute excitantur. Etenim virtus omnis tribus in rebus 18
fere vertitur: quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re verum, sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei causa sit: alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionesque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi: tertium, iis, quibuscum congregamur, uti moderate & scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulataque habeamus: per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati [1] sint, tantaque pœna afficiamus, quantam æquitas humanitasque [2] patiatur. Quibus 6
autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, 19
ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post: sed pauca ante dicenda [3] sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res, vel adversas, quis ignorat? nam & cum prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos: & cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde, a bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc ergo, ut dixi, ra- 20
riora. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum, clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri: invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas, bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ: rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia

1 sunt. 2 patitur. 3 sint.

ad utilitates noſtras allicere atque excitare poſſimus. quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utili-
p. 37. a. tatis comparetur. ita fortaſſis etiam brevior videbitur.

21 Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honeſtandum, aut benivolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſa quempiam diligunt: aut honoris, ſi cujus virtutem ſuſpiciunt, quemque dignum fortuna quam ampliſſima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contra, a quibus aliquid exſpectant: ut cum reges, popularesve homines, largitiones aliquas proponunt: aut poſtremo, pretio ac mercede ducuntur: quæ ſordidiſſima eſt illa quidem ratio, & inquinatiſſima, & his, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam
22 confugere conantur. Male enim ſe res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnumquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt: quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius iis de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixerimus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati de cauſis pluribus. ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe, ſibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut ſpe largitionis, promiſſisque capti: aut poſtremo, ut ſæpe in noſtra republica videmus, mercede conducti.
7 Omnium autem rerum nec aptius eſt quidquam ad
23 opes tuendas ac tenendas, quam diligi: nec alie-
b. nius, quam timeri. Præclare enim Ennius: *Quem metuunt, oderunt: quem quisque odit, perisse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec vero hujus tyranni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit civitas, paretque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad peſtem;

peſtem; ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum: quorum haud fere quisquam interitum [1] talem effugit. Malus enim cuſtos diuturnitatis metus: contraque, benevolentia, fidelis eſt vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppreſſos imperio coërcent, ſit ſane adhibenda ſævitia, ut heris in famulos, ſi ali 24
ter teneri non poſſunt: qui vero in libera civitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur; his nihil eſſe poteſt dementius. quamvis enim demerſæ ſint leges alicujus opibus, quamvis timefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore ſuffragiis. Acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latiſſime patet, neque ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit, caritas retineatur. ita facillime, quæ [2] volemus, & privatis in rebus, & in republica conſequemur. etenim, qui ſe metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipſi, neceſſe eſt. Quid enim cenſemus ſuperiorem illum 25
Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum? qui cultros metuens tonſorios, candenti carbone ſibi adurebat capillum? quid? Alexandrum Pheræum, quo animo vixiſſe arbitramur? qui (ut ſcriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis Threiciis, deſtricto gladio jubebat anteire: præmittebatque de ſtipatoribus ſuis, qui ſcrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in veſtimentis occultaretur telum, exquirerent. O miſerum, p. 38.
qui fideliorem & barbarum & ſtigmatiam putaret, a.
quam conjugem! nec eum fefellit. ab ea enim eſt ipſe, propter pellicatus ſuſpicionem, interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta eſt, quæ premente metu, poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cu- 26

1 ſimilem. 2 volumus.

jus est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injuste imperantes, nonne repente omnes fere socii deseruerunt, spectatoresque se
8 otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quam domestica, recordor. Verumtamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii. Regum, populorum, na-
27 tionum portus erat & refugium, senatus. Nostri autem magistratus, imperatoresque ex hac una re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus: post vero Sullæ victoriam penitus amisimus. desitum est enim videri quidquam in socios iniquum, cum exstitisset in
b. cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum, & locupletum, & certe civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam fœdiore, non singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias re-
28 gionesque uno calamitatis jure comprehenderet. Itaque, vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua numquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam vidisset indignius.

dignius. Jure igitur plectimur. nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, numquam ad unum tanta perveniisset licentia: a quo quidem rei familiaris, ad paucos; cupiditatum, ad multos improbos venit hereditas. Nec vero umquam bellorum civi- 29
lium semen & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt; quam P. Sulla cum vibrasset, dictatore propinquo suo: idem, sexto tricesimo anno post, a sceleratiore hasta non recessit. alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, numquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo stant & manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes: rem vero publicam penitus amisimus: atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse & diligi maluimus. Quæ si populo Romano injuste impe- p. 39.
ranti accidere potuerunt, quid debent putare sin- a.
guli? Quod cum perspicuum sit, benevolentiæ vim esse magnam; metus, imbecillam: sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide caritatem. Sed ea non pariter omnes egemus. nam ad 30
cujusque vitam [1] institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis, a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum & maxime necessarium. familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium hæc enim est una res prorsus, ut non multum differat inter summos & mediocres viros; eaque utrisque est propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia 31
civium fortasse non æque omnes egent, sed tamen si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de ami- 9
citia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius.

1 instituendam.

Nunc dicamus de gloria: quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimum.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo: si fidem habet: si cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem, si est simpliciter breviterque dicendum, quibus rebus [1] parantur a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam in-
32 fluere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ
b. ante dixi benevolentiæ præcepta, videamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco benefica voluntate benevolentia movetur, etiam si res forte non suppetit. vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama & opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura & specie sua commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse le-
33 viores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam. nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quosque & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenque ventum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse. hanc enim utilem omnes existimant veramque prudentiam. Justis autem & fidis hominibus, id est, bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio.

Itaque

1 pariuntur.

Itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos, rectiſſime committi arbitramur. Harum igi 34
tur duarum ad fidem faciendam juſtitia plus pollet: quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, prudentia ſine juſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior, & callidior eſt; hoc inviſior, & ſuſpectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ juſtitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium. juſtitia ſine prudentia multum poterit: ſine juſtitia p. 40.
nihil valebit prudentia. Sed, ne quis ſit admiratus, a.
cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, a me- 10
que ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, 35
omnes habere virtutes, nunc ita ſejungam, quaſi poſſit quisquam, qui non idem prudens ſit, juſtus eſſe: alia eſt illa, cum veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur, oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis eſt agendum, & uſitatis, cum loquimur de opinione populari, idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum revertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam perti- 36
nent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum, honore ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animadverterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quædam bona. itaque eos viros ſuſpiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quasdam & ſingulares virtutes perſpicere: deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam inſtructos,

ſtructos, eos contemnunt quidem neutiquam, ſed de
his male exiſtimant. Quamobrem (ut ante dixi)
contemnuntur ii, qui nec ſibi, nec alteri, ut dicitur;
in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura
37 eſt. Admiratione afficiuntur ii, qui anteire ceteros
b. virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum
vero iis vitiis, quibus alii non facile poſſunt ob-
ſiſtere. nam & voluptates, blandiſſimæ dominæ,
majores partes animi a virtute detorquent; & dolo-
rum cum admoventur faces, præter modum pleri-
que exterrentur: vita, mors, divitiæ, paupertas,
omnes homines vehementiſſime permovent. Quæ
qui in utramque partem excelſo animo magnoque
deſpiciunt, cumque aliqua his ampla & honeſta res
objecta eſt, totos ad ſe convertit & rapit, tum quis
non admiretur ſplendorem pulcritudinemque virtu-
II tis? Ergo & hæc animi deſpicientia admirabilitatem
38 magnam facit: & maxime juſtitia (ex qua una vir-
tute viri boni appellantur) mirifica quædam multi-
tudini videtur: nec injuria. Nemo enim juſtus eſſe
poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exſilium,
qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ his ſunt con-
traria, æquitati anteponit. maximeque admirantur
eum, qui pecunia non movetur: quod in quo viro
perſpectum ſit, hunc igni ſpectatum arbitrantur.
Itaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia
juſtitia conficit: & benevolentiam, quod prodeſſe
vult plurimis: & ob eandem cauſam, fidem: & ad-
mirationem, quod eas res ſpernit & negligit, ad
quas plerique inflammati aviditate rapiuntur.
39 Ac mea quidem ſententia omnis ratio atque
inſtitutio vitæ adjumenta hominum deſiderat: in
primisque, ut habeas, quibuscum poſſis familiares
conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciem
præ te boni viri feras. Ergo etiam ſolitario homini
atque in agro vitam agenti, opinio juſtitiæ neceſſa-
p. 41. ria eſt: eoque etiam magis, quod ſi eam non habe-
a. bunt,

bunt, injuſti habebuntur: nullis præſidiis ſepti, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui 40
vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, juſtitia ad rem gerendam neceſſaria eſt. cujus tanta vis eſt, ut ne illi quidem, qui maleficio & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine ulla particula juſtitiæ vivere. nam qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit; is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut interficiatur a ſociis, aut relinquatur. quinetiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſervent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bardylis Illyrius latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo majores Viriatus Luſitanus: cui quidem etiam exercitus noſtri imperatoresque ceſſerunt; quem C. Lælius, is, qui ſapiens uſurpatur, prætor fregit, & comminuit; ferocitatemque ejus ita repreſſit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis juſtitiæ ſit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges & judicia, in conſtituta republica fore putamus? Mihi quidem non 12
apud Medos ſolum, ut ait Herodotus, ſed etiam 41
apud majores noſtros, juſtitiæ fruendæ cauſa videntur olim bene morati reges conſtituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant: ad unum aliquem confugiebant, virtute præſtantem; qui cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate conſtituenda ſummos cum infimis pari jure retinebat. Eademque conſtituendarum legum fuit
cauſa, quæ regum. Jus enim ſemper quæſitum eſt b.
æquabile: neque enim aliter eſſet jus. id ſi ab uno 42
juſto & bono viro conſequebantur, eo erant contenti. cum id minus contingeret, leges ſunt inventæ, quæ cum omnibus ſemper una atque eadem voce

loque-

loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de juſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda juſtitia eſt, tum ipſa propter ſeſe; nam aliter juſtitia non eſſet: tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ ſolum ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumtus ſuppeditet, nec ſolum neceſſarios, ſed etiam liberales: ſic gloria & quærenda, & collo-
43 canda ratione eſt. Quamquam præclare Socrates, hanc viam ad gloriam proximam, & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis eſſet. Quod ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, & ficto non modo ſermone, ſed etiam vultu, ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam floſculi, decidunt, nec ſimulatum poteſt quidquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in utramque partem: ſed brevitatis cauſa, familia erimus contenti una. Ti. enim Gracchus, P. F. tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum
p. 42. a. manebit: at ejus filii, nec vivi probabantur bonis, & mortui numerum obtinent jure cæſorum. Qui
13 igitur adipiſci veram gloriam volet, juſtitiæ fungatur officiis. ea quæ eſſent, dictum eſt libro ſuperiore.

44 Sed, ut facillime, quales ſimus, tales eſſe videamur, etſi in eo ipſo vis maxima eſt, ut ſimus ii, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda ſunt. nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis & nominis, aut a patre acceptam, (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe) aut aliquo caſu atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque

atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, [1] inquiritur: &, tamquam in clariſſima luce verſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum ejus eſſe, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humi- 45
litatem & obſcuritatem in hominum ignoratione verſatur: hi ſimul ac juvenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur. Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt; in qua multi apud majores noſtros exſtiterunt: ſemper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars ſceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompejus alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & a ſummo viro, & ab exercitu conſequebare equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum republica cecidit. Mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. quamobrem pergamus ad ea, quæ reſtant. Ut igitur in 46
reliquis rebus multo majora ſunt opera animi, quam b.
corporis: ſic hæ res, quas perſequimur ingenio ac ratione, graviores ſunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur a modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos benevolentia. Facillime autem & in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros & ſapientes viros, bene conſulentes reipublicæ, contulerunt: quibuscum ſi frequentes [2] ſunt, opinionem afferunt populo, eorum [3] fore ſimiles, quos ſibi ipſi delegerint ad imitandum. P. Rutilii adoleſcentiam ad opinio- 47
nem & innocentiæ, & juris ſcientiæ, P. Mucii commendavit domus. nam L. quidem Craſſus, cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus

eſt,

1 anquiritur. 2 ſint, 3 fore ſe ſ,

est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & glorioſa. &, qua ætate qui exercentur, laude affici ſolent, (ut de Demoſthene accepimus) ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat
14 domi cum laude meditari. Sed cum duplex ratio
48 ſit orationis, quarum in altera ſermo ſit, in altera contentio: non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam. ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus. ſed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitasque ſermonis. Exſtant epiſtolæ, & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentiſſimorum, (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blande appel-
p. 43 a. lando deleniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe univerſam excitat. Magna eſt enim admiratio copioſe, ſapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero ineſt in oratione miſta modeſtiæ gravitas, nil admirabilius fieri poteſt; eoque magis, ſi ea ſunt in ado-
49 leſcente. Sed, cum ſint plura cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant, multique in noſtra republica adoleſcentes & apud judices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint; maxima admiratio eſt in judiciis: quorum ratio duplex eſt. nam ex accuſatione & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi paullo ante de Craſſo. idem fecit adoleſcens M. Antonius. etiam P. Sulpicii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cum ſeditioſum & inutilem civem, C. Norbanum, in judicium voca-
50 vit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam, niſi aut reipublicæ cauſa, ut ii, quos ante dixi;

dixi; aut ulciſcendi, ut duo Luculli; aut patrocinio, ut nos pro Siculis; pro Sardis: pro M Albucio Julius. in accuſando etiam M'. Aquilio L. Fufii cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certe. Sin erit, cui faciendum ſit ſæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciſci ſæpius, non eſt reprehendendum. modus tamen adſit. duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. id cum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominere: quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc 51
præceptum officii diligenter tenendum eſt, ne quem b.
umquam innocentem judicio capitis arceſſas: id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad ſalutem hominum, & ad conſervationem datam, ad bonorum peſtem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni, nocentem aliquando, [1] modo ne nefarium, impiumque defendere. vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. Judicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi: patroni, nonnumquam veriſimile, etiam ſi minus ſit verum, defendere: quod ſcribere (præſertim cum de philoſophia ſcriberem) non auderem, niſi idem placeret graviſſimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & gloria paritur & gratia defenſionibus, eoque major, ſi quando accidit, ut ei ſubveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur. ut nos & ſæpe alias, & adoleſcentes, contra L. Sullæ dominantis opes pro S. Roſcio Amerino fecimus: quæ, ut ſcis, exſtat oratio.

Sed

1 et nefarium.

15 Sed expositis adolescentium officiis, quæ va-
52 leant ad gloriam adipiscendam, deinceps de benefi-
cientia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio
duplex. nam aut opera benigne fit indigentibus, aut
pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præ-
sertim: sed illa lautior ac splendidior, & viro forti
claroque dignior. quamquam enim in utroque inest
gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca,
altera ex virtute depromitur: largitioque, quæ fit
P. 44. a. ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit.
ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plu-
53 res usus sis, eo minus in multos uti possis. At qui
opera, id est, virtute & industria, benefici & libera-
les erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo
plures ad benigne faciendum adjutores habebunt:
deinde consuetudine beneficientiæ paratiores erunt,
& tamquam exercitatiores ad bene de multis prome-
rendum. Præclare epistola quadam Alexandrum
filium Philippus accusat, quod largitione benevo-
lentiam Macedonum consecletur. *Quæ te, malum,*
inquit, *ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles*
putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id
agis, ut Macedones non te regem suum, sed mini-
strum & præbitorem sperent fore? Bene ministrum
& præbitorem; quia sordidum regi: melius etiam,
quod largitionem, corruptelam esse dixit. Fit enim
deterior, qui accipit, atque ad idem semper exspe-
54 ctandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum
putemus omnibus. Quamobrem id quidem non
dubium est, quin illa benignitas, quæ [1] constet ex
opera & industria, & honestior sit, & latius pateat,
& possit prodesse pluribus: nonnumquam tamen est
largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino re-
pudiandum est, & sæpe idoneis hominibus indigen-
tibus de re familiari impertiendum: sed diligenter,
atque

[1] constat.

atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. ita, cum benevolentiæ comparandæ causa benefici esse velint: non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quam 55
obrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam b.
benignitas aperire non possit: nec ita reserenda, ut pateat omnibus. modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod a nostris hominibus sæpissime usurpatum, jam in proverbii consuetudinem venit, largitionem fundum non habere. etenim quis potest modus esse, cum & idem qui consuerunt, & idem illud alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quo- 16
rum alteri, prodigi; alteri, liberales. Prodigi, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumque apparatu, pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino sint relicturi. Liberales 56
autem, qui suis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit: in quo multa præclare; illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumque sumtuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca posui, [1] multo & major videtur, & certior. Quanto Aristoteles gravius, & verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusio-

1 m. etiam major.

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0087
DFG

nes non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deleniendam. at ii, qui ab hoste obsidentur, si emere aquæ sextarium mina [1] cogantur, hoc primo incre-
p. 45. dibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum at-
a. tenderint, veniam necessitati dare: in his immanibus jacturis, infinitisque sumtibus, nihil nos magnopere mirari; cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsaque illa delectatio multitudinis sit ad breve exiguumque tempus; eaque a levissimo quoque: in quo tamen ipso, una cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis.
57 Bene etiam colligit, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum similimis liberis, esse grata: gravi vero homini, & ea, quæ [2] fiant, judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. quamquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam a bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. itaque & P. Crassus, cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilicio maximo munere. Et paullo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mucio, magnificentissima ædilitate functus est: deinde C. Claudius, Appii filius: multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeji munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides.
17 Vitanda tamen est suspicio avaritiæ. Mamerco, ho-
58 mini divitissimo, prætermissio ædilitatis consulatus repulsam attulit. Quare &, si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, siquando aliqua res major, atque utilior populari largitione acquiritur; ut Oresti
b. nuper prandia in semitis decumæ nomine magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio vitio datum est, quod

1 cogerentur. 2 fiunt.

quod in [3] annonæ caritate asse modium populo dedit. magna enim se, & inveterata invidia, nec turpi jactura, quando erat ædilis, nec maxima liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emtis reipublicæ causa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodii conatus, furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis medio 59
critatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. F. magno vir ingenio, in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem [4] C. Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum neminì, quos modo nominavi, sane exiguus sumtus ædilitatis fuit. Atque etiam 60
illæ impensæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad usum reipublicæ pertinent. quamquam quod præsens tamquam in manum datur, jucundius est: tamen hæc in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa, verecundius reprehendo, propter Pompejum: sed doctissimi non probant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto, in iis libris, quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum, genere, vitiosa est; temporibus, necessaria; & tum ipsa & ad facultates accommodan- p. 46.
da, & mediocritate moderanda est. In illo autem [a]
altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse 18

3 Abest *annonæ*. 4 Cotta Curio.

61 debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis
62 rebus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. in his tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum adscendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

63 Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas, commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut his beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat. omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri, eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis est, redimi e servitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, mul-
64 titudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Con-
b. veniet autem, cum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando; vicinitatibus & confiniis, æquum & facilem: multa multis de jure suo cedentem: a litibus vero, quantum liceat, & nescio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale,

paullum

paullum nonnumquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ita, ut illiberalitatis avaritiæque absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idque etiam reipublicæ est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. ita enim instituisse, & villicis imperavisse, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset. Quæ autem opera, non largi- 19
tione, beneficia dantur, hæc tum in universam rem- 65
publicam, tum in singulos cives conferuntur. nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quod optime constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio: quam quidem ante hanc con- p. 47.
fusionem temporum in possessione sua principes re- a.
tinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Hæc igitur opera, grata multis, & ad beneficiis obstringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est di- 66
cendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentia præstabilius, vel admiratione au-

dientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? huic quoque ergo a majoribus noſtris eſt in toga dignitatis principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patriis eſt moribus, multorum cauſas, & non gravate, & gratuito defendentis, beneficia, & patro-
67 cinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem: ni vererer, ne de meipſo aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exſtinctis oratoribus, quam in paucis ſpes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut jurisperiti eſſe, aut diſerti: licet tamen opera prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem judicibus, & magiſtratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſimeque eorum manat indu-
68 ſtria. Jam illud non ſunt admonendi, (eſt enim b. in promtu) ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant. ſæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. ſi imprudentes, negligentiæ eſt: ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos, quos invitus offendas, quacumque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisque operis & officiis erit, quod vio-
20 latum eſt, compenſandum. Sed cum in hominibus
69 juvandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat: dictu quidem eſt proclive, itaque vulgo loquuntur, ſe in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam ſequi. honeſta oratio eſt. ſed quis eſt tandem, qui inopis, & optimi viri cauſæ non anteponat, in opera danda, gratiam fortunati, & potentis? a quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere eſt voluntas noſtra propenſior.

penſior. Sed animadvertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit. nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiam ſi referre gratiam non poteſt, habere certe poteſt. Commode autem, quicumque dixit, pecuniam qui habeat, non reddidiſſe: qui reddiderit, non habere: gratiam autem & qui retulerit, habere: & qui habeat, retuliſſe. At, qui ſe locupletes, honoratos, beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt. quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cum ipſi, quamvis magnum aliquod acceperint: atque etiam a ſe poſtulari, aut exſpectari aliquid ſuſpicantur: patrocinio vero ſe uſos, & clientes appellari, mortis inſtar putant. At vero 70
ille tenuis, cum, quidquid factum ſit, ſe ſpectatum,
non fortunam putet, non modo illi, qui eſt meritus, p. 48.
ſed etiam illis, a quibus exſpectat, (eget enim mul- a.
tis) gratum ſe videri ſtudet. neque vero verbis auget ſuum munus, ſi quo forte fungitur, ſed etiam extenuat. Videndumque illud eſt, quod ſi opulentum, fortunatumque defenderis, in illo uno, aut forte in liberis ejus manet gratia: ſin autem inopem, probum tamen, & modeſtum: omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo eſt) præſidium ſibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera eſt, ut omni 71
generi ſatisfacere poſſimus. ſed ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt auctor adhibendus; qui cum conſuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: *Ego vero*, inquit, *malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro.* Sed corrupti mores depravatique ſunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrûm pertinet? Illum fortaſſe adjuvat, qui habet: ne id quidem ſemper: ſed fac juvare: utentior ſane ſit; honeſtior vero quomodo? Quod ſi etiam bonus erit

vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent: ſitque omne judicium, non quam locuples, ſed qualis quisque ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda eſt, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid pro injuria. fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, eſt juſtitia; ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

21 Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum
72 eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps de iis, quæ ad univerſos, quæque ad rempublicam pertinent,
b. diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim ejusmodi ſunt, ut ad univerſos cives pertineant, partim ſingulos ut attingant, quæ ſunt etiam gratiora. danda eſt opera omnino, ſi poſſit, utrisque, nec minus, ut etiam ſingulis conſulatur, ſed ita, ut ea res aut proſit, aut certe non obſit reipublicæ. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii, & reipublicæ tolerabilis, & plebi neceſſaria; ergo & civibus, &
73 reipublicæ ſalutaris. In primis autem videndum erit ei, qui rempublicam adminiſtrabit, ut ſuum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. pernicioſe enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile paſſus eſt, & in eo vehementer ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud male; *non eſſe in civitate duo millia hominum, qui rem haberent.* Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens: qua peſte quæ poteſt eſſe major? Hanc enim ob cauſam maxime, ut ſua tenerent, respublicæ civitatesque conſtitutæ ſunt. Nam etſi, duce natura, congregabantur homines, tamen, ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, ur-
74 bium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, ne (quod apud majores noſtros ſæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, aſſiduitatemque bellorum) tributum

butum sit conferendum; idque ne eveniat, multo ante erit providendum. sin qua necessitas hujus muneris alicui reipublicæ obvenerit: (malo enim alteri, quam nostræ, ominari, neque tamen de nostra, sed de omni republica disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, (si salvi esse velint) necessitati esse parendum. atque etiam omnes, qui rem- p. 49. a.
publicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare. est enim in promtu: tantum locus attingendus fuit. Caput autem est in omni pro- 75
curatione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora me fortuna reservasset, & tum essem natus, siquando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ illi multa sæcula exspectanda fuerunt. modo enim hoc malum in hanc rempublicam invasit. itaque facile patior tum potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges, & proximæ quæque duriores: tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum: tanta, sublatis legibus & judiciis, expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quod 22
fuerit abstinens. Quid ni laudet? sed in illo alia majora. Laus abstinentiæ, non hominis est solum, 76
sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paullus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. at hic nihil domum suam præter memoriam nominis sempiternam detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo locuple-

cupletior Karthagine eversa. Quid? qui ejus col-
b. lega in censura fuit L. Mummius, numquid copio-
sior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quam domum suam, maluit. quamquam Italia ornata, domus ipsa mihi videtur orna-
77 tior. Nullum igitur vitium tætrius, (ut eo, unde degressa est, referat se oratio) quam avaritia, præsertim in principibus rempublicam gubernantibus. habere enim quæstui rempublicam non modo turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, nisi avaritia perituram, id videtur non solum Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis, prædixisse. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii, qui reipublicæ
78 præsunt, quam abstinentia & continentia. Qui vero se populares volunt, ob eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant: ii labefactant fundamenta reipublicæ; concordiam primum, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera, & non sollicita
79 suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reipublicæ ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. nam cui res erepta est, est inimicus: cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse: & maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus injuste ademtum est,
p. 50 a. idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam sæculis

ante

ante possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? Ac propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum ephorum expulerunt: Agin regem (quod numquam antea apud eos acciderat) necaverunt: ex eoque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut & tyranni existerent, & optimates exterminarentur: & præclarissime constituta respublica dilaberetur. nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ a Lacedæmoniis [1] profecta, manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi viri, filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cumque tyrannum Nicoclem improviso oppressisset, sexcentos exsules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit, remque publicam adventu suo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones [2] moveri non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset; a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur.

23 80 81 82 b.

Quam

1 profectæ. 2 movere.

Quam cum Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſas cognovit & eorum, qui aliena tenebant, & eorum, qui ſua amiſerant: perfecitque æſtimandis poſſeſſionibus, ut perſuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, poſſeſſionibus cederent: aliis, ut commodius putarent, numerari ſibi, quod tanti eſſet, quam ſuum recuperare. Ita perfectum eſt, ut omnes, concordia conſtituta, ſine querela diſcederent. O virum
83 magnum, dignumque, qui in noſtra republica natus eſſet! Sic par eſt agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) haſtam in foro ponere, & bona civium voci ſubjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit ſapientis & præſtantis viri) omnibus conſulendum putavit: eaque eſt ſumma ratio & ſapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? Ut, cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid eſt aliud, aliis ſua eripere, aliis dare
84 aliena? Tabulæ vero novæ quid habent argumenti, niſi, ut emas mea pecunia fundum: eum tu habeas,
24 ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne ſit æs
p. 51. alienum, quod reipublicæ noceat, providendum eſt;
a. quod multis rationibus caveri poteſt: non, ſi fuerit, ut locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam fides: quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarum. Numquam vehementius actum eſt, quam me conſule, ne ſolveretur. armis, & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum & ordine: quibus ſic reſtiti, ut hoc tantum malum de republica tolleretur. numquam nec majus æs alienum fuit: nec melius, nec facilius diſſolutum eſt. fraudandi enim ſpe ſublata, ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt. At vero hic nunc victor, tum quidem victus, quæ cogitarat, ea perfecit,

fecit, cum ejus jam nihil intereſſet. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret, peccare, etiam ſi cauſa non eſſet. Ab hoc igitur genere 85
largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur: in primisque operam dabunt, ut juris, ut judiciorum æquitate ſuum quisque teneat: & neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad ſua vel tenenda, vel recuperanda obſit invidia: præterea quibuscumque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt: hæc apud majores noſtros factitata: hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate reipublicæ magnam ipſi adipiſcentur & gratiam, & gloriam.

In his autem utilitatum præceptis Antipater 86
Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præterita cenſet eſſe a Panætio, valitudinis cu- b.
rationem & pecuniæ. quas res a ſummo philoſopho præteritas arbitror, quod eſſent faciles: ſunt certe utiles. Sed valitudo ſuſtentatur notitia ſui corporis; & obſervatione, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; & continentia in victu omni, atque cultu, corporis tuendi cauſa; & prætermittendis voluptatibus; poſtremo arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri 87
debet iis rebus, a quibus abeſt turpitudo: conſervari autem diligentia, & parſimonia; iisdem etiam rebus augeri. has res commodiſſime Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos, iſta fere ætate cum eſſemus, qua es tu nunc, e Græco in Latinum convertimus.

Sed utilitatum comparatio, quoniam hic locus 25
erat quartus a Panætio prætermiſſus, ſæpe eſt ne- 88
ceſſaria. Nam & corporis commoda cum externis,

nis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur: Valere ut malis, quam dives esse. Cum corporis externa, hoc modo: Dives esse potius, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut bona valitudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, ve-
89 stigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: a quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere. Quid secundum? Satis bene pascere. Quid tertium? Male pascere. Quid
p. 52. a. quartum? Arare. Et, cum ille, qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? Tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, rectèque hoc adjunctum esse quartum exquirendo-
90 rum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius a quibusdam optimis viris, ad medium Janum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda. pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. TUL-

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0100
DFG

M. TULLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Hic liber de comparatione honestatis & utilitatis agit, quæ erat tertia propositæ disputationis pars. Negat Cicero, aut dubitandum esse, aut umquam dubitari, an id, quod utile videatur, honesto sit anteponendum; sed tempora incidere, quibus, quod turpe haberi soleat, honestum videatur: tamquam, quod turpe sit, occidere aliquem, si tyrannus occidatur, non modo non turpe, sed etiam gloriosum videri; in quo non anteponitur utile honesto, sed honestas utilitatem sequitur. Itaque, ut sine ullo errore dijudicari possit, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formulam quandam constituit, e Stoicorum disciplina, quam si quis in comparatione rerum sequatur, numquam ab officio recedat. Ea hæc est: detrahere aliquid alteri, & alterius incommodo suum augere commodum, est contra naturam: pro multorum autem incolumitate & salute labores & molestias suscipere, secundum naturam est. Hanc legem qui servaverit, numquam aberrabit, neque aut temporibus perturbabitur, aut jure civili, quo quæ conceduntur, turpia quidem plerisque non videntur, sed sunt tamen sæpissime, cum formulæ constitutæ, h. e.

legi naturæ, repugnant. Ex hac formula deinde multas quæstiones propositas, quibus officium ex temporibus exquiritur, explicat.

I 1 PUBLIUM Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, Numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus; nec minus solum, quam cum solus esset. Magnifica vero vox, & magno viro ac sapiente digna: quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret umquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium, & solitudo. Vellem nobis hoc idem vere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus: nam & a republica forensibusque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequimur: & ob eam causam, urbe relicta, ru-
2 ra peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens a reipublicæ pulcerrimis muneribus otium sibi sumebat aliquando, & a cœtu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum, se in solitudinem recipiebat. nostrum autem otium negotii inopia, non requiescendi studio, constitutum est. exstincto enim se-
p. 53. a. natu, deletisque judiciis, quid est, quod dignum
3 nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus: nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex

maiis

malis eligere minima oportere; sed etiam excerpere
ex his ipsis, si quid ineſſet boni: propterea & otio
fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quon- debebat
dam peperiſſet otium civitati; nec eam ſolitudinem
languere patior, quam mihi adfert neceſſitas, non
voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem 4
meo judicio aſſequebatur. nulla enim ejus in-
genii monumenta mandata litteris, nullum opus otii,
nullum ſolitudinis munus exſtat. ex quo intelligi
debet, illum mentis agitatione, inveſtigationeque
earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec
otioſum, nec ſolum umquam fuiſſe. nos autem,
qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione
tacita a ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi
operam omne ſtudium curamque convertimus. Ita-
que plura brevi tempore, everſa, quam multis an-
nis, ſtante republica, ſcripſimus. Sed cum tota phi- 2
loſophia, mi Cicero, frugifera & fructuoſa, nec ulla 5
pars ejus inculta ac deſerta ſit: tum nullus feracior
in ea locus eſt, nec uberior, quam de officiis, a qui-
bus conſtanter honeſteque vivendi præcepta ducun-
tur. Quare quamquam a Cratippo noſtro, prin-
cipe hujus memoriæ philoſophorum, hæc te aſſidue
audire atque accipere confido: tamen conducere ar-
bitror, talibus aures tuas vocibus undique circum-
ſonare; nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud au-
dire. Quod cum omnibus eſt faciendum, qui vi 6
tam honeſtam ingredi cogitant, tum haud ſcio, an b.
nemini potius, quam tibi. ſuſtines enim non par-
vam exſpectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, ma-
gnam honorum, nonnullam fortaſſe nominis. Suſce-
piſti onus præterea grave & Athenarum, & Cra-
tippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam bo-
narum artium ſis profectus, inanem redire turpiſſi-
mum eſt, dedecorantem & urbis auctoritatem, &
magiſtri. Quare quantum conniti animo potes,
quantum labore contendere (ſi diſcendi labor eſt

potius, quam voluptas) tantum, fac, ut efficias: neve committas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

7 Panætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissime disputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilene, an inutile: tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit
8 dicturum, nec exsolvit, quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo ejus Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium, postea-
p. 54. quam eos libros edidisset. Quem locum miror a tractatum Posidonio breviter esse tactum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat, nullum esse lo-
9 cum in tota philosophia tam necessarium. Minime vero assentior iis, qui negant, eum locum a Panætio prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia numquam possit utilitas cum honestate pugnare: de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin a Panætio susceptum sit, sed relictum. nam qui e divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse di-
10 cturum. Accedit eodem testis locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium

lium Rufum dicere ſolere, qui Panætium audierat: Ut nemo pictor eſſet inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolveret (oris enim pulcritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat); ſic ea, quæ Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet, propter eorum, quæ perfeciſſet, præſtantiam, neminem eſſe perſecutum.

Quamobrem de judicio Panætii dubitari non 3
poteſt: rectene autem hanc tertiam partem ad exqui- 11
rendum officium adjunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe diſputari poteſt. Nam ſive honeſtum, ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet, ſive quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis[1] noſtris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt, quin numquam poſſit utilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus, Socratem exſecrari ſolitum eos, qui primum hæc, natura co- b.
hærentia, opinione diſtraxiſſent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut, quidquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent, nec utile quidquam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſſet Panætius, qui virtutem 12
propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis eſſet; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur; liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honeſtate pugnare: ſed, cum ſit is, qui id ſolum bonum judicet, quod honeſtum ſit; quæ autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neque acceſſione meliorem vitam fieri, nec deceſſione pejorem: non videtur ejusmodi debuiſſe deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honeſtum[2] eſſet, compararetur. Etenim quod ſummum bonum a Stoicis 13
dicitur, Convenienter naturæ vivere: id habet hanc, ut opinor, ſententiam, cum virtute congruere ſem-

1 veſtris. 2 eſt.

per: cetera autem, quæ ſecundum naturam eſſent,
ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod
cum ita ſit, putant quidam, hanc comparationem
non recte introductam, nec omnino de eo genere
quidquam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem
honeſtum, quod proprie vereque dicitur, id in ſa-
pientibus eſt ſolis, neque a virtute divelli umquam
poteſt; in iis autem, in quibus ſapientia perfecta
non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum
14 nullo modo; ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Hæc
enim omnia officia, de quibus his libris diſputamus,
media Stoici appellant, ea communia ſunt, & late
patent; quæ & ingenii bonitate multi aſſequuntur,
p. 55 a. & progreſſione diſcendi: illud autem officium, quod
rectum iidem appellant, perfectum atque abſolutum
eſt, &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet;
nec, præter ſapientem, cadere in quemquam poteſt.
15 Cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia
compareant, id cumulate videtur eſſe perfectum:
propterea quod vulgus, quid abſit a perfecto, non
fere intelligit: quatenus autem intelligit, nihil pu-
poëmatis tat prætermiſſum. quod item in ~~poëmatibus~~ & pi-
cturis uſu[1] venit, in aliisque compluribus, ut de-
lectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non
ſint, ob eam, credo, cauſam, quod inſit in his ali-
quid probi, quod capiat ignaros, qui iidem, quid
in unaquaque re vitii ſit, nequeant judicare. itaque
cum ſunt docti a peritis, facile deſiſtunt a ſententia.
4 Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus,
quaſi ſecunda quædam honeſta eſſe dicunt, non ſa-
pientum modo propria, ſed cum omni hominum ge-
16 nere communia. Itaque his omnes, in quibus eſt
virtutis indoles, commoventur. Nec vero cum duo
Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemo-
justi rantur, aut cum Fabricius, Ariſtidesve ~~juſtus~~ no-
minatur, aut ab illis, fortitudinis, aut ab his, ju-
ſtitiæ,

1 evenit.

stitiæ, tamquam a sapientibus, petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi: nec ii, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant speciemque sapientum. Quocirca nec id, quod 17
vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis umquam est comparandum: tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandumque est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque est honestum, sapientibus. aliter enim teneri non potest, si qua est ad virtutem facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur 18
emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo, Panætium, cum dixerit, homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. etenim non modo pluris putare, quod utile videatur, quam quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnumquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim 19
tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest majus esse scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis

familiarem? Populo quidem Romano non videtur,
qui ex omnibus præclaris factis illud pulcerrimum
p. 56. a. existimat. Vicit ergo utilitas honestatem? immo
vero honestatem utilitas secuta est.

Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus,
siquando cum illo, quod honestum intelligimus, pu-
gnare id videbitur, quod appellamus utile, formula
20 quædam constituenda est: quam si sequemur in com-
paratione rerum, ab officio numquam recedemus.
Erit autem hæc formula, Stoicorum rationi, disci-
plinæque maxime consentanea: quam quidem in his
libris propterea sequimur, quod, quamquam a ve-
teribus Academicis, & a Peripateticis [1] nostris, qui
quondam iidem erant, qui Academici, quæ honesta
sunt, anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen
splendidius hæc ab eis differuntur, quibus, quid-
quid honestum est, idem utile videtur: nec utile
quidquam, quod non honestum: quam ab his, qui-
bus aut honestum aliquid non utile, aut utile non
honestum. Nobis autem nostra Academia magnam
licentiam dat, ut quodcumque maxime probabile
occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo
§ ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, &
21 hominem hominis incommodo suum augere com-
modum, magis est contra naturam, quam mors,
quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ pos-
sunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam
principio tollit convictum humanum, & societatem.
si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque
emolumentum spoliet, aut violet alterum, disrumpi
necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam,
22 humani generis societatem. Ut, si unumquodque
membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret,
se valere, si proximi membri valitudinem ad se tra-
duxisset; debilitari, & interire totum corpus ne-
cesse [2] esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad
se

1 vestris. 2 est.

se commoda aliorum, detrahatque, quod cuique possit, emolumenti sui gratia: societas hominum, b.
& communitas evertatur necesse est. nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quam alteri, acquirere, concessum est, non repugnante natura. illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque 23
vero hoc solum natura, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respublica continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi causa nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc volunt; incolumem esse civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exsilio, vinculis, damno coërcent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana: cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) numquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundum natu- 24
ram excelsitas animi, & magnitudo: itemque comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam commitas
vita, quam divitiæ: quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est: detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem. Itemque, magis est secundum naturam, pro 25
omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis, aut posset
juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cœlestium collocavit: quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, p. 57.
abundantem omnibus copiis; ut excellas etiam pul- a.
critudine, & viribus. Quocirca optimo quisque, & splendidissimo ingenio longe illam vitam hujc ante-

ponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedien-
26 tem, homini nocere non posse. Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil se existimat contra naturam facere, aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis: quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, sed multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quod ullum aut corporis, aut
6 fortunæ vitium, animi vitiis gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana con-
27 sortio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit: necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ: idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. verum au-
28 tem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se aut fratri nihil detracturos, commodi sui causa; aliam rationem esse civium reliquorum. hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causa, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui
b. autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant: hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficientia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus deos immortales impii judicandi sunt. ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum

culum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere, sui commodi causa, quam omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, ~~quae vacent justitia~~. Hæc 29
enim una virtus, omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum & immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit; nonne faciat? Hæc ad judi- 30
candum sunt facillima. nam, si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causa detraxeris: inhumane feceris, contraque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipublicæ atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. sin autem id non sit ejusmodi: suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio aut appetitio p. 58.
alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra na- a. 31
turam est. est enim injusta. itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti atque inutili, ad ~~sapientem~~ bonum, fortemque virum transferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. ita semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium 32
est. nulla enim nobis societas cum tyrannis, sed potius

Aurelius corrigit: servantem justitiam

potius summa distractio est: neque est contra naturam, spoliare eum si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atque impium, ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tamquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas beluæ, a communi tamquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur, credo, res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliqui casus, aut occupatio consilium ejus peremisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non [1] sit. Sed quoniam operi inchoato, & prope [2] jam absoluto, tamquam fastigium imponimus: ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ [3] velint, explicent: sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil, præter id, quod honestum sit, propter se esse expetendum. sin hoc non licet per Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est: & tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ [4] viderentur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum: nihil honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque, ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non, ut aliquando antepo-

nere-

7 33 b. 34

1 est. 2 tamen. 3 volunt. 4 videntur.

neremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, 5 nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, 8
commoveri necesse est. sed si, cum animum atten- 35
deris, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit; tum non utilitas relinquenda est, sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudo, (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, asper- p. 59.
naturque contraria) nihilque tam secundum natu- a.
ram, quam utilitas: certe in eadem re utilitas & turpitudo esse non potest. itemque, si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni visum est); aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita quidquid honestum, id utile. Quare error 36
hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, direptionesque sociorum, & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis civitatibus regnandi exsistunt cupiditates, quibus nihil nec tætrius, nec fœdius excogitari potest. emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident.

5 nullis.

37 dent. Quamobrem hoc quidem deliberantium ge-
nus pellatur e medio (est enim totum sceleratum, &
impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod
honestum esse videant, an se scientes scelere contа-
minent: in ipsa enim dubitatione facinus inest,
etiamsi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda
omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa delibe-
ratio. atque etiam ex omni deliberatione celandi &
occultandi spes, opinioque removenda est. satis enim
b. nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus)
persuasum esse debet, si omnes deos hominesque ce-
lare possimus, nihil tamen avare, nihil injuste, ni-
hil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum.
9 Hinc ille Gyges inducitur a Platone: qui, cum terra
38 discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum
hiatum descendit, æneumque equum (ut ferunt fa-
bulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent:
quibus apertis hominis mortui vidit corpus magni-
tudine inusitata, annulumque aureum in digito:
quem ut detraxit, ipse induit: (erat autem regius
pastor) tum in concilium pastorum se recepit. ibi
cum palam ejus annuli ad palmam converterat, a
nullo videbatur, ipse autem omnia videbat. idem
rursus videbatur, cum in locum annulum inverte-
rat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ
stuprum intulit, eaque adjutrice regem dominum
interemit, [1] sustulitque, quos obstare arbitrabatur:
nec in his eum quisquam facinoribus potuit videre.
sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ.
Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, ni-
hilo plus sibi licere putet peccare, quam si non ha-
39 beret. Honesta enim bonis viris, non occulta quæ-
runtur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime
mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & com-
menticiam fabulam dicunt prolatam a Platone: quasi
vero ille, aut factum id esse, aut fieri potuisse de-
fendat.

1 sustulit,

scendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid, divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa, feceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ignotum; sisne facturus. negant, id fieri posse: [2] nequaquam potest id quidem. sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane. negant enim posse, & in eo perstant: hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint: non quærimus, possintne celare: sed tamquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se, impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. p. 60. a.

Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbent animos utilitatis specie; non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem: (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuste. fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti/ consiliorum et[illegible] adjutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni, esse tollendam: quod erat utile, patriæ consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem: sine qua ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ~~ita.~~ Species enim utilitatis animum pepulit ejus: cui cum visum esset utilius, solum, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam 10 40 41 item b.

2 quamquam.

sam opposuit, speciem honestatis neque probabilem,
42 neque satis idoneam. Peccavit igitur; pace vel Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egemus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scite Chrysippus, ut multa: Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quam maxime possit, ut vincat: supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere, nullo modo debet. Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum
43 est: alteri deripere, jus non est. Maxime autem perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quod recte possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius, breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cetera generis ejusdem, hæc amicitiæ numquam anteponenda sunt. At neque contra rempublicam, neque contra jusjurandum, ac fidem, amici causa, vir bonus faciet; ne si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici
44 causam esse malit: ut orandæ [1] litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero jurato sententia dicenda sit: meminerit, deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit deus ipse divinius. Itaque præclarum a majoribus accepimus morem rogandi judicis, si eum teneremus, *Quæ salva fide facere possit.* Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi
p. 61. a. honeste amico a judice posse concedi. nam, si omnia facienda sint, quæ amici velint: non amicitiæ tales,
45 sed conjurationes putandæ [2] sint. Loquor autem de communibus amicitiis. nam in sapientibus viris, perfectisque, nihil potest esse tale. Damonem, & Phin-

1 liti. 2 sunt.

Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus [3] sit alter ejus sistendi; ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in II
amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur: 46
jaceat utilitatis species, valeat honestas. cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur: religio & fides [4] anteponantur amicitiæ: sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii. Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri. durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis, qui classe valebant, pollices præciderentur. hoc visum est utile. nimis enim imminebat, propter propinquitatem, Ægina Piræeo: sed nihil, quod crudele, utile. est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, ma-
xime inimica crudelitas. Male etiam, qui peregri- 47
nos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules, b.
Crassus & Scævola: usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra respublica, cum sæpe, tum maxime bello Punico secundo: quæ, Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quam umquam rebus secundis. nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persa- 48
rum

3 est. 4 anteponatur.

rum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentque, ut urbe relicta, conjugibus & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatemque Græciæ classe defenderent: Cyrsilum quendam, suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat, repugnante ho-
49 nestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, Se habere consilium reipublicæ salutare, sed id sciri, opus non esse. postulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. Huic ille, Classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse; quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audisset, in concionem magna exspectatione venit: dixitque, Perutile esse consilium, quod Themistocles afferret; sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt: totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios
12 vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit,
p. 62. a. id numquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare. Hoc enim ipsum, utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

50 Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati [1] videtur, ut animadvertendum sit, repugnetque plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia & fame, summaque annonæ caritate: si idem sciat, complures mercatores Alexandria solvisse, navesque in cursu, frumento onustas, petentes Rhodum, viderit: dicturusne sit id Rhodiis, an silentio

[1] videatur.

silentio suum quam plurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quærimus: qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet: sed dubitet, [2] turpe sit, an non sit. In hujusmodi causis aliud Diogeni Baby- 51
lonio videri solet, magno & gravi Stoico, aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere: cetera sine insidiis agere: & quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri: fortasse etiam minoris, cum major est copia. cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: 52
Quid ais? tu, cum hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati, eaque lege natus sis, & ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit, viciſſimque communis utilitas, tua sit, celabis ho- b.
mines, quid iis adsit commoditatis & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic, Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, [3] qui sit finis bonorum: quæ tibi plus prodessent cognita, quam tritici [4] vilitas: sed non, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo vero (inquiet 53
ille) necesse est, si quidem meministi, esse inter homines naturæ conjunctam societatem. Memini, inquiet ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusque sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum. Vides in hac 13
tota disceptatione non illud dici, Quamvis hoc turpe sit; tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte; ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes 54

2 an turpe non sit. 3 quis. 4 utilitas.

vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubiculis apparere serpentes; male materiatæ, ruinosæ: sed hoc, præter dominum, nemo sciat. quæro, si hoc emtoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num id injuste, an
55 improbe fecerit. Ille vero, inquit Antipater, quid enim est aliud, erranti viam non monstrare, (quod Athenis exsecrationibus publicis sancitum est,) si hoc non est, emtorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est, quam viam non monstrare. nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: num te emere
p. 63. a. coëgit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. quod si qui proscribunt, VILLAM BONAM, BENEQUE AEDIFICATAM, non existimantur fefelliſſe, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Ubi enim judicium emtoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? sin autem dictum non omne præstandum est, quod dictum non est, id præstandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam absurdum, quam si domini jussu ita præco prædicet? DOMUM PESTILENTEM VENDO.
56 Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit: sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissensio. Quæ dijudicanda sunt. non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non
57 igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emtores debuisse. Neque enim id est celare, quidquid reticeas: sed cum,

quod

quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non justi, non viri boni, versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. hæc tot & alia plura, nonne inutile est, vitiorum subire nomina?

Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt: 14
quid de iis existimandum est, qui orationis vanita 58
tem adhibuerunt? C. Canius, eques Romanus, nec
infacetus, & satis litteratus, cum se Syracusas otian-
di (ut ipse dicere solebat) non negotiandi causa b.
contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos velle
emere, quo invitare amicos, & ubi se oblectare sine
interpellatoribus posset. quod cum percrebuisset,
Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syra-
cusis, [1] dixit, venales quidem se hortos non habere,
sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: & simul ad
cenam hominem in hortos invitavit in posterum
diem. cum ille promisisset, tum Pythius, qui esset,
ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, pisca-
tores ad se convocavit, & ab his petivit, ut ante
suos hortulos postridie piscarentur: dixitque, quid
eos facere vellet. Ad cenam tempore venit Canius:
opipare a Pythio apparatum convivium: cymbarum
ante oculos multitudo. pro se quisque quod ceperat,
afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur.
Tum Canius, Quæso, inquit, quid est hoc, Pythi, 59
tantumne piscium, tantumne cymbarum? Et ille,
Quid mirum? inquit, hoc loco est, Syracusis quid-
quid est piscium: hæc aquatio: hac villa isti ca-
rere non possunt. Incensus Canius cupiditate, con-
tendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo.
quid multa? impetrat, emit homo cupidus, & lo-

1 Abest *dixit*.

cuples, tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos: nomina facit: negotium conficit. invitat Canius postridie familiares suos. venit ipse mature. scalmum nullum videt. quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ, (quod sciam) inquit ille: sed hic piscari nulli solent. itaque heri mirabar,
60 quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid fa-
p. 64. a. ceret? nondum enim Aquillius, collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis cum ex eo quæreretur, Quid esset dolus malus; respondebat, Cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest
15 utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum. Quod si Aquilliana definitio vera est: ex omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quidquam simulabit, aut
61 dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII tabulis, & circumscriptio adolescentium lege Lætoria: & sine lege judiciis, in quibus additur, EX FIDE BONA. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maxime excellunt; in arbitrio rei uxoriæ, MELIUS, AEQUIUS: in fiducia, UT INTER BONOS BENE AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod MELIUS AEQUIUS: potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, INTER BONOS BENE AGIER: quidquam agi dolose, aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, ut ait Aquillius, continetur. tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem venditor, nec qui contra se liceatur, emtor apponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, elo-
62 quetur. Q. quidem Scævola, P. F. cum postulas-

set,

set, ut sibi fundus, cujus emtor erat, semel indicaretur, idque venditor ita feciſſet: dixit, se pluris æstimare: addidit centum millia. nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est b.
illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes existimant. ex quo Ennius *nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipse prodesse non quiret.* Vere id quidem, si, quid esset *prodesse*, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de [1] Officio scripsit Q. Tuberoni, dicere; Sapientis esse, nihil contra mores, 63
leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublicæ. singulorum enim facultates, & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum (de quo paullo ante dixi) placere nullo modo potest. etenim omnino tantum se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia est. Sed sive simulatio, & 64
dissimulatio, dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, [2] certe istum virum bonum non facile reperiemus. Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: &, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile.

Ac de jure quidem prædiorum sancitum est 16
apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cum 65
ex XII tabulis satis esset ea præstari, quæ essent lingua nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret: a jureconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quidquid enim esset in prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nomina-

1 Officiis. 2 recte justum v. b. n. £ reperimus.

p. 65. tim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in
a. arce augurium augures acturi essent, jussissentque
66 T. Claudium Centumalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri [1] ea, quorum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognossetque, Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum adegit, quidquid sibi dare, facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. ut enim ceteri ex patribus, sic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit: cum in venundando rem eam sciisset, & non pronuntiasset,
67 emtori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emtori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte judicavit: non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium venditor tacuit. sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. jus Crassus urgebat: quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse
b. dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat,
68 quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud
17 intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere possunt: philosophi, qua-

[1] eas, quarum.

quatenus ratione & intelligentia. Ratio igitur postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis [2] feras, nec agitaturus? ipsæ enim [3], nullo insequente, sæpe incidunt. sic tu ædes proscribas, tabulam, tamquam plagam, ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quamquam video propter 69
depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: tamen naturæ lege sancitum est. Societas enim est, (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines: interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. quod civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus: umbra & imaginibus utimur: eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturæ & veritatis exemplis. Nam 70
quanti verba illa, UTI NE PROPTER TE, FIDEMVE TUAM CAPTUS, FRAUDATUSVE SIEM? quam illa aurea! UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAUDATIONE? Sed, qui sint *boni*, & quid sit *bene agi*, magna quæstio est. Q. quidem Scævola, pon- p. 66. a.
tifex maximus, summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas [4] contineretur: in his magni esse judicis, statuere (præsertim cum in plerisque essent judicia contraria) quid quemque cui-

2 Abest *feras*. 3 feræ. 4 continetur.

71 que præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult illa quidem videri se esse prudentiam: sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum & malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis ponit ante. Nec vero in prædiis solum jus civile, ductum a natura, malitiam, fraudemque vindicat: sed etiam in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur. qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de
72 furtis, præstat edicto ædilium. Heredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscientia. nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria?

18 Periclitemur, si placet, in iis quidem exem-
73 plis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est; qui non verbis sunt & disputatione philoso-
b. phorum, sed vinculis & carcere fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, [1] scripserant heredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem ætatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ; alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? mihi quidem non videtur: quamquam alte-

1 scripserunt.

alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum.
Sed cum Basilus M. Satrium, sororis filium, nomen 74
suum ferre voluisset, eumque fecisset heredem: hunc
dico patronum agri Piceni & Sabini: (o turpem
notam temporum illorum!) num erat æquum, prin-
cipes cives rem habere, ad Satrium nihil præter
nomen pervenire? Etenim, si is, qui non defendit
injuriam, neque propulsat a suis, cum potest, in-
juste facit, ut in primo libro disserui: qualis haben-
dus est is, qui non modo non repellit, sed etiam
adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates, non honestæ videntur, si sint malitiosis blan-
ditiis officiorum; non veritate, sed simulatione quæ-
sitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum,
aliud honestum videri solet. Falso: nam eadem 75
utilitatis, quæ honestatis est regula. qui hoc non
perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum faci-
nus. sic enim cogitans: *Est istuc quidem honestum, verum hoc expedit:* res a natura copulatas audebit
errore divellere; qui fons est fraudium, maleficio-
rum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat 19
hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in lo- p. 67.
cupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi a.
non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id
omnino neminem umquam suspicaturum. At dares
hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres
posset scriptus esse, qui re vera non esset heres: in
foro, mihi crede, saltaret. homo autem justus, isque
quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod
in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is
se, quid sit vir bonus, nescire fateatur. At vero si 76
quis voluerit animi sui complicatam notionem evol-
vere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse,
qui prosit quibus possit: noceat nemini, nisi lacef-
situs injuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quo-
dam quasi veneno perficiat, ut veros heredes mo-
veat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur fa-
ciat

ciat (dixerit quis) quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. hoc qui non didicerit, bonus vir
77 esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse, equiti Romano sane honesto, cum is sponsionem fecisset, *ut bonus vir esset.* itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem numquam judicaturum; ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra judicasset: aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non
b. audeat prædicare. Hæc, nonne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod jam contritum est vetustate proverbium. cum enim fidem alicujus, bonitatemque laudant; dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc, quam habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis, nullo
78 refellente, obtinere? Videsne igitur, hoc proverbio, neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam, digitorum percussione hereditates omnium posse [1] convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante & re-
20 pugnante natura. At enim, cum permagna præmia
79 sunt, est causa peccandi. C. Marius cum a spe consulatus longe abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus umquam consulatum videretur: Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cum ab eo, imperatore

[1] converrere.

tore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum [2] illum ducere: si se consulem fecissent, brevi tempore, aut vivum, aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Romani redacturum. Itaque factus est ille quidem consul, sed a fide, justitiaque discessit, qui optimum, & gravissimum civem, cujus legatus, & a quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Ne noster 80
quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiumque prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur. jactabatur enim temporibus illis numus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœ- p. 68.
na, atque judicio, constitueruntque, ut omnes simul a.
in Rostra post meridiem escenderent. & ceteri quidem alius alio: Marius a subselliis in Rostra recta, idque quod communiter compositum fuerat, solus edixit. & ea res (si quæris) ei magno honori fuit. omnibus vicis statuæ: ad eas tus, & cerei. quid multa? nemo umquam multitudini fuit carior. Hæc 81
sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere collegis, & tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut, si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium, virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ [3] sit in ea specie, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere?

nihil

2 Abest *illum*. 3 Abest *sit*.

82 nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit? fidem, justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum
21 ex homine se quis conferat in beluam, an hominis
b. figura immanitatem gerat beluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audacia potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidia. id quam injustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, incondite fortasse, sed tamen, ut res possit intelligi.

Nam si violandum est jus, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id
83 unum, quod omnium sceleratissimum [1] fuerit, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est. probat enim legum & libertatis interitum, earumque oppressionem tætram, & detestabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile: qua hunc objurgatione, aut quo potius convicio a tanto errore coner avellere? Potest enim, dii immortales! cuiquam esse utile fœdissimum & tæterrimum particidium patriæ: quamvis is, qui se eo obstrinxerit,

1 fuerat.

xerit, ab oppreſſis civibus Parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, & quidem ſic, ut hæc duo, verbo inter ſe diſcrepare, re tamen unum ſonare videantur. Non habeo, ad vulgi opi- 84
nionem, quæ major utilitas, quam regnandi, eſſe poſſit: nihil contra inutilius ei, qui id injuſte conſecutus ſit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. poſſunt enim cuiquam eſſe utiles, p. 69.
angores, ſollicitudines, diurni & nocturni metus, a.
vita inſidiarum periculorumque pleniſſima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci ſunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod a Tantalo & Pelope proditum, jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipſum Romanum oppreſſiſſet, civitatemque non modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſervire ſibi coëgiſſet? Hunc tu quas conſcien- 85
tiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? Cujus autem vita ipſi poteſt utilis eſſe, cum ejus vitæ ea conditio ſit, ut, qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus ſit, & gloria? Quod ſi hæc utilia non ſunt, quæ maxime videntur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis: ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe utile, quod non [2] idem honeſtum ſit. Quamquam id quidem, cum ſæpe alias, tum 22
Pyrrhi bello a C. Fabricio, conſule iterum, & a ſe- 86
natu noſtro judicatum eſt. Cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intuliſſet, cumque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo, ac potente; perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eique eſt pollicitus, ſi præmium ſibi propoſuiſſet, ſe, ut clam veniſſet, ſic clam in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque factum ejus a ſenatu laudatum eſt. Atqui ſi ſpeciem utilitatis opinio-

2 Abeſt *idem.*

opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisb. set: sed magnum dedecus & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere
87 superatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui numquam utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. F. sententia: quas civitates L. Sulla, pecunia accepta, ex senatusconsulto liberavisset, ut hæ rursus vectigales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Est ei senatus assensus. turpe imperio. piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere quidquam utile, quod non hone88 stum? Potest autem ulli imperio, quod gloria fultum esse debet, & benevolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. nimis mihi præfracte videbatur ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solemus: eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem reipublicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, Vincat utilitas. Potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quam, cum utilem esse diceret, non esse æquam fateretur.

23 Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis,
89 talium quæstionum: Sitne boni viri, in maxima cap.70. ritate annonæ, familiam non alere. in utramque a. partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate

putat

putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, an servuli vilis. hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? negat, quia sit injurium. Quid? dominus navis, eripietne suum? minime: non plus, quam si navigantem in alto ejicere de navi velit, quia sua sit. quoad enim perventum sit eo, quo sumta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si una tabula sit, duo naufragi, æque 90
sapientes? [1] sibi uter rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero: sed ei, cujus magis intersit, vel sua, vel reipublicæ causa, vivere. Quid, si hæc paria in utroque? nullum erit certamen, sed quasi sorte, aut micando victus, alteri cedat alter. Quid si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium: indicetne id magistratibus filius? nefas id quidem est. quinetiam defendat patrem, si arguatur. non igitur patria præstat omnibus officiis? immo vero: sed ipsi patriæ conducit, pios cives habere in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam: ad extremum si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos numos 91
acceperit imprudens pro bonis: cum id resciverit; soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat: cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere. b.
Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controversa jura Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia, non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili:

1 sibine uterque.

civili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, fura-
92 cem, ebriosum. Alteri dicenda videntur, alteri non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denariûm? Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, contro-
24 versia. Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent) facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento umquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit: & annis aliquot post inciderit in eundem morbum: nec ab eo, qui cum pepigerat, impetret, ut [1] iterum eo liceat uti, quid faciendum sit. Cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat injuriæ; vitæ & sa-
93 luti consulendum. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante, quam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter cum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserit, necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis. sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil
p. 71. a. ceperit, [2] nisi forte eam pecuniam in reipublicæ magnum aliquod tempus contulerit: ut vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac
25 ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non
94 sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quidquid optasset: optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est; atque insanus, qua constitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat, in hoc, promissum patris non esse servatum?

1 item. 2 quam si ceperit, nisi.

vatum? Quid, quod Theseus exegit promissum a
Neptuno? Cui cum tres optationes Neptunus dedis-
set, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cum is
patri suspectus esset de noverca: quo optato impe-
trato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? 95
Agamemnon cum devovisset Dianæ, quod in suo
regno pulcerrimum natum esset illo anno, immola-
vit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno na-
tum pulcrius. promissum potius non faciendum,
quam tam tætrum facinus admittendum fuit. Ergo
& promissa non facienda nonnunquam: neque sem-
per deposita reddenda. Si gladium quis apud te sana
mente deposuerit, repetat insaniens: reddere, pec-
catum sit; non reddere, officium. Quid? si is, qui
apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ,
reddasne depositum? non, credo: facias enim con-
tra rempublicam, quæ debet esse carissima. Sic
multa, quæ honesta natura videntur esse, tempori-
bus fiunt non honesta. facere promissa, stare con-
ventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt
non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse
utilitates contra justitiam, simulatione prudentiæ, sa-
tis arbitror dictum.

Sed quoniam a quattuor fontibus honestatis 96
primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, b.
cum docebimus, ea, quæ videntur esse utilia, ne-
que sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de pru-
dentia quidem, quam vult imitari malitia; itemque
de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est.
Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera
in animi excellentis magnitudine & præstantia cer-
nitur; altera in conformatione, & moderatione con-
tinentiæ, & temperantiæ. Utile videbatur Ulysi, 26
ut quidem poëtæ tragici prodiderunt: nam apud 97
Homerum, optimum auctorem, talis de Ulysse nulla
suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ, simula-
tione insaniæ militiam subterfugere voluisse. non

honestum consilium. at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego vero istam contemnendam & abjiciendam: quoniam, quæ honesta
98 non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si in illa simulatione perseveraſſet? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiat ab Ajace:

Cujus ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulavit, ne coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum jus perpetuo falleret.

99 Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam cum
p. 72 a. fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, [1] nostraque veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis, Hamilcare: juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Karthaginem. is cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam, ut res declarat, falsam judicavit: quæ erat talis. manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. quis hæc neget esse utilia? quæ censes, magnitudo animi & forti-
27 tudo negat. Num locupletiores quæris auctores?
100 Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere, omnia

1 nostramque.

omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. itaque quid fecit? In senatum venit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam, (o stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentes esse, & bonos duces, se jam confectum senectute. cujus cum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt: ipse Karthaginem rediit: neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum. Neque vero tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore causa, quam si domi senex captivus, perjurus consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stulte? etiamne si reipublicæ conducebat? potest autem, quod inutile reipublicæ sit, id cuiquam civi utile esse? Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando? num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, & moliri volunt, numquam nec irasci deum, nec nocere.

b. 101 28 102

Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem [1] perverteret. An ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? denique illud etiam apud Attium,

Fregisti fidem: neque dedi, neque do infideli cuiquam:

p. 73. a. 103 quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi juris jurandi causa ad cruciatum revertisse; sed fit non honestum; quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non 29 videretur. Hæc fere contra Regulum. Sed prima 104 videamus. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret: qui neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum valet. sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. est enim jusjurandum affirmatio religiosa. quod autem affirmate, quasi deo teste, promiseris: id tenendum est. jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad justitiam, & ad fidem pertinet. nam præclare Ennius:

O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis!

Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi (ut in Cato-

1 præverteret.

Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt.
At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo no- 105
cuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si
nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo
non summum malum, sed ne malum quidem esse,
maxima auctoritate philosophi affirmant: quorum
quidem testem non mediocrem, sed haud scio an
gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare.
quem enim locupletiorem quærimus, quam princi-
pem populi Romani, qui retinendi officii causa cru-
ciatum subierit voluntarium? Nam quod ajunt, mi- b.]
nima de malis, id est, ut turpiter potius, quam ca-
lamitose: an est ullum majus malum turpitudine?
quæ si in deformitate corporis habet aliquid offen-
sionis, quanta illa depravatio, & fœditas turpificati
animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista disse- 106
runt, solum audent malum dicere id, quod turpe
sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant sum-
mum malum dicere. Nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

idcirco recte a poëta; quia, cum tractaretur Atreus,
personæ serviendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt,
nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant,
ne quæratur latebra perjurio. Est autem jus etiam 107
bellicum, fidesque jurisjurandi sæpe cum hoste ser-
vanda. Quod enim ita juratum est, ut mens con-
ciperet fieri oportere, id servandum est: quod ali-
ter; id si non feceris, nullum est perjurium. ut, si
prædonibus pactum pro capite pretium non attule-
ris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non fe-
ceris. nam pirata non est ex perduellium numero
definitus: sed communis hostis omnium. cum hoc
nec fides debet, nec jusjurandum esse commune.
Non enim falsum jurare, perjurare est: sed, quod 108
ex animi tui sententia juraris, sicut verbis concipi-

tur more noſtro, id non facere, perjurium eſt. Scite enim Euripides:

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones, pactionesque bellicas & hoſtiles perturbare perjurio. cum juſto enim & legitimo hoſte res gerebatur; adverſus quem & totum jus fetiale, & multa ſunt jura communia. quod ni ita eſſet, numquam claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dedidiſſet. At vero T. Veturius, & Sp. Poſtumius, cum iterum conſules eſſent, quia, cum male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub jugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: injuſſu enim populi ſenatusque fecerant. eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Mælius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditionis ipſe Poſtumius, qui dedebatur, ſuaſor & auctor fuit. quod idem multis annis poſt C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuscum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius & S. Atilius ex ſenatus conſulto ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. Honeſtius hic, quam Q. Pompejus, quo, cum in eadem cauſſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honeſtas: apud ſuperiores, utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim. Quaſi vero forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cum præſertim de captivis diſſuaſurus eſſet? Quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. non enim ſuo judicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſam, ut eſſet judicium ſenatus: cui niſi ipſe auctor fuiſſet, captivi profecto Pœnis redditi eſſent.

p. 74 a.

ita

ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. quod quia
patriæ non utile putavit, idcirco ſibi honeſtum, &
ſentire illa, & pati, credidit. Nam, quod ajunt, b.
quod valde utile ſit, id fieri honeſtum: immo vero
eſſe, non fieri. eſt enim nihil utile, quod idem
non honeſtum: nec quia utile, honeſtum eſt; ſed
quia honeſtum, utile. Quare ex multis mirabili-
bus exemplis, haud facile quis dixerit, hoc exem-
plo aut laudabilius, aut præſtantius. Sed ex tota 31
hac laude Reguli, unum illud eſt admiratione di- 111
gnum, quod captivos retinendos cenſuerit. nam
quod rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis qui-
dem temporibus aliter facere non potuit. itaque
iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. nullum
enim vinculum ad adſtringendam fidem jurejurando
majores arctius eſſe voluerunt. id indicant leges
in XII tabulis, indicant ſacratæ, indicant fœdera,
quibus etiam cum hoſte devincitur fides: indicant
notiones animadverſionesque cenſorum; qui nulla
de re diligentius, quam de jurejurando, judicabant.
L. Manlio, A. F. cum dictator fuiſſet, M. Pompo- 112
nius, tribunus plebis, diem dixit, quod is paucos
ſibi dies ad dictaturam gerendam addidiſſet: crimi-
nabatur etiam, quod Titum filium, qui poſtea eſt
Torquatus appellatus, ab hominibus relegaſſet, &
ruri habitare juſſiſſet. quod cum audiviſſet adoleſcens
filius, negotium exhiberi patri: accurriſſe Romam,
& cum prima luce Pomponii domum veniſſe dici-
tur. cui cum eſſet nuntiatum; quod illum iratum
allaturum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur:
ſurrexit e lectulo, remotisque arbitris, ad ſe ado-
leſcentem juſſit venire. At ille, ut ingreſſus eſt,
confeſtim gladium deſtrinxit, juravitque, ſe illum
ſtatim interfecturum, niſi jusjurandum ſibi dediſſet,
ſe patrem miſſum eſſe facturum. Juravit hoc coactus p. 75.
terrore Pomponius. rem ad populum detulit: do- a.

cuit, cur sibi causa desistere necesse esset: Manlium missum fecit. tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati, magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem
32 acerbe severus in filium. Sed, ut laudandus Re-
113 gulus in conservando jurejurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Hannibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimentis captivis impetravissent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. nam Polybius, bonus auctor inprimis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, a senatu re non impetrata: unum ex decem, qui paullo post, quam egressus erat e castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: non recte. fraus enim adstringit, non dissolvit [perjurium]. Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator & callidus vinctus ad Annibalem ducere-
114 tur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent a Paullo & Varrone, consulibus. eos senatus non censuit redimendos, cum id parva pecunia fieri posset: ut esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis scripsit idem, quod senatus, populusque Romanus rebus afflictis tam ex-
b. celso animo fuisset. sic honestatis comparatione, ea,
115 quæ videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græce scripsit historiam, plures ait fuisse; qui in castra

castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque a censoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus loci finis. perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoque fiant: (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipublicæ, censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sint flagitiosa, fœda, turpia.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, 33
modestia, continentia, temperantia continetur. 116
Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. quibus obsoletis floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiæ. Cum his, viris equisque, ut dicitur, si honestatem tueri
ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si 117
non modo utilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur: certe hæc utilitas, & quidem summa, sic enim censent, cum honestate pugnabit. nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique suavitates? quam miser virtutis famulatus, servientis voluptati! quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter voluptates? fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet p. 76. a.
locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemtio? quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore: tamen [1] non spectandum est, quid dicat, sed quid consen-

1 non id.

consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, si illum audiam de continentia & temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut ajunt. nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica: libidines autem consectatrices voluptatis.
118 Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri. Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quam amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem,
119 utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se
b. diremturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec vero finis bonorum, (& malorum,) qui simplex esse debet, ex dissimi-
120 libus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem

speciem

ſpeciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate conjunctio. nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes a patre munus, Marce fili, mea qui- 121
dem ſententia, magnum; ſed perinde erit, ut acceperis. tamquam tibi hi tres libri, inter Cratippi commentarios, tamquam hoſpites, erunt recipiendi. Sed, ut, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me e medio curſu clara voce patria revocaſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox eſt mea; tribues his, temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. cum vero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) & dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique perſuade, eſſe te quidem mihi cariſſimum: ſed multo fore cariorem, ſi talibus monimentis præceptisque lætabere.

M. TUL.

M. TULLII CICERONIS DE LEGIBUS LIBRI III.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

p 156. 8. *Cum Cicero in deperditis de Republica libris, exemplo Platonis, qui sit optimus reipublicæ status, docuisset, scribendum etiam de Optimis Legibus putavit, quibus respublica carere non potest. Hinc nati sunt de Legibus libri, nec omnes, (Macrobius enim quintum laudat) nec integri ad nostram ætatem servati, quibus ita complecti instituit causam universam juris ac legum, ut hoc civile, quod dicebatur, in parvum quendam & angustum locum concluderetur. Nam primo naturam juris explicavit, eamque ab hominis repetiit natura: deinde consideravit leges, quibus civitates regi debent: tandem vero hæc tractavit, quæ composita & descripta erant jura & jussa populorum, in quibus ne Romani quidem populi prætermisit, quæ vocantur,*

jura

jura civilia. c. 5. In hac autem disputatione usus est philosophorum more, non veterum illorum, nempe Socraticorum, & qui a Platone profecti sunt Academicorum, & Peripateticorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ. Nam quæ veteres illi fuse ac libere disputare consueverant, ea Ciceronis temporibus a Stoicis inprimis, articulatim distincteque dicebantur, quod negabant satisfieri huic de legibus loco posse, nisi separatim de singulis capitibus disputaretur. c. 13. Primus liber tamquam fontes omnium legum omnisque juris aperit, & ultimam legem dicit esse mentem Dei Optimi Maximi, omnia ratione jubentis & vetantis, a qua hominum vera lex proficiscitur, quæ est ratio sapientis, apta ad jubendum & vetandum. cf. II. 4. Atque hoc est argumentum hujus libri, eamque scholam certis capitibus distinguit. Primo ergo docet, a Deo, cujus numine ac mente omnia regantur, præclara quadam conditione generatum esse hominem: præter alia enim bona, soli ex omnium animantium generibus ac naturis attributam esse rationem; quæ, cum adoleverit atque perfecta sit, sapientia nominetur, ut homini cum Deo rationis societas sit, &, quia ratio lex sit, communio juris, ac tandem quædam quasi agnatio; quod a Deo ratio sit ingenerata, c. 7-9. Deinde ostendit c. 10. 11. hominum inter ipsos esse, propter summam similitudinem & æqualitatem, summam societatem, conjunctionemque: ex quo sequitur tertium, ad participandum alium ab alio, communicandumque inter omnes jus, nos natura esse factos, efficiturque, quod quibusdam incredibile videtur, est autem necessarium, uti nihilo sese plus quisquam, quam alterum diligat. c. 12. Ex his tribus, tamquam princi-

principiis, sua sponte intelligere quisque potest, natura jus, non opinione & judicio humano contineri. c. 13-17. Sed de eodem peculiaris est, multisque argumentis confirmata disputatio, cujus tamen particula quædam, statim ab initio, interiit. Eam sequitur alia brevis, qua efficitur, jus & omne honestum sua sponte esse expetendum. c. 18. seq. Conclusio libri est de laudibus philosophiæ & de Academicorum veterum Peripateticorumque & Stoicorum controversiis de bono & malo, in quibus magis de verbis quam de rebus concertari putat.

ATTICUS.

1 1 LUCUS quidem ille, & hæc Arpinatium quercus agnoscitur, sæpe a me lectus in Mario. Si manet illa quercus, hæc est profecto. etenim est sane vetus. QUINTUS. Manet vero, Attice noster, & semper manebit. sata est enim ingenio. Nullius autem agricolæ cultu stirps tam diuturna, quam poëtæ versu seminari potest. Att. Quo tandem modo, Quinte? aut quale est istuc, quod poëtæ serunt? mihi enim videris, fratrem laudando, 2 suffragari tibi. Q. Sit ita sane. Verum tamen, dum [1] latinæ loquentur litteræ, quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dicatur: eaque, ut ait Scævola de fratris mei Mario,

Canescet sæclis innumerabilibus.

Nisi forte Athenæ tuæ sempiternam in arce oleam tenere potuerunt, aut, quod Homericus Ulysses Deli se proceram & teneram palmam vidisse dixit, hodie monstrant eandem: multaque alia multis locis diutius commemoratione manent, quam natura stare potue-

1 latine.

potuerunt. Quare glandifera illa quercus, ex qua olim evolavit

Nuntia fulva Jovis, miranda visa figura,

nunc sit hæc. sed cum eam tempestas, vetustasve consumserit, tamen erit his in locis quercus, quam Marianam quercum vocent. Att. Non dubito id 3 quidem: sed hoc jam non ex te, Quinte, quæro, b. verum ex ipso poëta, tuine versus hanc quercum severint, an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis. MARCUS. Respondebo tibi equidem, sed non ante, quam mihi tu ipse responderis, Attice: [1] num non longe a tuis ædibus inambulans, post excessum suum Romulus Proculo Julio dixerit, se deum esse, & Quirinum vocari, templumque sibi dedicari in eo loco jusserit: & Athenis, non longe item a tua illa antiqua domo, Orithyiam Aquilo sustulerit: sic enim est traditum. Att. Quorsum tandem, aut cur 4 ista quæris? M. Nihil sane, nisi ne nimis diligenter [2] inquiras in ea, quæ isto modo memoriæ sint prodita. Att. Atqui multa quæruntur in Mario, fictane, an vera sint: & a nonnullis, quod & in recenti memoria, & in Arpinati homine, vel severitas a te postulatur. M. Et mehercule, ego [3] me cupio non mendacem putari: sed tamen nonnulli isti, Tite, faciunt imperite, qui in isto periculo non ut a poëta, sed ut a teste, veritatem exigant. nec dubito, quin iidem, & cum Egeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio apicem impositum putent. Q. Intelligo, te, frater, alias in historia leges observandas putare, alias in poëmate. M. Quippe cum in illa ad veritatem, 5 Quinte, referantur, in hoc ad delectationem pleraque. quamquam & apud Herodotum, patrem historiæ, & apud Theopompum sunt innumerabiles fabulæ.

Att.

1 certe, non l. 2 anquiras. 3 *Abest* me.

2 Att. Teneo, quam optabam, occasionem, neque omittam. M. Quam tandem, Tite? Att. Postulatur a te jamdiu, vel flagitatur potius historia. sic enim putant, te illam tractante, effici posse, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus. Atp.157.que, ut audias, quid ego ipse sentiam, non solum a. mihi videris eorum studiis, qui litteris delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus; ut ea, quæ salva per te est, per te eundem sit ornata. abest enim historia litteris nostris, ut & ipse intelligo, & ex te persæpe audio. potes autem tu profecto satisfacere in ea, quippe cum sit opus, ut tibi quidem videri solet, unum hoc oratorium maxime.
6 Quamobrem aggredere, quæsumus, & sume ad hanc rem tempus, quæ est a nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. Nam post annales pontificum maximorum, quibus nihil potest esse jucundius: si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Vennonium venias: quamquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannii autem ætate conjunctus Antipater paullo inflavit vehementius, habuitque vires agrestes ille quidem atque horridas, sine nitore, ac palæstra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem succedere huic Gellii, Clodius, Asellio, nihil ad Cœlium, sed potius ad antiquorum languorem, at-
7 que insciti am. Nam quid [1] Macrum numerem? cujus loquacitas habet aliquid argutiarum; nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, sed ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus & ineptus, ad summam impudentiam. Sisenna, ejus amicus, omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superavit. Is tamen neque orator

1 Atium.

tor in numero vestro umquam est habitus, & in historia puerile quiddam consectatur: ut unum Clitarchum, neque præterea quemquam, de Græcis legisse videatur: eum tamen velle duntaxat imitari: quem si assequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset. Quare tuum est munus: hoc a te exspectatur: nisi quid Quinto videtur secus. Q. Mihi vero nihil: & sæpe de isto collocuti sumus. sed est quædam inter nos parva dissensio. Att. Quæ tandem? Q. A quibus temporibus scribendi capiat exordium. ego enim ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse autem æqualem ætatis suæ memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. Att. Ego vero huic potius assentior. sunt enim maximæ res in hac memoria, atque ætate nostra: tum autem hominis amicissimi, Cn. Pompeji, laudes illustrabit. incurret etiam in illummet memorabilem annum suum. quæ ab isto malo prædicari, quam, ut ajunt, de Remo & Romulo. M. Intelligo equidem a me istum laborem jamdiu postulari, Attice: quem non recusarem, si mihi ullum tribueretur vacuum tempus & liberum. neque enim occupata opera, neque impedito animo, res tanta suscipi potest. utrumque opus est, & cura vacare, & negotio. Att. Quid? ad cetera (quæ scripsisti plura, quam quisquam e nostris) quod tibi tandem tempus vacuum fuit concessum? M. Subseciva quædam tempora incurrunt, quæ ego perire non patior: ut, siqui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quæ scribimus. Historia vero nec institui potest, nisi præparato otio; nec exiguo tempore absolvi: & ego animi pendere soleo, cum semel quid orsus, traducor alio; neque tam facile interrupta contexo, quam absolvo instituta. Att. Legationem aliquam nimirum oratio ista postulat, aut ejusmodi quampiam cessionem liberam atque otiosam. M. Ego vero

b. 3 8 9 10

ætatis potius vacationi confidebam, cum præsertim non recusarem, quo minus, more patrio sedens in solio, consulentibus responderem, senectutisque non inertis grato atque honesto fungerer munere. sic enim mihi liceret & isti rei, quam desideras, & multis uberioribus atque majoribus, operæ, quantum vellem, dare. Att. Atqui vereor, ne istam causam nemo noscat: tibique semper dicendum sit, & eo magis, quod te ipse mutasti, & aliud dicendi instituisti genus: ut, quemadmodum Roscius, familiaris tuus, in senectute numeros in cantu cecinerat, ipsasque tardiores fecerat tibias: sic tu a contentionibus, quibus summis uti solebas, quotidie relaxes aliquid, ut jam oratio tua non multum a philosophorum lenitate absit. quod sustinere cum vel summa senectus posse videatur, nullam tibi a causis vacationem video dari. Q. At mehercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari, si te ad jus respondendum dedisses. quamobrem, cum placebit, experiendum tibi censeo. M. Id, siquidem, Quinte, nullum esset in experiendo periculum. sed vereor, ne, dum minuere velim laborem, augeam, atque ad illam causarum operam, ad quam ego numquam, nisi paratus & meditatus accedo, adjungatur hæc juris interpretatio, quæ non tam mihi molesta sit propter laborem, quam quod dicendi cogitationem auferat, sine qua ad nullam majorem umquam causam sum ausus accedere. Att. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his subsecivis, ut ais, temporibus, & conscribis de jure civili subtilius, quam ceteri? Nam a primo tempore ætatis juri studere te memini, cum ipse etiam ad Scævolam ventitarem: neque umquam mihi visus es ita te ad dicendum dedisse, ut jus civile contemneres. M. In longum sermonem me vocas, Attice: quem tamen, nisi Quintus aliud quid nos agere mavult, suscipiam: &, quoniam vacui sumus, dicam.

eam. Q. Ego vero libenter audierim. quid enim agam potius? aut in quo melius hunc consumam diem? M. Quin igitur ad illa spatia nostra sedesque pergimus? ubi, cum satis erit [1] ambulatum, requiescemus. nec profecto nobis delectatio deerit, aliud ex alio quærentibus. Att. Nos vero: & hac quidem adire, si placet, per ripam & umbram. Sed jam ordire explicare, quæso, de jure civili quid sentias. M. [2] Ego memini, summos fuisse in civitate nostra viros, qui id interpretari populo, & responsitare soliti sint: sed eos magna professos, in parvis esse versatos. Quid enim est tantum, quantum jus civitatis? quid autem tam exiguum, quam est munus hoc eorum, qui consuluntur, quamquam est populo necessarium? nec vero eos, qui ei muneri præfuerunt, universi juris expertes fuisse existimo, sed hoc civile, quod vocant, eatenus exercuerunt, quoad populum præstare voluerunt. Id autem incognitum est, minusque in usu necessarium. Quamobrem quo me vocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum ac de parietum jure? aut ut stipulationum & judiciorum formulas componam? quæ & scripta sunt a multis diligenter, & sunt humiliora, quam illa, quæ a vobis exspectari puto. Att. Atqui, si quæres, ego quid exspectem: quoniam scriptum est a te de optimo reipublicæ statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus. sic enim feciſſe video Pla- p. 159. tonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. M. Visne igitur, ut ille Crete cum Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo, æstivo, quemadmodum describit, die, in cupressetis Cnosiorum, & spatiis silvestribus, crebro insistens, interdum acquiescens, de institutis rerum publicarum, ac de optimis legibus disputat: sic nos inter has procerissimas populos, in viridi

1 deambulatum. 2 Egone? summos.

opacaque ripa inambulantes, tum autem resîdentes, quæramus iisdem de rebus aliquid uberius, quam
16 forensis usus desiderat? Att. Ego vero ista audire cupio. M. Quid ait Quintus? Q. Nulla de re magis. M. Et recte quidem. nam sic habetote, nullo in genere disputandi magis honeste patefieri, quid sit homini tributum natura, quantam vim rerum optimarum mens humana contineat, cujus muneris colendi efficiendique causa nati, & in lucem editi simus, quæ sit conjunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos. his enim explicatis, fons le-
17 gum, & juris inveniri potest. Att. Non ergo a prætoris edicto, ut plerique nunc, neque a XII tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam juris disciplinam putas. M. Non enim id quærimus hoc sermone, Pomponi, quemadmodum caveamus in jure, aut quid de quaque consultatione respondeamus. Sit ista res magna, sicut est: quæ quondam a multis claris viris, nunc ab uno summa auctoritate, & scientia sustinetur: sed nobis ita complectenda in hac disputatione tota causa universi juris est, ac legum, ut hoc, civile quod dicimus, in parvum quendam, & angustum locum concludatur naturæ. natura enim juris [1] explicanda
b. est nobis, eaque ab hominis repetenda natura: considerandæ leges, quibus civitates regi debeant: tum hæc tractanda, quæ composita sunt & descripta, jura & jussa populorum, in quibus ne nostri quidem populi latebunt, quæ vocantur jura civilia.
6 Q. Alte vero, &, ut oportet, a capite, frater, re-
18 petis quod quærimus: & qui aliter jus civile tradunt, non tam justitiæ, quam litigandi tradunt vias. M. Non est ita, Quinte: ac potius ignoratio juris litigiosa est, quam scientia. Sed hæc posterius. Nunc juris principia videamus.

Igitur

1 explicata.

Igitur doctissimis viris proficisci placuit a lege: haud scio an recte, si modo, ut iidem definiunt, Lex est ratio summa, insita in natura, quæ jubet ea, quæ facienda sunt, prohibetque contraria. Eadem ratio cum est in hominis mente confirmata & confecta, lex est. Itaque arbitrantur, prudentiam 19
esse legem, cujus ea vis sit, ut recte facere jubeat, vetet delinquere: eamque rem illi Græco putant nomine, a suum cuique tribuendo appellatam: ego nostro a legendo. nam ut illi æquitatis, sic nos delectus vim in lege ponimus, & proprium tamen utrumque legis est. Quod si ita recte dicitur, ut mihi quidem plerumque videri solet: a lege ducendum est juris exordium. ea est enim naturæ vis: ea mens, ratioque prudentis: ea juris atque injuriæ regula. Sed quoniam in populari ratione omnis nostra versatur oratio, populariter interdum loqui necesse erit, & eam legem, quæ scripto sancit quod vult, aut jubendo, aut vetando, ut vulgus, appellare. Constituendi vero juris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ sæculis omnibus ante nata est, quam scripta lex ulla, aut quam omnino civitas constituta. Q. Commodius vero, & ad ra- 20
tionem instituti sermonis sapientius. M. Visne ergo, p. 169. a.
ipsius juris ortum a fonte repetamus? quo invento, non erit dubium, quo sint hæc referenda, quæ quærimus. Q. Ego vero ita faciendum esse censeo. Att. Me quoque adscribito fratris sententiæ. M. Quoniam igitur ejus reipublicæ, quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis & servandus status, omnesque leges accommodandæ ad illud civitatis genus, serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem juris a natura, qua duce est nobis omnis disputatio explicanda. Att. Rectissime: & quidem ista duce errari nullo pacto potest.

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0155
DFG

7 M. Dasne igitur hoc nobis, Pomponi, (nam
21 Quinti novi sententiam) [1] deorum immortalium vi, natura, ratione, potestate, mente, numine, sive quod est aliud verbum, quo planius significem quod volo, naturam omnem regi? nam si hoc non probas, ab eo nobis causa ordienda est potissimum. Att. Do sane, si postulas. etenim propter hunc concentum avium strepitumque fluminum, non vereor, condiscipulorum nequis exaudiat. M. Atqui cavendum est. solent enim, id quod virorum bonorum est, admodum irasci. nec vero ferent, si audierint, te primum caput libri optimi prodidisse: in quo scripsit, *Nihil curare deum, nec sui, nec*
22 *alieni.* Att. Perge, quæso, nam id, quod tibi concessi, quorsum pertineat exspecto. M. Non faciam longius. huc enim pertinet. Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis & consilii, quem vocamus Hominem, præclara quadam conditione generatum esse a supremo
b. Deo. solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps rationis & cogitationis, cum cetera sint omnia expertia. Quid est autem, non dicam in homine, sed in omni cœlo atque terra, ratione divinius? quæ cum adolevit atque perfecta
23 est, nominatur rite Sapientia. Est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eaque & in homine, & in deo, prima homini cum deo rationis societas. Inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio communis est. Quæ cum sit lex, lege quoque consociati homines cum diis putandi sumus. Inter quos porro est communio legis, inter eos communio juris est. Quibus autem hæc sunt inter eos communia, & civitatis ejusdem habendi sunt. Si vero iisdem imperiis & potestatibus parent: multo etiam magis parent huic cœlesti descriptioni mentique divinæ, & præpotenti deo: ut jam universus hic mundus,

1 de deorum.

mundus, una civitas communis deorum atque hominum existimanda, & quod in civitatibus ratione quadam, de qua dicetur idoneo loco, agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoque præclarius, ut homines deorum agnatione & gente teneantur. Nam 8
cum de natura omni quæritur, disputari solet (& 24
nimirum ita sunt, ut disputantur) perpetuis cursibus, conversionibus cœlestibus exstitisse quandam maturitatem ferendi generis humani: quod sparsum in terras atque satum, divino auctum sit animorum munere. cumque alia, quibus cohærent homines, e mortali genere sumserint, quæ fragilia essent & caduca; animum tamen esse ingeneratum a deo: ex quo vere vel agnatio nobis cum cœlestibus, vel genus, vel stirps appellari potest. itaque ex tot generibus nullum est animal, præter hominem, quod habeat notitiam aliquam dei: ipsisque in hominibus nulla gens est neque tam immansueta, neque tam p. 161.
fera, quæ non, etiam si ignoret, qualem habere a.
deum deceat, tamen habendum sciat. Ex quo effi- 25
citur illud, ut is agnoscat Deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur, ac noscat. Jam vero virtus eadem in homine, ac deo est, neque ullo alio ingenio præterea. est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta & ad summum perducta natura. est igitur homini cum deo similitudo. Quod cum ita sit, quæ tandem potest esse [2] propior certiorve cognatio? Itaque ad hominum commoditates & usus, tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea, quæ gignuntur, donata consulto nobis, non fortuito nata videantur: nec solum ea, quæ frugibus atque baccis terræ fœtu profunduntur, sed etiam pecudes: quod perspicuum sit, partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas. Artes vero innumerabiles repertæ sunt, docente 26

2 proprior.

natura. quam imitata ratio, res ad vitam neceſſarias
9 ſollerter conſecuta eſt. Ipſum autem hominem eadem natura non ſolum celeritate mentis ornavit, ſed etiam ſenſus, tamquam ſatellites, attribuit, ac nuntios: & rerum plurimarum [1] obſcurarum neceſſarias intelligentias enudavit, quaſi fundamenta quædam ſcientiæ: figuramque corporis habilem, & aptam ingenio humano dedit. nam cum ceteras animantes abjeciſſet ad paſtum, ſolum hominem erexit, ad cœlique, quaſi cognationis domiciliique priſtini conſpectum excitavit: tum ſpeciem ita formavit oris,
27 ut in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam & oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti ſimus, loquuntur: & is, qui appellatur vultus,
6. qui nullo in animante eſſe, præter hominem, poteſt, indicat mores: cujus vim Græci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates, habilitatesque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quæ conciliatrix eſt humanæ maxime ſocietatis. Neque enim omnia ſunt hujus diſputationis, ac temporis: & hunc locum ſatis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legiſtis, expreſſit Scipio. Nunc quoniam hominem, quod principium reliquarum rerum eſſe voluit, generavit & ornavit Deus, perſpicuum ſit illud (ne omnia differantur) ipſam per ſe naturam longius progredi: quæ etiam nullo docente profecta ab iis, quorum, ex prima & inchoata intelligentia, genera cognovit, confirmat ipſa per ſe rationem, & perficit.

10 Att. Dii immortales, quam tu longe juris
28 principia repetis! atque ita, ut ego non modo ad illa non properem, quæ exſpectabam a te de jure civili, ſed facile patiar, te hunc diem vel totum in iſto ſermone conſumere. ſunt enim hæc majora, quæ aliorum cauſa fortaſſe complecteris, quam ipſa illa, quorum hæc cauſa præparantur. M. Sunt hæc quidem

[1] obſcuras & n.

dem magna, quæ nunc breviter attinguntur: sed
omnium, quæ in hominum doctorum disputatione
versantur, nihil est profecto præstabilius, quam pla-
ne intelligi, nos ad justitiam esse natos, neque opi-
nione, sed natura constitutum esse jus. Id jam pa-
tebit, si hominum inter ipsos societatem, conjun-
ctionemque perspexeris. Nihil est enim unum uni 29
tam simile, tam par, quam omnes inter nosmet-
ipsos sumus. Quod si depravatio consuetudinum,
si opinionum vanitas non imbecillitatem animorum
torqueret & flecteret, quocumque cœpisset: sui
nemo ipse tam similis esset, quam omnes sunt
omnium. itaque quæcumque est hominis definitio,
una in omnes valet. Quod argumenti satis est, nul- 30
lam dissimilitudinem esse in genere. quæ si esset, p. 162. a.
non una omnes definitio contineret. Etenim ratio,
qua una præstamus beluis, per quam conjectura va-
lemus, argumentamur, refellimus, differimus, con-
ficimus aliquid, concludimus, certe est communis,
doctrina differens, discendi quidem [1] facultas par.
nam & sensibus eadem omnia comprehenduntur: &
ea, quæ movent sensus, itidem movent omnium:
quæque in animis imprimuntur, de quibus ante
dixi, inchoatæ intelligentiæ, similiter in omnibus
imprimuntur: interpresque est mentis oratio, ver-
bis discrepans, sententiis congruens. Nec est quis- 31
quam gentis ullius, qui ducem naturam nactus, ad
virtutem pervenire non possit. Nec solum in rectis, 11
sed etiam in pravitatibus, insignis est humani gene-
ris similitudo. nam & voluptate capiuntur omnes:
quæ etsi illecebra turpitudinis, tamen habet quid-
dam simile naturalis boni. [2] lævitate enim & suavi-
tate delectans, sic ab errore mentis, tamquam salu-
tare aliquid, ascisitur: similique insitia mors fugi-
tur, quasi dissolutio naturæ: vita expetitur, quia
nos, in quo nati sumus, continet: dolor in maxi-
mis

1 facultate. 2 lenitate.

mis malis ducitur, cum ſua aſperitate, tum quod
32 naturæ interitus videtur ſequi. Propterque honeſtatis & gloriæ ſimilitudinem, beati, qui honorati ſunt, videntur: miſeri autem, qui inglorii. moleſtiæ, lætitiæ, cupiditates, timores, ſimiliter omnium mentes pervagantur: nec, ſi opiniones aliæ ſunt apud alios, idcirco, qui canem, & felem, ut deos, colunt, non eadem ſuperſtitione, qua ceteræ gentes, conflictantur. Quæ autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum &
b. beneficii memorem diligit? quæ ſuperbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aſpernatur, non odit? quibus ex rebus cum omne genus hominum ſociatum inter ſe eſſe intelligatur, illud extremum eſt, quod recte vivendi ratio meliores efficit. Quæ ſi approbatis, pergam ad reliqua: ſin quid requiritis, id explicemus prius. Att. Nos vero nihil: ut pro utroque reſpondeam.

12 M. Sequitur igitur, ad participandum alium
33 ab alio, communicandumque inter omnes [1] jus, nos natura eſſe factos. atque hoc in omni hac diſputatione ſic intelligi volo, quod dicam naturam eſſe: tantam autem eſſe corruptelam malæ conſuetudinis, ut ab ea tamquam igniculi exſtinguantur a natura dati, exorianturque, & confirmentur vitia contraria. Quod ſi, quo modo eſt natura, ſic judicio homines, humani (ut ait poeta) nihil a ſe alienum putarent, coleretur jus æque ab omnibus. quibus enim ratio a natura data eſt, iisdem etiam recta ratio data eſt: ergo & lex, quæ eſt recta ratio in jubendo, & vetando: ſi lex, jus quoque. at omnibus ratio. jus igitur datum eſt omnibus. rectèque Socrates exſecrari eum ſolebat, qui primus utilitatem a natura
34 ſejunxiſſet. Id enim querebatur caput eſſe exitiorum omnium:

1 juſtos natura nos e. f.

omnium: unde est illa Pythagorea vox, ΤΑ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ ΚΟΙΝΑ, καὶ ΦΙΛΙΑΝ ΙΣΟΤΗΤΑ. ex quo perspicitur, cum hanc benivolentiam tam late longeque diffusam vir sapiens in aliquem pari virtute præditum contulerit, tum illud effici, quod quibusdam incredibile videatur, sit autem necessarium, ut nihilo sese plus, quam alterum diligat. Quid enim est, quod differat, cum sint cuncta paria? quod si intersesse quippiam tantulum modo potuerit, jam amicitiæ nomen occiderit: cujus est ea vis, ut, simul atque sibi aliquid, quam alteri, maluerit, nulla sit. Quæ præmuniuntur omnia reliquo sermoni, disputationique nostræ, quo facilius jus in natura esse positum, intelligi possit. De quo cum perpauca dixero, tum ad jus civile veniam, ex quo hæc omnis nata est oratio. p. 163. a.

Q. Tu vero jam perpauca scilicet. ex iis enim, quæ dixisti, Attico videtur, mihi quidem certe, ex natura ortum esse jus. Att. An mihi aliter videri possit, cum hæc jam perfecta sint: primum quasi muneribus deorum nos esse instructos & ornatos: secundo autem, unam esse hominum inter ipsos vivendi parem communemque rationem: deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia & benivolentia, tum etiam societate juris contineri? quæ cum vera esse recte, ut arbitror, concesserimus, qui jam licet nobis a natura leges & jura sejungere? M. Recte dicis: & res sic se habet. Verum philosophorum more, non veterum quidem illorum; sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ: quæ fuse olim disputabantur, ac libere, ea nunc articulatim distincteque dicuntur. nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi separatim hoc ipsum, naturæ esse jus, disputarint. Att. Et scilicet tua libertas differendi amissa est: aut tu is es, qui in disputando non tuum judicium se-

13 35

36

quare,

37 quare, sed auctoritati aliorum pareas? M. Non
semper, Tite: sed iter hujus sermonis quod sit, vi-
des. ad respublicas firmandas, & ad stabiliendas
vires, sanandos populos, omnis nostra pergit ora-
tio. Quocirca vereor committere, ut non bene
provisa & diligenter explorata principia ponantur:
nec tamen ut omnibus probentur, (nam id fieri non
potest) sed ut iis, qui omnia recta atque honesta,
b. per se expetenda duxerunt, & aut nihil omnino in
bonis numerandum, nisi quod per seipsum laudabile
esset, aut certe nullum habendum magnum bonum,
nisi quod vere laudari sua sponte posset: his omni-
bus (sive in Academia vetere cum Speusippo, Xeno-
38 crate, Polemone manserunt: sive Aristotelem, &
Theophrastum, cum illis re congruentes, genere
docendi paullum differentes, secuti sunt: sive, ut
Zenoni visum est, rebus non commutatis, immu-
taverunt vocabula: sive etiam Aristonis difficilem
atque arduam, sed jam tamen fractam & convictam
sectam secuti sunt, ut, virtutibus exceptis atque
vitiis, cetera in summa æqualitate ponerent) his
39 omnibus hæc, quæ dixi, probantur. Sibi autem
indulgentes, & corpori deservientes, atque omnia,
quæ sequantur in vita, quæque fugiant, voluptati-
bus & doloribus ponderantes, etiam si vera dicunt,
(nihil enim opus est hoc loco litibus) in hortulis
suis jubeamus dicere, atque etiam ab omni societate
reipublicæ, cujus partem nec norunt ullam, nec
unquam nosse voluerunt, paullisper facessant, ro-
gemus. Perturbatricem autem harum omnium re-
rum Academiam, hanc ab Arcesila & Carneade re-
centem, exoremus, ut sileat. nam si invaserit in
hæc, quæ satis scite nobis instructa & composita vi-
dentur, nimias edet ruinas. quam quidem ego pla-
care cupio, submovere non audeo.

Desunt hîc fortasse nonnulla de peccati conscientia & scelerum pœnis.

Nam

Nam & in iis ſine illius ſuffimentis expiati ſumus. 14
At vero ſcelerum in homines atque impietatum 40
nulla expiatio eſt. Itaque pœnas luunt non tam ju-
diciis, (quæ quondam nusquam erant, hodie mul-
tifariam nulla ſunt, [1] ubi ſunt tamen, perſæpe falſap. 164.
ſunt) [2] quam ut eos [3] agitent, inſectenturque fu- a.
riæ, non ardentibus tædis, ſicut in fabulis, ſed
angore conſcientiæ, fraudisque cruciatu. Quod ſi
homines ab injuria pœna, non natura arcere debe-
ret, quænam ſollicitudo vexaret impios, ſublato
ſuppliciorum metu? quorum tamen nemo tam au-
dax umquam fuit, quin aut abnueret a ſe commiſ-
ſum eſſe facinus, aut juſti ſui doloris cauſam ali-
quam fingeret, defenſionemque facinoris a naturæ
jure aliquo quæreret. Quæ ſi appellare audent
impii, quo tandem ſtudio colentur a bonis? Quod
ſi pœna, ſi metus ſupplicii, non ipſa turpitudo, de-
terret ab injurioſa facinoroſaque vita: nemo eſt in-
juſtus; aut incauti potius habendi ſunt improbi.
Tum autem qui non ipſo honeſto movemur, ut 41
boni viri ſimus, ſed utilitate aliqua atque fructu,
callidi ſumus, non boni. nam quid faciet is homo
in tenebris, qui nihil timet niſi teſtem, & judicem?
quid, in deſerto loco nactus, quem multo auro ſpo-
liare poſſit, imbecillum atque ſolum? noſter quidem
hic natura juſtus vir, ac bonus, etiam colloquetur,
juvabit, in viam deducet: is vero, qui nihil alte-
rius cauſa facit, & metitur ſuis commodis omnia,
videtis, credo, quid ſit acturus. Quod ſi negabit,
ſe illi vitam erepturum, & aurum ablaturum; num-
quam ob eam cauſam negabit, quod id natura turpe
judicet, ſed quod metuat, ne emanet, id eſt, ne
malum habeat. O rem dignam, in qua non modo
docti, verum etiam agreſtes erubeſcant! Jam vero 15
illud ſtultiſſimum, exiſtimare omnia juſta eſſe, quæ 42
ſcita ſint in populorum inſtitutis, aut legibus.
Etiamne,

1 ut ſint. 2 Abeſt *quam*. 3 agitant inſectanturque.

Etiamne, si quæ leges sint tyrannorum? si triginta illi Athenis leges imponere voluissent? aut, si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hæ leges, justæ haberentur? nihilo, credo,
b. magis illa, quam interrex noster tulit, ut dictator, quem vellet civium, indicta causa impune posset occidere. est enim unum jus, quo devincta est hominum societas, & quod lex constituit una. quæ lex est recta ratio imperandi atque prohibendi: quam qui ignorat, is est injustus, sive est illa scripta uspiam, sive nusquam. Quod si justitia est obtemperatio scriptis legibus, institutisque populorum, & si, ut iidem dicunt, utilitate omnia metienda sunt: negliget leges, easque perrumpet, si poterit, is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore. Ita fit, ut nulla sit omnino justitia; si neque natura est, & ea, quæ propter utilitatem constituitur, utilitate alia
43 convellitur. Atqui, si natura [1] confirmatum jus non erit, virtutes omnes [2] tollentur. ubi enim liberalitas, ubi patriæ caritas, ubi pietas, ubi aut bene merendi de altero, aut referendæ gratiæ voluntas poterit exsistere? nam hæc nascuntur ex eo, quod natura propensi sumus ad diligendos homines: quod fundamentum juris est: neque solum in homines obsequia, sed etiam [3] in deos, cærimoniæ religionesque tollentur: quas non metu, sed ea conjunctione, quæ est homini cum deo, conservandas pu-
16 to. Quod si populorum jussis, si principum decretis, si sententiis judicum, jura constituerentur; jus esset, latrocinari: jus, adulterare: jus, testamenta falsa supponere, si hæc suffragiis aut scitis multitudinis
44 probarentur. Quæ si tanta potestas est stultorum sententiis atque jussis, ut eorum suffragiis rerum natura vertatur: cur non sanciunt, ut, quæ mala pernicioſaque sunt, habeantur pro bonis ac salutaribus? aut cur, cum jus ex injuria lex facere possit, bonum

1 confirmatura. 2 tollantur. 3 in deos cærim.

bonum eadem facere non possit ex malo? Atquip. 165.
nos legem bonam a mala, nulla alia nisi naturæ 2.
norma dividere possumus. Nec solum jus & injuria a natura [1] dijudicantur, sed omnino omnia honesta, ac turpia. nam & communis intelligentia nobis notas res efficit, easque in animis nostris [2] inchoat, ut honesta in virtute ponantur, in vitiis turpia. Hæc 45
autem in opinione existimare, non in natura posita, dementis est. Nam nec arboris, nec equi virtus, quæ dicitur, (in quo abutimur nomine) in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est; honesta quoque & turpia natura dijudicanda sunt. Nam si opinione universa virtus, eadem ejus etiam partes probarentur. Quis igitur prudentem, &, ut ita dicam, catum, non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa judicet? est enim virtus perfecta ratio. quod certe in natura est. igitur omnis honestas eodem modo. Nam ut vera, & falsa, ut consequentia, & 17
contraria, sua sponte, non aliena judicantur: sic constans & perpetua ratio vitæ, quæ est virtus, itemque inconstantia, quod est vitium, sua natura probatur. Nos ingenia juvenum non item ad inge- 46
nia: naturæ virtutes & vitia, quæ exsistunt ab ingeniis, judicabuntur? an ea non aliter? honesta, & turpia, non ad naturam referri necesse erit? quod laudabile bonum est, in se habeat quod laudetur necesse est. ipsum enim bonum, non est opinionibus, sed natura. nam ni ita esset, beati quoque opinione essent. quo quid dici potest stultius? quare cum & bonum & malum natura judicetur, & ea sint principia naturæ: certe honesta quoque & turpia simili ratione dijudicanda, & ad naturam referenda sunt.
Sed perturbat nos opinionum varietas hominumque 47
dissensio: & quia non idem contingit in sensibus, hos natura certos putamus: illa, quæ aliis sic, aliis secus, nec iisdem semper uno modo videntur, ficta esse

1 dijudicatur. 2 inchoavit.

esse [1] ducimus. quod est longe aliter. Nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scena depravat, non multitudinis consensus abducit a vero. Animis omnes tenduntur insidiæ, vel ab iis, quos modo enumeravi, qui teneros & rudes cum acceperunt, inficiunt, & flectunt, ut volunt, vel ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet, imitatrix boni, voluptas, malorum autem mater omnium: cujus blanditiis corrupti, quæ natura bona sunt, quia dulcedine hac & scabie carent, non cernimus satis.

18 Sequitur, ut concluſa mihi jam hæc ſit omnis
48 ratio, (id quod ante oculos ex iis eſt, quæ dicta ſunt) & jus, & omne honeſtum, ſua ſponte eſſe expetendum. Etenim omnes viri boni ipſam æquitatem, & jus ipſum amant, nec eſt viri boni, errare, & diligere, quod per ſe non ſit diligendum. Per ſe igitur jus eſt expetendum, & colendum. quod ſi [2] jus: etiam juſtitia: [3] ſin ea, reliquæ quoque virtutes, per ſe colendæ ſunt. Quid? liberalitas gratuitane eſt, an mercenaria? ſi ſine præmio benigna eſt, gratuita: ſi cum mercede, conducta: nec eſt dubium, quin is, qui liberalis, benignusve dicitur, officium, non fructum ſequatur. Ergo item juſtitia nihil [4] expetit præmii, nihil pretii. per ſe igitur expetitur. eademque omnium virtutum
49 cauſa atque ſententia eſt. Atque etiam ſi emolumentis, non ſua ſponte virtus [5] expetitur, una erit virtus, quæ malitia rectiſſime dicetur. Ut enim quisque maxime ad ſuum commodum refert, quæcum-
p.166. que agit, ita minime eſt vir bonus; ut, qui virtu-
a. tem præmio metiuntur, nullam virtutem, niſi malitiam putent. Ubi enim beneficus, ſi nemo alterius cauſa benigne facit? ubi gratus, ſi non eum ipſum cernunt grati, cui referunt gratiam? ubi illa ſancta

1 dicimus. 2 jus eſt. 3 ſit in ea. 4 exprimit. 5 expenditur.

ſancta amicitia, ſi non ipſe amicus per ſe amatur
toto pectore, ut dicitur? qui etiam deſerendus &
abjiciendus eſt, deſperatis emolumentis & fructi-
bus. quo quid poteſt dici immanius? Quod ſi ami-
citia per ſe colenda eſt, ſocietas quoque hominum,
& æqualitas, & juſtitia, per ſe expetenda. Quod 50
ni ita eſt, omnino juſtitia nulla eſt. id enim injuſ-
tiſſimum ipſum eſt, juſtitiæ mercedem quærere.
Quid vero de modeſtia, quid de temperantia, quid 19
de continentia, quid de verecundia, pudore, pu-
dicitiaque dicemus? infamiæne metu non eſſe petu-
lantes: an legum & judiciorum? Innocentes ergo,
& verecundi ſunt, ut bene audiant, & ut rumorem
bonum colligant? Erubeſcunt pudici etiam loqui de
pudicitia. ac me nimis iſtorum philoſophorum pu-
det, qui nullum vitium vitare, niſi judicio ipſo
notatum, putant. Quid enim? poſſumus eos, qui 51
a ſtupro arcentur infamiæ metu, pudicos dicere,
cum ipſa infamia propter rei turpitudinem conſe-
quatur? nam quid aut laudari rite, aut vituperari
poteſt, ſi ab ejus natura receſſeris, quod aut lau-
dandum, aut vituperandum putes? an corporis pra-
vitates, ſi erunt perinſignes, habebunt aliquid offen-
ſionis: animi deformitas non habebit? cujus turpi-
tudo ex ipſis vitiis facillime [1] perſpici poteſt. quid
enim fœdius avaritia, quid immanius libidine, quid
contemtius timiditate, quid abjectius tarditate &
ſtultitia dici poteſt? Quid ergo? eos, qui ſingulis
vitiis excellunt, aut etiam pluribus; propter damna,
aut detrimenta, aut cruciatus aliquos, miſeros eſſe b.
dicimus, an propter vim turpitudinemque vitio-
rum? quod item ad contrariam laudem in virtutem
dici poteſt. Poſtremo, ſi propter alias res virtus 52
expetitur, melius eſſe aliquid, quam virtutem, ne-
ceſſe eſt. Pecuniamne igitur? an honores? an for-
mam? an valitudinem? quæ &, cum adſunt, per-

1 percipi.

parva sunt; &, quam diu affutura sint, certum sciri nullo modo potest. an (quod turpissimum dictu est) voluptatem? at in ea quidem spernenda & repudianda virtus vel maxime cernitur.

Videtisne, quanta series rerum sententiarumque sit: atque ut ex alio alia nectantur? quin labe-
20 bar longius, nisi me retinuissem. Q. Quo tandem? libenter enim, frater, ad istam orationem tecum prolaberer. M. Ad finem bonorum, quo referuntur, & cujus apiscendi causa sunt facienda omnia: controversam rem, & plenam dissensionis inter do-
53 ctissimos, sed aliquando tamen judicandam. Att. Qui istuc fieri potest, L. Gellio mortuo? M. Quid tandem id ad rem? Att. Quia [1] me Athenis audire ex Phædro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum proconsule ex prætura in Græciam venisset, Athenis philosophos, qui tum erant, in locum unum convocasse, ipsisque magnopere auctorem fuisse, ut aliquando controversiarum aliquem facerent modum. quod si essent eo animo, ut nollent ætatem in litibus conterere; posse rem convenire: & simul operam suam illis esse pollicitum, si posset inter eos aliquid convenire. M. Joculare istuc quidem, Pomponi, & a multis sæpe derisum. sed ego plane vellem me arbitrum inter antiquam Academiam & Zenonem datum. Att. Quo tandem
p.167. istuc modo? M. Quia de re una solum dissident,
a. de ceteris mirifice congruunt. Att. Ain tandem?
54 una de re est solum dissensio? M. Quæ quidem ad rem pertineat, una: quippe cum antiqui omnes, quod secundum naturam esset, quo juvaremur in vita, bonum esse decreverint: hic, nisi quod honestum esset, nihil putarit bonum. Att. Perparvam vero controversiam dicis, ac non eam, quæ dirimat omnia. M. Probe quidem sentis, si re, ac
21 non verbis [2] dissident. Att. Ergo assentiris Antiocho fami-

1 Abest *me*. 2 dissiderent.

familiari meo (magistro enim non audeo dicere) quocum vixi, & qui me ex nostris pæne convellit hortulis, deduxitque in Academiam perpauculis passibus. M. Vir iste fuit ille quidem prudens & acutus, & in suo genere perfectus, mihique, ut scis, familiaris: cui tamen ego assentiar in omnibus, necne, mox videro: hoc dico, controversiam totam istam posse sedari. Att. [1] Qui istuc tandem vi- 55
des? M. Quia si, ut Chius Aristo dixit, solum bonum esse diceret, quod honestum esset, malumque, quod turpe, ceteras res omnes plane pares, ac ne minimum quidem, utrum adessent, an abessent, interesse, valde a Xenocrate, & Aristotele, & ab illa Platonis familia discreparet, essetque inter eos de re maxima, & de omni vivendi ratione dissensio. Nunc vero cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat: item dedecus, quod illi summum malum, hic solum: divitias, valitudinem, pulcritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: sentit idem, quod Xenocrates, quod Aristoteles: loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, sed verborum discordia, controversia nata est de finibus: in qua quo- b.
niam usucapionem XII tabulæ intra quinque pedes esse [2] noluerunt, depasci veterem possessionem Academiæ ab hoc acuto homine non sinemus; nec Mamilia lege singuli, sed ex iis tres arbitri fines regemus. Q. Quamnam igitur sententiam dicimus? 56
M. Requiri placere terminos, quos Socrates pegerit, iisque parere. Q. Præclare, frater, jam nunc a te verba usurpantur civilis juris & legum: quo de genere exspecto disputationem tuam. nam ista quidem magna dijudicatio est, ut ex te ipso sæpe cognovi. Sed certe res ita se [3] habet, ut ex natura vivere, summum bonum sit, id est, vita modica, & apta

1 Quin. 2 voluerunt. 3 habent.

virtute perfrui: aut naturam sequi, & ejus quasi lege vivere, id est, nihil, quantum in ipso sit, prætermittere, quo minus ea, quæ natura postulet, consequatur, quod inter hæc velit virtute tamquam lege vivere. Quapropter hoc dijudicari nescio an [1] numquam, sed hoc sermone certe non potest, si quidem id, quod suscepimus, perfecturi simus.
22 Att. At ego huc declinabam nec invitus. Q. Lice-
57 bit alias: nunc id agamus, quod cœpimus, cum præsertim ad id nihil pertineat hæc de summo malo bonoque dissensio. M. Prudentissime, Quinte, dicis. nam quæ a me adhuc dicta sunt,

* Q. Nec Lycurgi leges, nec Solonis, neque Charondæ, neque Zaleuci, nec nostras XII tabulas, nec plebiscita desidero: sed te existimo cum populis, tum etiam singulis hodierno sermone leges vi-
58 vendi, & disciplinam daturum. M. Est hujus vero disputationis, Quinte, proprium id, quod exspectas: atque utinam esset etiam facultatis meæ! Sed profecto ita se res habet, ut, quoniam vitiorum
p. 168. 2. emendatricem legem esse oportet, commendatricemque virtutum, ab ea vivendi doctrina ducatur. Ita sit, ut mater omnium bonarum artium sapientia sit: a cujus amore Græco verbo philosophia nomen invenit: qua nihil a diis immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum vitæ datum est. hæc enim una nos cum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsos noscheremus: cujus præcepti tanta vis, tanta sententia est, ut ea non homini cuipiam, sed Del-
59 phico deo tribueretur. Nam qui se ipse norit, primum aliquid sentiet se habere divinum, ingeniumque in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoque munere deorum semper dignum aliquid & faciet, & sentiet: &, cum se ipse tentarit, totumque perspexerit; intelliget, quemadmodum

[1] umquam.

modum a natura ſubornatus in vitam venerit, quantaque inſtrumenta habeat ad obtinendam adipiſcendamque ſapientiam: quoniam [1] principia rerum omnium, quaſi adumbratas intelligentias, animo ac mente conceperit: quibus illuſtratus, ſapientia duce, bonum virum, & ob eam ipſam cauſam cernat ſe beatum fore. Nam cum animus, cognitis perceptisque virtutibus, a corporis obſequio indulgentiaque diſceſſerit, voluptatemque, ſicut labem aliquam decoris, oppreſſerit, omnemque mortis, doloriſque timorem effugerit, ſocietatemque caritatis coierit cum ſuis, omnesque natura conjunctos, ſuos duxerit, cultumque deorum & puram religionem ſuſceperit, & exacuerit illam, ut oculorum, ſic ingenii aciem, ad bona deligenda, & rejicienda contraria: quæ virtus ex providendo eſt appellata Prudentia: quid eo dici, aut [2] cogitari poterit beatius? Idemque cum cœlum, terras, maria, rerumque omnium naturam perſpexerit, eaque unde generata, quo recurrant, quando, quo modo obitura, quid in iis mortale & caducum, quid divinum, æternumque ſit, viderit, ipſumque ea moderantem & regentem pæne prehenderit, ſeſeque non [3] unius circumdatum mœnibus loci, ſed civem totius mundi, quaſi unius urbis, agnoverit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conſpectu & cognitione naturæ, dii immortales! quam ipſe ſe noſcet? quod Apollo præcepit Pythius: quam contemnet, quam deſpiciet, quam pro nihilo putabit ea, quæ vulgo dicuntur ampliſſima? Atque hæc omnia, quaſi ſepimento aliquo, vallabit diſſerendi ratione, veri & falſi [4] judicandi diſciplina & ſcientia, & arte quadam intelligendi, quid quamque rem ſequatur, & quid ſit cuique contrarium. Cumque ſe ad civilem ſocietatem natum ſenſerit, non ſolum illa ſubtili diſputatione

23 69 64 b. 62 24

1 principio. 2 excogitari. 3 unis. 4 judicio.

sibi utendum putabit, sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros: qua præcepta salutis, & [1] laudis apte ad persuadendum edat suis civibus: qua hortari ad decus, revocare a flagitio, consolari possit afflictos, factaque & consulta fortium & sapientum, cum improborum ignominia, sempiternis monumentis prodere. Quæ cum tot res, tantæque sint, quæ ineſſe in homine perspiciantur ab iis, qui seipsi velint nosse; earum parens est educatrixque sapientia. Att. Laudata quidem a te graviter & vere.
63 Sed quorsum hæc pertinent? M. Primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi jam sumus: quæ tanta esse volumus: non enim erunt, nisi ea fuerint, unde
p. 169 a. illa manant, amplissima. Deinde facio & libenter, &, ut spero, recte, quod eam, cujus studio teneor, quæque me [2] eum, quicumque sum, effecit, non possum silentio præterire. Att. Vero facis & merito, [et ipse]: fuitque id, ut dicis, in hoc sermone faciundum.

1 laudes. 2 Abest *eum*.

M. TULLII CICERONIS DE LEGIBUS

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Cum jus omne vel divinum sit vel humanum: divini autem prima sine dubio debeat esse cura: ab hoc merito initium fecit Cicero, totamque religionem *hoc libro constituit. Repetit totam disputationem ab æterna illa & summa lege, quæ est ratio divina & humana, apta ad vetandum & jubendum. c. 4. Proponit deinde ipsam legem, e legibus Numæ & moribus Romanis ductam, c. 8. 9; præmisso, Platonis more, proœmio, de legis laudibus, & quidem propriis generis sui. c. 7. Reliqua autem pars libri versatur in ista lege explicanda & tamquam suadenda, ut, quibus de causis quæque legis pars placeat, intelligatur. In quo non solum Platonem aliosque Græcos philosophos imitatur, qui de legibus scripsere, v. III. 5. 6; sed etiam consuetudinem magistratuum Romanorum, qui in ferendis rogandisque legibus, primum de laude & necessitate legis in universum differebant, deinde a præcone, scriba subjiciente, recitari legem jubebant, mox docendo, explicando, rationibusque afferendis eam suadebant, atque, hoc demum facto, populum discedere &, datis tabellis, in sua quemque tribu suffragium ferre jubebant. III. 4. in fin.*

ATTICUS.

1 SED visne, quoniam & satis jam ambulatum est,
1 & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, & in insula, quæ est in Fibreno, (nam opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam, sedentes? M. Sane quidem. nam illo loco libentissime soleo uti, sive quid mecum ipse cogito,
2 sive [1] quid aut scribo, aut lego. Att. Equidem, qui nunc [2] primum huc venerim, satiari non queo: magnificasque villas, & pavimenta marmorea, & laqueata tecta contemno. ductus vero aquarum, quos isti nilos & euripos vocant, quis non cum hæc videat, irriserit? Itaque, ut tu paullo ante de lege & jure differens, ad naturam referebas omnia; sic in his ipsis rebus, quæ ad requietem animi delectationemque quæruntur, natura dominatur. Quare antea mirabar, (nihil enim his in locis nisi saxa, & montes cogitabam: idque ut facerem, & rationibus inducebar tuis, & versibus:) sed mirabar, ut dixi, te tam valde hoc loco delectari: nunc contra miror, te, cum Roma absis,
3 usquam potius esse. M. Ego vero, cum licet plu-
b. res dies abesse, præsertim hoc tempore anni, & amœnitatem hanc & salubritatem sequor, raro autem licet. Sed nimirum me alia quoque causa delectat, quæ te non attingit ita. Att. Quæ tandem ista causa est? M. Quia, si verum dicimus, hæc est mea, & hujus fratris mei germana patria: hinc enim orti stirpe antiquissima [3] sumus: hic sacra, hic [4] genus, hic majorum multa vestigia. Quid plura? hanc vides villam, ut nunc quidem est, [5] latius ædificatam patris nostri studio: qui cum esset infirma valitudine, hic fere ætatem egit in litteris.

sed

1 Abest *quid*. 2 potissimum. 3 Abest *sumus*. 4 gens. 5 lautius.

sed hoc ipso in loco, cum avus viveret, & antiquo
more parva esset villa, ut illa Curiana in Sabinis,
me scito esse natum. Quare inest nescio quid, & la-
tet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus for-
tasse delectet: siquidem etiam ille sapientissimus vir,
Ithacam ut videret, immortalitatem scribitur repu-
diasse. Att. Ego vero tibi istam justam causam pu- 2
to, cur huc libentius venias, atque hunc locum di- 4
ligas. Quin ipse, vere dicam, sum illi villæ amici-
cior modo factus, atque huic omni solo, in quo tu
ortus & procreatus es. movemur enim nescio quo
pacto locis ipsis, in quibus eorum, quos diligimus,
aut admiramur, adsunt vestigia. me quidem ipsæ
illæ nostræ Athenæ non tam operibus magnificis,
exquisitisque antiquorum artibus delectant, quam
recordatione summorum virorum, ubi quisque ha-
bitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus: studio-
seque eorum etiam sepulcra contemplor. quare
istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum.
M. Gaudeo igitur, me incunabula pæne mea tibi
ostendisse. Att. Equidem me cognosse admodum 5
gaudeo. Sed illud tamen quale est, quod paullo
ante dixisti; hunc locum (idem ego te accipio di- p. 170.
cere Arpinum) germanam patriam esse vestram? a.
numquid duas habetis patrias? [1] an est illa una pa-
tria communis? nisi forte sapienti illi Catoni fuit
patria non Roma, sed Tusculum. M. Ego meher-
cule & illi, & omnibus municipibus duas esse cen-
seo patrias: unam naturæ: alteram, civitatis: ut
ille Cato, cum esset Tusculi natus, in populi Ro-
mani civitatem susceptus est. itaque, cum ortu
Tusculanus esset, civitate Romanus, habuit alteram
loci patriam, alteram juris: ut vestri Attici, [2] post-
quam Theseus [3] eos demigrare ex agris, & in
astu, quod appellatur, omnes se conferre jussit,
& Sunii erant iidem & Attici: sic nos & eam pa-
triam

1 anne. 2 priusquam. 3 eosdem migrare.

triam [1] dicimus, ubi nati, & illam, qua excepti sumus. sed necesse est, caritate eam præstare, qua reipublicæ nomen universæ civitatis est: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere, & quasi consecrare debemus. Dulcis autem non multo secus est ea, quæ genuit, quam illa, quæ excepit. itaque ego hanc meam esse patriam prorsus numquam negabo, dum illa sit ma-
3 jor, & hæc in ea contineatur. Att. Recte igitur
6 Magnus ille noster, me audiente, posuit in judicio, cum pro [2] Balbo tecum simul diceret, rempublicam nostram justissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo duo sui conservatores exstitissent: ut jam videar adduci, hanc quoque, quæ te procreavit, esse patriam tuam. Q. Sed ventum in insulam est. Hac vero nihil est amœnius. ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & divisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapideque dilapsus cito in unum confluit, & tantum complecti-
b. tur, quod satis sit modicæ palæstræ, loci. quo effecto, tamquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim præcipitat in Lirem, &, quasi in familiam patriciam venerit, amittit nomen obscurius, Liremque multo gelidiorem facit. nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, cum ad multa accesserim, ut vix pede tentare id possim: quod in Phædro Plato-
7 nis facit Socrates. M. Est vero ita: sed tamen huic amœnitati, quam ex Quinto sæpe audio, Thebanus Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit. Q. Est ita, ut dicis. cave enim putes Attici nostri [3] Amaltheo, platanisque illis quidquam esse præclarius. Sed, si videtur, considamus hic in umbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, revertamur. M. Præclare exigis, Quinte:

Cat

1 ducimus. 2 Avidio. 3 Emathio.

(at ego effugisse arbitrabar:) & tibi horum nihil deberi potest. Q. Ordire igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem.

M. *A Jove Musarum primordia*, —

sicut in Aratèo carmine orsi sumus. Q. Quorsum istuc? M. Quia nunc itidem ab eodem, & a ceteris diis immortalibus sunt nobis agendi capienda primordia. Q. Optime vero, frater: & fieri sic de- 8
cet. M. Videamus igitur rursus, priusquam ag- 4
grediamur ad leges singulas, vim naturamque legis, ne, cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis, ignoremusque vim sermonis ejus, quo jura nobis definienda sint. Q. Sane quidem, hercule: & est ista recta docendi via. M. Hanc igitur video sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum, sed æternum quiddam, quod universum mundum regeret, imperandi prohibendique sapientia. Ita principem legem illam & ultimam, mentem esse dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut vetantis dei: ex qua p. 172.
illa lex, quam dii humano generi dederunt, recte a.
est laudata. est enim ratio mensque sapientis, ad jubendum, & ad deterrendum idonea. Q. Aliquo- 9
ties jam iste locus a te tactus est: sed ante quam ad populares leges venias, vim istius cœlestis legis explana, si placet: ne æstus nos consuetudinis absorbeat, & ad sermonis morem usitati trahat. M. A parvis enim, Quinte, didicimus, SI IN JUS VOCAT, atque ejusmodi alias leges nominare. sed vero intelligi sic oportet, & [1] hoc, & alia jussa ac vetita populorum, vim non habere ad recte facta vocandi, & a peccatis avocandi: quæ vis non modo senior est, quam ætas populorum & civitatum,

sed

1 hac.

ſed æqualis illius cœlum atque terras tuentis & regentis dei.

10 Neque enim eſſe mens divina ſine ratione poteſt, nec ratio divina non hanc vim in rectis pravisque ſanciendis habere: nec, quia nusquam erat ſcriptum, ut contra omnes hoſtium copias in ponte unus aſſiſteret, a tergoque pontem interſcindi juberet, iccirco minus, Coclitem illum rem geſſiſſe tantam, fortitudinis lege atque imperio, putabimus: nec ſi regnante Tarquinio nulla erat Romæ ſcripta lex de ſtupris, iccirco non contra illam legem ſempiternam Sex. Tarquinius vim Lucretiæ, Tricipitini filiæ, attulit. erat enim ratio profecta a rerum natura, & ad recte faciendum impellens, & a delicto avocans: quæ non tum denique incipit lex eſſe, cum ſcripta eſt, ſed tum, cum orta eſt. orta autem ſimul eſt cum mente divina. quamobrem lex vera atque princeps, apta ad jubendum, & ad vetandum, ratio eſt recta ſummi Jovis. Q. Aſſentior, frater,
5 b. ut, quod eſt rectum, verum quoque ſit, neque cum litteris, quibus ſcita ſcribuntur, aut oriatur, aut occidat. M. Ergo ut illa divina mens, ſumma lex
11 eſt; item, cum in homine eſt, [1] perfecta eſt in mente ſapientis. Quæ ſunt autem varie, & ad tempus deſcripta [2] populis, favore magis, quam re, legum nomen tenent. omnem enim legem, quæ quidem recte lex appellari poſſit, eſſe laudabilem, quibusdam talibus argumentis docent. Conſtat profecto ad ſalutem civium, civitatumque incolumitatem, vitamque hominum quietam & beatam, inventas eſſe leges: eosque, qui primum ejusmodi ſcita ſanxerint, populis oſtendiſſe, ea ſe ſcripturos atque laturos, quibus illi adſcitis ſuſceptisque, honeſte beateque viverent: quæque ita compoſita ſanctaque eſſent, eas leges videlicet nominarunt. Ex quo intelligi par eſt, eos, qui pernicioſa & injuſta populis juſſa deſcripſe-

1 perfectum, eſt. 2 populi, ſi favore magis.

scripserint, cum contra fecerint, quam polliciti professique sint, quidvis potius tulisse, quam leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse vim & sententiam justi & juris legendi. Quære igitur a te, Quinte, sicut illi solent; Quo si civitas careat, ob eam ipsam causam, quod eo careat, pro nihilo habenda sit, id estne numerandum in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lege autem carens civitas, anne ob id ipsum habenda nullo loco? Q. Dici aliter non potest. M. Necesse est igitur, legem haberi in rebus optimis. Q. Prorsus assentior. M. Quid, quod multa perniciose, multa pestifere sciscuntur in populis, quæ non magis legis nomen attingunt, quam si latrones aliqua consessu suo sanxerint? Nam neque medicorum præcepta dici vere possent, si quæ insciis imperitique pro salutaribus mortifera conscripserint, neque in populo lex, cuicuimodi fuerit illa, [etiam] si pernicioſum aliquid populus acceperit. Ergo est lex, justorum injustorumque distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, defendunt ac tuentur bonos. Q. Præclare intelligo: nec vero jam aliam esse ullam legem puto non modo habendam, sed ne appellandam quidem. M. Igitur tu Titias & Apulejas leges nullas putas? Q. Ego vero ne Livias quidem. M. Et recte, quæ præsertim uno versiculo senatus, puncto temporis sublatæ sint: lex autem illa, cujus vim explicavi, neque tolli, neque abrogari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis videlicet, quæ numquam abrogentur. M. Certe, si modo acceptæ a vobis duobus erunt. 12 13 p. 172. 14

Sed, ut vir doctissimus fecit Plato, atque idem gravissimus philosophorum omnium, qui princeps de republica conscripsit, idemque separatim de legibus ejus, id mihi credo esse faciendum, ut prius-

quam

quam ipsam legem recitem, de ejus legis laude dicam. quod idem & Zaleucum & Charondam feciſſe video; cum quidem illi non ſtudii & delectationis, ſed reipublicæ cauſa leges civitatibus ſuis ſcripſerunt. Quos imitatus Plato, videlicet hoc quoque legis putavit eſſe, perſuadere aliquid, non omnia vi
15 ac minis cogere. Q. Quid, quod Zaleucum iſtum negat ullum fuiſſe Timæus? M. At Theophraſtus auctor haud deterior, mea quidem ſententia; meliorem multi nominant: commemorant vero ipſius cives, noſtri clientes, Locri. Sed ſive fuit, ſive non fuit, nihil ad rem. loquimur, quod traditum eſt.
7 Sit igitur hoc a principio perſuaſum civibus, dominos eſſe omnium rerum ac moderatores deos, eaque, quæ gerantur, eorum geri [1] ditione ac numine, eosdemque optime de genere hominum mereri, &, qualis quisque ſit, quid agat, quid in ſe admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri, piorumque & impiorum habere ratio-
16 nem. His enim rebus imbutæ mentes, haud ſane abhorrebunt ab utili, [2] ac vera ſententia. Quid eſt enim verius, quam neminem eſſe oportere tam ſtulte arrogantem, ut in ſe rationem & mentem putet ineſſe, in cœlo mundoque non putet? aut ut ea, quæ vix ſumma ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moveri putet? quem vero aſtrorum ordines, quem dierum noctiumque viciſſitudines, quem menſium temperatio, quemque ea, quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum eſſe cogant; hunc hominem omnino numerare qui decet? cumque omnia, quæ rationem habent, præſtent iis, quæ ſint rationis expertia, nefasque ſit dicere, ullam rem præſtare naturæ omnium rerum: rationem ineſſe in ea, confitendum eſt. Utiles eſſe autem opiniones has, quis neget, cum intelligat, quam multa firmentur jurejurando, quantæ ſalutis ſint fœderum

1 vi, dit. ac n. 2 et a vera.

derum religiones? quam multos divini ſupplicii metus a ſcelere revocarit? quamque ſancta ſit ſocietas civium inter ipſos, diis immortalibus interpoſitis tum judicibus, tum teſtibus? Habes legis 17
proœmium: ſic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo vero, frater: & in hoc admodum delector, quod in aliis rebus, aliisque ſententiis verſaris, atque ille. nihil enim tam diſſimile eſt, quam vel ea, quæ ante dixiſti, vel hoc ipſum legis exordium. Unum illud mihi videris imitari, orationis genus. M. Vellem fortaſſe. quis enim id poteſt, aut umquam poterit imitari? nam ſententias interpretari perfacile eſt. Quod quidem ego facerem, niſi planep. 173.
eſſe vellem meus. quid enim negotii eſt, eadem, 2.
prope verbis iisdem converſa, dicere? Q. Prorſus aſſentior. Verum, ut modo tute dixiſti, te eſſe malo tuum. Sed jam exprome, ſi placet, iſtas leges de religione. M. Expromam equidem, ut 18
potero: &, quoniam & locus, & ſermo, familiaris eſt, legum leges voce proponam. Q. Quidnam id eſt? M. Sunt certa legum verba, Quinte, neque ita priſca, [1] ut in veteribus XII ſacratisque legibus; & tamen, quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quam hic ſermo eſt. Eum morem igitur cum brevitate, ſi potero, conſequar. Leges autem a me edentur non perfectæ; nam eſſet infinitum: ſed ipſæ ſummæ rerum, atque ſententiæ. Q. Ita vero neceſſe eſt. quare [2] audiamus: 19

M. *Ad divos adeunto caſte. pietatem adhibento:* 8 *opes amovento. Qui ſecus faxit, deus ipſe vindex erit. Separatim nemo habeſſit deos; neve novos,* [3] *ſive advenas, niſi publice adſcitos, privatim colunto. conſtructa a patribus delubra* [4] *in urbibus habento, lucos in agris habento & larum ſedes. ritus familiæ patrumque ſervanto. divos, & eos, qui cœleſtes ſemper*

1 ut in veteribus ex his ſ. l. 2 audiamus verba legis.
3 ſed ne. 4 Abeſt *in urbibus.*

per habiti, colunto, & ollos, quos endo cœlo mexita [1] *locaverunt, Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum: ast olla, propter quæ datur homini adscensus in cœlum, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem: earumque laudum delubra sunto: nec ulla vitiorum sacra sollemnia obeunto. Feriis jurgia amovento, easque in famulis, operibus patratis, habento: itaque* [2] *ut cadant in annuis amfractibus, descriptum esto: certasque fruges, certasque*
b. *baccas sacerdotes publice libanto: hoc certis sacrificiis*
20 *ac diebus. Itemque alios ad dies ubertatem lactis* [3] *fæturæque servanto. Id quod ne committi possit, ad eam rem, rationem, cursus annuos sacerdotes finiunto: quæque quoique divo decoræ gratæque sint hostiæ, providento: divisque aliis alii sacerdotes, omnibus pontifices, singulis flamines sunto. Virgines Vestales in urbe custodiunto ignem foci publici sempiternum.* [4] *Quoque hæc privatim & publice modo rituque* [5] *fiant, discunto ignari a publicis sacerdotibus. Eorum autem duo genera sunto; unum, quod præsit cærimoniis & sacris: alterum, quod interpretetur fatidicorum & vatum effata incognita, cum senatus populusque adsciverit. Interpretes autem Jovis optimi maximi, publici augures, signis & auspiciis postea*
21 *vidento, disciplinam tenento. Sacerdotes vineta, virgetaque, & salutem populi auguranto: quique agent rem duelli, quique popularem, auspicium præmonento, ollique obtemperanto: divorumque iras providento, iisque apparento: cœlique fulgura regionibus ratis temperanto: urbemque, & agros, & templa liberata & effata habento: quæque augur injusta, nefasta, vitiosa, dira defixerit, irrita* [6] *infectaque sun-*
9 *to: quique non paruerit,* [7] *capital esto. Fœderum, pacis, belli, inducierum oratores, fetiales, judices duo sunto. bella disceptanto. Prodigia, portenta ad Etruscos*

1 vocaverint. 2 ut ita cadat. 3 fætusque. 4 Quodque. 5 fiat. 6 infestaque. 7 capitale.

Etruſcos & haruſpices, ſi ſenatus juſſerit, deferunto: Etruriæque principes diſciplinam docento. Quibus divis creverint, procuranto: iidemque fulgura atque obſtita pianto. Nocturna mulierum ſacrificia ne ſunto, præter olla, quæ pro populo rite fiant: neve quem initianto, niſi, ut aſſolet Cereri, Græco ſacro. Sacrum commiſſum, quod neque expiari poterit, impie commiſſum eſt: quod expiari poterit, publici ſacerdotes expianto. Ludis publicis, quod ſine curriculo & ſine certatione corporum fiat, popularem lætitiam in cantu & fidibus & tibiis moderanto, eamque cum divûm honore jungunto. Ex patriis ritibus optuma colunto. Præter Idææ matris famulos, eosque juſtis diebus, nequis ſtipem cogito. Sacrum, ſacrove commendatum qui [1] *cleperit, rapſitque, parricida eſto. Perjurii pœna divina, exitium; humana, dedecus. Inceſtum pontifices ſupremo ſupplicio ſanciunto. Impius ne audeto placare donis iram deorum. Caute vota reddunto. Pœna violati juris eſto. Quocirca ne quis agrum conſecrato. auri, argenti, eboris ſacrandi modus eſto. Sacra privata, perpetua manento. Deorum manium jura, ſancta ſunto. Hos leto datos, divos habento: ſumtum in ollos luctumque minuunto.* 22 p. 174. a.

Att. Concluſa quidem eſt a te tam magna lex, ſane quam brevi: &, ut mihi quidem videtur, non multum diſcrepat iſta conſtitutio religionum a legibus Numæ, noſtrisque moribus. M. An cenſes, cum in illis de republica libris perſuadere videatur Africanus, omnium rerumpublicarum noſtram, veterem illam, fuiſſe optimam, non neceſſe eſſe optimæ reipublicæ leges dare conſentaneas? Att. Immo prorſus ita cenſeo. M. Ergo adeo exſpectate leges, quæ genus illud optimum reipublicæ contineant: &, ſi quæ forte a me hodie rogabuntur, quæ non ſint in noſtra republica, nec fuerint, ta- 10 23

1 clepſerit rapſeritque.

men [1] erunt fere in more majorum: qui tum, ut
24 lex, valebat. Att. Suade igitur, si placet, istam ipsam legem, ut ego, UTEI [2] TU ROGAS, possim [3] dicere. M. Ain tandem, Attice, non es [4] dicturus aliter? Att. Prorsus majorem quidem rem nullam scisam aliter. in minoribus, si voles, remittam hoc tibi. Q. Atque [5] hæc mea quidem sen-
b. tentia est. M. At ne longum fiat, videte. Att. Utinam quidem! quid enim agere malumus?

M. Caste jubet lex adire ad deos, animo videlicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis: sed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori præstet; observeturque, ut casta corpora adhibeantur, multo esse in animis id servandum magis. [6] nam incestum vel asperſione aquæ, vel dierum numero tollitur: animi labes nec diuturnitate [7] evanescere, nec amnibus ullis elui potest. Quod autem pietatem adhiberi, opes amoveri jubet, significat, [8] pietatem gratam esse deo, sumtum esse removendum. quid est enim, cum paupertatem divitiis etiam inter homines esse æqualem velimus, cur eam, sumtu ad sacra addito, deorum aditu arceamus? præsertim cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit, quam non omnibus patere ad se
25 placandum & colendum viam. Quod autem non judex, sed deus ipse vindex constituitur; præsentis pœnæ metu religio confirmari videtur. Suosque deos, aut novos, aut alienigenas coli, confusionem
26 habet religionum, & ignotas cærimonias [9] nostris sacerdotibus. [10] nam a patribus acceptos deos ita placet coli, si huic legi [11] paruerint ipsi. Patrum delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos Persarum; quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos,

1 erant. 2 Abest TU. 3 edicere. 4 edicturus. 5 Abest *hæc*. 6 nam illud v. 7 vanescere. 8 probitatem. 9 Non a sacerd. 10 non. 11 paruerunt.

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0184
DFG

deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset, & domus. Melius Græci atque nostri: qui, ut augerent pietatem in deos, easdem illos, quas nos, urbes incolere voluerunt. affert enim hæc opinio religionem utilem civitatibus: siquidem & illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo viro, maxime, & pietatem, & religionem versari in animis, cum rebus divinis operam daremus. & quod Thales, qui sapientissimus in septem fuit, homines existimare oportere, omnia, quæ cernerentur, deorum esse plena: fore enim omnes castiores, veluti qui in fanis essent maxime religiosis. est enim quadam opinione species deorum in oculis, non solum in mentibus. Eamdemque rationem luci habent in agris. Neque ea, quæ a majoribus prodita est cum dominis, tum famulis, posita in fundi villæque conspectu, religio Larum, repudianda est. Jam ritus familiæ, patrumque servare, id est (quoniam antiquitas proxime accedit ad deos) a diis quasi traditam religionem tueri. Quod autem ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & ceteros, coli lex jubet, indicat omnium quidem animos immortales esse, sed fortium bonorumque divinos. Bene vero, quod Mens, Pietas, Virtus, Fides, consecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publice templa sunt, ut illa qui habeant (habent autem omnes boni) deos ipsos in animis suis collocatos putent. Nam illud vitiosum, Athenis quod, Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contumeliæ fanum & impudentiæ. virtutes enim, non vitia consecrare decet. Araque vetus stat in Palatio, Febris: & altera Esquiliis, Malæ Fortunæ, detestatæque, quæ omnia ejusmodi repudianda sunt. Quod si fingenda nomina, Vicepotæ potius vincendi, atque potiundi, stataſſandique cognomina, Statoris, & Invicti Jovis: re-

II

p. 175. a.

27

28

rumque expetendarum nomina, Salutis, Honoris, Opis, Victoriæ. quoniamque exspectatione rerum bonarum erigitur animus, recte etiam a Calatino Spes consecrata est: Fortunaque sit vel Hujusce
b. diei, nam valet in omnes dies, vel Respiciens, ad opem ferendam; vel Fors, in quo incerti casus significantur magis, vel [1] Primigenia [2] a gignendo, Comes. tum

Desunt pauca.

12 * Feriarum festorumque dierum ratio in libe-
29 ris requietem habet litium & jurgiorum; in servis, operum & laborum: quas compositor anni conferre debet & ad perfectionem operum rusticorum. quod tempus, ut sacrificiorum libamenta serventur, fætusque pecorum, quæ dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est. quod institutum perite a Numa, posteriorum pontificum negligentia dissolutum est. Jam illud ex institutis pontificum & haruspicum, non mutandum est, quibus hostiis immolandum cuique deo, cui majoribus, cui lactentibus, cui maribus, cui fœminis. Plures autem deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes, & respondendi juris, & confitendarum religionum facultatem afferunt. Cumque Vesta, quasi focum urbis, ut Græco nomine est appellata (quod nos prope idem Græcum interpretatum nomen tenemus) [3] complexa sit; ei colendæ virgines præsint, ut advigiletur facilius ad custodiam ignis, & sentiant mulieres in natura fœminarum omnem castitatem pati.

30 Quod sequitur vero, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad civitatis statum, ut sine iis, qui sacris publice præsint, religioni privatæ satisfa-

1 Primigeniam. 2 a gignendo comes. 3 consepta.

tisfacere non poſſint. continet enim, reipublicæ conſilio, & auctoritate optimatium, ſemper populum indigere. Deſcriptioque ſacerdotum nullum juſtæ religionis genus prætermittit. nam ſunt ad placandos deos alii conſtituti, qui ſacris [1] præſint ſollemnibus: ad interpretanda alii prædicta vatum; p. 176. a.
neque multorum, ne eſſet infinitum, neque ut ea ipſa, quæ ſuſcepta publice eſſent, quisquam extra collegium noſſet. Maximum autem, & præſtan- 31
tiſſimum in republica jus eſt augurum, & cum auctoritate conjunctum. neque vero hoc, quia ſum ipſe augur, ita ſentio, ſed quia ſic exiſtimare nos eſt neceſſe. Quid enim majus eſt, ſi de jure quærimus, quam poſſe a ſummis imperiis, & ſummis poteſtatibus comitiatus & concilia, vel inſtituta dimittere, vel habita reſcindere? quid gravius, quam rem ſuſceptam dirimi, ſi unus augur [2] ALIO DIE dixerit? quid magnificentius, quam poſſe decernere, ut magiſtratu ſe abdicent conſules? quid religioſius, quam cum populo, cum plebe agendi jus, aut dare, aut non dare? quid? legem, ſi non jure rogata eſt, tollere? ut Titiam decreto collegii; ut Livias, conſilio Philippi, conſulis & auguris: nihil domi, nihil foris per magiſtratus geſtum, ſine eorum auctoritate poſſe cuiquam probari? Att. Age, 13
jam iſta video fateorque eſſe magna: ſed eſt in col- 32
legio veſtro inter Marcellum & Appium, optimos augures, magna diſſenſio: nam eorum ego in libros incidi: cum alteri placeat, auſpicia iſta ad utilitatem eſſe reipublicæ compoſita: alteri diſciplina veſtra quaſi divinare videatur prorſus poſſe. hac tu de re, quæro, quid ſentias. M. Egone? divinationem, quam Græci μαντικὴν appellant, eſſe cenſeo, & hujus hanc ipſam partem, quæ eſt in avibus, ceterisque ſignis diſciplinæ noſtræ; quod, cum ſummos deos eſſe concedamus, eorumque mente mun-

1 præſunt. 2 ALIUM dixerit.

dum regi, & eorundem benignitatem hominum consulere generi, & posse nobis signa rerum futurarum ostendere, non video cur esse divinationem ne-
33 gem. Sunt autem ea, quæ posui, ex quibus id,
b. quod volumus, efficitur & cogitur. Jam vero permultorum exemplorum & nostra est plena respublica, & omnia regna, omnesque populi, cunctæque gentes, augurum prædictis multa incredibiliter vera cecidisse: neque enim [1] Polyidi, neque Melampodis, neque Mopsi, neque Amphiarai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomen fuisset, neque tot nationes id ad hoc tempus retinuissent, Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeque Pisidarum, nisi vetustas ea certa esse docuisset. Nec vero Romulus noster auspicato urbem condidisset, neque Attii Navii nomen memoria floreret tam diu, nisi hi omnes multa ad veritatem admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin hæc disciplina, & ars augurum evanuerit jam & vetustate, & negligentia. Itaque neque illi assentior, qui hanc scientiam negat umquam in nostro collegio fuisse: neque illi, qui esse etiam nunc putat. quæ mihi videtur apud majores fuisse dupliciter, ut ad reipublicæ tempus nonnumquam, ad agendi consi-
34 lium sæpissime pertineret. Att. Credo, hercle, ita esse, istique rationi potissimum assentior. Sed redde cetera.

14 M. Reddam vero, &, si potero, brevi. Sequitur enim de jure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo, & deponendo, jus [2] plurimum valet, & fides: horumque ut publici interpretes essent, lege [3] sanximus. Jam de haruspicum religione, de expiationibus, & procurationibus, satis superque in ipsa lege dictum puto. Att. Assentior, quoniam omnis hæc in religione versatur oratio. M. At vero, quod sequitur, quomodo aut tu assentiare, aut ego repre-

1 Poletis. 2 ut plurimum. 3 sancimus.

reprehendam, sane quæro, Tite. Att. Quid tan- 35
dem id est? M. De nocturnis sacrificiis mulierum.
Att. Ego vero assentior; excepto præsertim in ipsa p. 177.
lege sollemni sacrificio ac publico. M. Quid ergo 2.
aget Jacchus, Eumolpidæque [1] vestri, & augusta illa
mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non
enim populo Romano, sed omnibus bonis firmis-
que populis leges damus. Att. Excipis, credo, illa, 36
quibus ipsi initiati sumus. M. Ego vero [2] excipiam? Nam mihi cum multa eximia, divinaque videntur Athenæ tuæ peperisse, atque [3] in vitam hominum attulisse, tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti immanique vita, exculti ad humanitatem, & mitigati sumus: Initiaque ut appellantur, ita re vera principia vitæ cognovimus: neque solum cum lætitia vivendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi. Quid autem mihi displiceat, innocentes poetæ indicant comici. Qua licentia Romæ data, quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quo ne imprudentiam quidem oculorum adjici fas fuit? Att. Tu vero istam Romæ legem rogato. nobis nostras ne ademeris. M. Ad [4] nostras igitur revertor: qui- 15
bus profecto diligentissime sanciendum est, ut mu- 37
lierum famam multorum oculis lux clara custodiat, initienturque eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. Quo in genere severitatem majorum senatus vetus auctoritas de Bacchanalibus, & consulum, exercitu adhibito, quæstio animadversioque declarat. Atque omnia nocturna, ne nos duriores forte videamur, in media Græcia Diagondas Thebanus lege perpetua sustulit. Novos vero deos, & in his colendis nocturnas pervigilationes sic Aristophanes, facetissimus poeta veteris comœdiæ, vexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alii dii peregrini judicati, e civitate ejiciantur. Publicus autem sacerdos, im- b.

1 nostri. 2 excipiam. 3 in vita. 4 nostra.

prudentiam consilio expiatam metu liberet; audaciam in admittendis religionibus fœdis damnet, atque impiam judicet.

38 Jam ludi publici, quoniam sunt cavea circoque divisi, sint corporum certationes, cursu & pugilatione, luctatione, curriculisque equorum usque ad certam victoriam [1] in circo constitutis: cavea, cantu, voce, ac fidibus, & tibiis; dummodo ea moderata sint, ut lege præscribitur. assentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneros atque molles influere, quam varios canendi sonos: quorum, dici vix potest, quanta sit vis in utramque partem. Namque & incitat languentes, & languefacit excitatos, & tum remittit animos, tum contrahit: civitatumque hoc multarum in Græcia interfuit, antiquum vocum servare modum: quarum mores lapsi ad mollitiem, pariter sunt immutati cum cantibus: aut hac dulcedine corruptelaque depravati, ut quidam putant; aut, cum severitas eorum ob alia vitia cecidisset, tum fuit in auribus animisque mutatis etiam
39 huic mutationi locus. Quamobrem ille quidem sapientissimus Græciæ vir, longeque doctissimus, valde hanc labem veretur. negat enim mutari posse musicas leges sine mutatione legum publicarum. Ego [2] autem nec tam valde id timendum, nec plane contemnendum puto. Illa quidem, quæ solebant quondam compleri severitate jucunda Livianis & Nævianis modis; nunc, ut eadem exsultent, cervices oculosque pariter cum modorum flexionibus [3] torquent. Graviter olim ista vindicabat vetus illa Græcia, longe providens, quam sensim pernicies illapsa civium animos, malis studiis, malisque doctrinis repente totas civitates everteret: si quidem illa severa Lacedæmon nervos jussit, quod
p. 178 a. plures quam septem haberet in Timothei fidibus, demi.

Dein-

1 Abest *in.* 2 Abest *autem.* 3 torqueant.

Deinceps in lege est, ut de ritibus patriis co- 16
lantur optimi: de quo cum consulerent Athenienses 40
Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent, oraculum editum est, eas, quæ essent in more majorum. Quo cum iterum venissent, majorumque morem dixissent sæpe esse mutatum, quæsivissentque, quem morem potissimum sequerentur e variis: respondit, optimum. & profecto ita est, ut id habendum sit antiquissimum, & deo proximum, quod sit optimum. Stipem sustulimus, nisi eam, quam ad paucos dies propriam Idææ Matris excepimus. implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Sacrilego pœna est, neque ei soli, qui sacrum abstulerit, sed etiam ei, qui sacro commendatum. quod & nunc multis fit in fanis. Ale- 41
xander in Cilicia depositisse apud Solos in delubro pecuniam dicitur; & Athenienſis Clisthenes Junoni Samiæ, civis egregius, cum rebus timeret suis, filiarum dotes credidit. Sed jam de perjuriis: de incestis nihil sane hoc quidem loco disputandum est. Donis impii ne placare audeant deos: Platonem audiant, qui vetat dubitare, qua sit mente futurus Deus, cum vir nemo bonus ab improbo se donari velit. Diligentia votorum satis in lege dicta est, ac voti sponsio, qua obligamur deo. Pœna vero violatæ religionis justam recusationem non habet. Quid ego hic sceleratorum utar exemplis? quorum sunt plenæ tragœdiæ. quæ ante oculos sunt, ea potius attingantur. Etsi hæc commen oratio vereor ne supra hominis fortunam esse videatur: tamen, quoniam mihi sermo est apud [1] vos, nihil reticebo: velimque hoc, quod loquar, diis immortalibus gratum potius videri, quam grave. **** Omnia tum 17
perditorum civium scelere, discessu meo, religio- 42
num jura polluta sunt: vexati nostri Lares fami- b.
liares: in eorum sedibus exædificatum templum

Licen-

1 eos.

Licentiæ: pulsus a delubris is, qui illa servarat. Circumspicite celeriter animo, (nihil enim attinet quemquam nominari) qui sint rerum exitus consecuti. Nos, qui illam custodem urbis, omnibus ereptis nostris rebus ac perditis, violari ab impiis passi non sumus, eamque ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus, judicia senatus, Italiæ, gentium denique omnium, conservatæ patriæ consecuti sumus. quo quid accidere potuit homini præclarius? Quorum scelere religiones tum prostratæ, afflictæque sunt; partim ex illis distracti ac dissipati jacent: qui vero ex iis & horum scelerum principes fuerunt, & præter ceteros in omni religione impii; non solum vita cruciati, atque dedecore, verum etiam sepultura ac justis exsequiarum caruerunt.

43 Q. Equidem ista agnosco, frater, & meritas diis gratias ago: sed nimis sæpe secus aliquanto videmus evadere. M. Non enim, Quinte, recte existimamus, quæ pœna divina sit: & opinionibus vulgi rapimur in errorem, nec vera cernimus: morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offensione judicii, hominum miserias ponderamus: quæ fateor humana esse, & multis bonis viris accidisse: sceleris est pœna, tristis: & præter eos eventus, qui sequuntur, per se ipsa maxima est. Vidimus eos, qui, nisi odissent patriam, numquam inimici nobis fuissent, ardentes cum cupiditate, tum metu, tum conscientia: quid agerent, modo timentes; vicissim contemnentes religiones; judicia perrupta ab

44 iisdem; corrupta hominum, non deorum. Repri-

p. 179 a. mam jam, & non insequar longius, eoque minus, quo plus pœnarum habeo, quam petivi. tantum ponam, erui duplicem pœnam esse divinam, quod constaret & vexandis vivorum animis; & ea fama mortuorum, ut eorum exitium & judicio vivorum, & gaudio comprobetur.

Agri

Agri autem ne consecrentur, Platoni prorsus 18
assentior: qui, si modo interpretari potuero, his 45
fere verbis utitur: „Terra igitur, ut focus domici-
„liorum, sacra deorum omnium est. Quocirca ne
„quis iterum idem consecrato. Aurum autem, &
„argentum in urbibus & privatim, & in fanis in-
„vidiosa res est. Tum ebur ex inani corpore ex-
„tractum, haud satis castum donum deo. Jam æs
„atque ferrum, duelli instrumenta, non fani. Li-
„gneum autem, quod quis voluerit, uno e ligno
„dedicato, itemque lapideum, in delubris commu-
„nibus. Textile ne operosius, quam mulieris opus
„menstruum. color autem albus præcipue decorus
„deo est tum in ceteris, tum maxime in textili.
„tincta vero absint, nisi a bellicis insignibus. Di-
„viniſſima autem dona, aves & formæ ab uno pi-
„ctore uno absolutæ die: itemque cetera hujus ex-
„empli dona sunto.„ Hæc illi placent. sed ego ce-
tera non tam restricte præfinio, vel hominum vitiis,
vel subsidiis temporum victus. Terræ cultum segnio-
rem suspicor fore, si ad eam tuendam, ferroque
subigendam, superstitionis aliquid accesserit.

Att. Habeo ista. Nunc de sacris perpetuis,
& de manium jure restat. M. O miram memo-
riam, Pomponi, tuam! at mihi ista exciderant. Att. 46
Ita credo: sed tamen hoc magis eas res & memini, b.
& exspecto, quod & ad pontificium jus & ad civile
pertinent. M. Vero: & apertissima sunt istis de
rebus & responsa & scripta multa: & ego in hoc
omni sermone nostro, quod ad cumque legis ge-
nus me disputatio nostra deduxerit, tractabo, quoad
potero, ejus ipsius generis jus civile nostrum: sed
ita, locus ipse ut notus sit, ex quo ducatur quæ-
que pars juris, ut non difficile sit, qui paullum
modo ingenio possit moveri, quæcumque nova causa
consultatiove acciderit, ejus tenere jus; cum [1] sciat
a quo

1 scias.

19 a quo sit capite repetendum. Sed jureconsulti, sive
47 erroris objiciendi causa, quo plura & difficiliora scire videantur: sive, quod similius veri est, ignoratione docendi, (nam non solum scire aliquid, artis est, sed quædam ars etiam docendi) sæpe, quod positum est in una cognitione, id in infinita dispartiuntur: velut in hoc ipso genere, quam magnum illud Scævolæ faciunt, pontifices ambo, & iidem juris peritissimi? Sæpe, inquit Publii filius, ex patre audivi, pontificem neminem bonum esse, nisi qui jus civile cognosset. totumne? quid ita? quid enim ad pontificem, de jure parietum, aut aquarum, aut ullo omnino? ergo, quod cum religione conjunctum est. id autem quantulum est? de sacris, credo, de votis, de feriis, de sepulcris, & si quid ejusmodi est. Cur igitur hæc tanta facimus, cum cetera perparva sint? De sacris autem, qui locus patet latius, hæc sit una sententia, ut conserventur semper, & deinceps familiis prodantur, &, ut in
48 lege posui, perpetua sint sacra. Hoc uno posito, hæc jura pontificum auctoritate consecuta sunt, ut ne morte patris familias sacrorum memoria occideret; iis essent ea adjuncta, ad quos ejusdem morte pecunia venerit. Hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinæ satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur jurisconsultorum libri. quæruntur
p. 180. enim, qui adstringantur sacris. Heredum causa ju-
a. stissima est. nulla est enim persona, quæ ad vicem ejus, qui e vita emigraverit, propius accedat. Deinde, qui morte testamentove ejus tantumdem capiat, quantum omnes heredes. id quoque ordine. est enim ad id, quod propositum est, accommodatum. Tertio loco, si nemo sit heres, is, qui de bonis, quæ ejus fuerint, cum moritur, usu ceperit plurimum possidendo. Quarto, si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de creditoribus ejus, qui plurimum servet.
49 Extrema illa persona est, ut is, qui ei, qui mortuus

tuus sit, pecuniam debuerit, neminique eam solverit, perinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Hæc nos a Scævola didicimus; non ita descripta ab antiquis. Nam illi quidem his verbis docebant, tribus modis sacris adstringi: hereditate: aut si majorem partem pecuniæ capiat: aut si major pars pecuniæ legata est, si inde quippiam ceperit. Sed pontificem sequamur. Videtis igitur omnia pendere ex uno illo, quod pontifices pecuniam sacris conjungi volunt: iisdemque ferias & cærimonias adscribendas putant. Atque etiam dant hoc Scævólæ, quod est partitio: ut, si in testamento deducta, scripta non sit, ipsique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, sacrisne alligentur. In donatione hoc iidem secus interpretantur: & quod paterfamilias in ejus donatione, qui in ipsius potestate esset, approbavit, ratum est: quod eo insciente factum est, si id is non approbat, ratum non est. His propositis, quæstiunculæ multæ nascuntur: quas qui [1] non intelligat, [2] si ad caput referat, per se ipse facile perspiciat: veluti, si minus quis cepisset, ne sacris alligaretur: ac post de ejus heredibus aliquis exegisset pro sua parte id, quod ab eo, cujus ipse heres esset, prætermissum fuisset: eaque pecunia non minor esset facta cum superiore exactione, quam heredibus omnibus esset relicta: qui eam pecuniam exegisset, solum sine coheredibus, sacris alligari. Quin etiam cavent, ut, cui plus legatum sit, quam sine religione capere liceat, is per æs & libram heredem testamenti solvat, propterea quod eo loco res est, ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata non esset. Hoc ego loco, multisque aliis quæro a vobis, Scævolæ, pontifices maximi, & homines meo quidem judicio acutissimi, quid sit, quod ad jus pontificium civile appetatis. civilis enim juris scientia

20 50 51 b. 21 52

ponti-

1 Abest *non*. 2 non si.

pontificium quodam modo tollitis. nam sacra cum pecunia, pontificum auctoritate, nulla lege, conjuncta sunt. Itaque si vos tantummodo pontifices essetis, pontificalis maneret auctoritas: sed quod iidem juris civilis estis peritissimi, hac scientia [1] illam eluditis. Placuit P. Scævolæ, & Coruncanio, pontificibus maximis, itemque ceteris, qui tantumdem caperent, quantum omnes heredes, sacris alligari.
53 Habeo jus pontificium. Quid huc accessit ex jure civili? partitionis caput scriptum caute, ut centum numi deducerentur. Inventa est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. Quod si hoc, qui testamentum faciebat, cavere noluisset, admonet jurisconsultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur. Super dicebant, qui quid cepisset, adstringi. Rursus sacris liberantur. Hoc vero nihil ad pontificium jus, & e medio est jure civili, ut per æs & libram heredem testamenti solvant, & eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata
p. 181. non esset, si is, cui legatum est, stipulatus est
a. idipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex sti-
54 pulatione debeatur, sitque ea [*non alligata sacris.*

Venio nunc ad manium jura, quæ majores nostri & sapientissime instituerunt, & religiosissime coluerunt. Februario autem mense, qui tunc extremus anni mensis erat, mortuis parentari voluerunt: quod tamen D. Brutus, ut scriptum a Sisenna est, Decembri facere solebat. Cujus ego rei causam cum mecum quærerem, Brutum reperiebam idcirco a more majorum discessisse, (nam Sisennam video causam, cur is vetus institutum non servarit. ignorare. Brutum autem majorum institutum temere neglexisse, non fit mihi verisimile] doctum hominem sane: cujus fuit Accius perfamiliaris:) sed mensem, credo, extremum

[1] illa.

mum anni, ut veteres Februarium, sic hic Decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare, pietati esse adjunctum putabat. Jam tanta re- 22
ligio est sepulcrorum, ut extra sacra, & gentem, 55
inferri fas negent esse: idque apud majores nostros A. Torquatus in gente Popilia judicavit. Nec vero tam denicales, quæ a nece appellatæ sunt, [1] qua residents mortui, quam ceterorum cœlestium quieti dies, feriæ nominarentur, nisi majores eos, qui ex hac vita migrassent, in deorum numero esse voluissent. eas in eos dies conferre jus, quibus neque ipsius, neque publicæ feriæ sint. totaque hujus juris compositio pontificalis magnam religionem cærimoniamque declarat. Neque necesse est edisseri a nobis, quæ finis funestæ familiæ, quod genus sacrificii lare vervecibus fiat; quemadmodum os rejectum terræ obtegatur; quæque in porca contracta jura sint; quo tempore incipiat sepulcrum esse, & religione teneatur. At mihi quidem antiquissimum sepulturæ 56
genus id fuisse videtur, quo apud Xenophontem Cyrus utitur. redditur enim terræ corpus, & ita locatum ac situm quasi operimento matris obducitur. eodemque ritu in eo sepulcro, quod procul ad Fontis aras, regem nostrum Numam conditum accepimus: gentemque Corneliam usque ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse usam. C. Marii sitas reliquias apud Anienem dissipari jussit Sulla victor, acerbiore odio incitatus, quam si tam sapiens fuisset, quam fuit vehemens. Quod haud scio an 57
timens suo corpori posse accidere, primus e pa- b.
triciis Corneliis igni voluit cremari. declarat etenim Ennius de Africano, *Hic est ille situs.* Vere nam siti dicuntur ii, qui conditi sunt. nec tamen eorum ante sepulcrum est, quam justa facta, & corpus incensum est. & quod nunc communiter in omnibus sepultis penitus, humati dicantur: id erat proprium

[1] quia residentur.

prium tum in iis, quos humus injecta contegeret: eumque morem jus pontificale confirmat. Nam priusquam in [2] os injecta gleba est, locus ille, ubi crematum est corpus, nihil habet religionis. Injecta gleba tum & illic humatus est, & gleba vocatur: ac tum denique multa religiosa jura complectitur. Itaque in eo, qui in navi necatus, deinde in mare projectus esset, decrevit P. Mucius, familiam puram, quod os supra terram non exstaret: porcam heredi esse contractam, & habendas triduum ferias, & porco fœmina piaculum pati. si in mari mortuus esset, eadem, præter piaculum & ferias.

23 58 Att. Video, quæ sint in pontificio jure. Sed quæro, quidnam sit in legibus. M. Pauca sane, Tite, &, uti arbitror, non ignota vobis. Sed ea non tam ad religionem spectant, quam ad jus sepulcrorum. *Hominem mortuum*, inquit lex in XII tabulis, *in urbe ne sepelito*, *neve urito*. Credo, vel propter ignis periculum. Quod autem addit, *neve urito*, indicat, non qui uratur, sepeliri, sed qui humetur. Att. Quid, qui post XII in urbe sepulti sunt, clari viri? M. Credo, Tite, fuisse; aut eos, quibus hoc ante hanc legem virtutis causa tributum est, ut Publicolæ, ut Tuberto, quod eorum posteri jure tenuerunt: aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius, virtutis causa, soluti legibus, consecuti p. 182. a. sunt. Sed in urbe sepeliri lex vetat. Sic decretum a pontificum collegio, non esse jus, in loco publico fieri sepulcrum. nostis extra portam Collinam ædem Honoris: & aram in eo loco fuisse, memoriæ proditum est. ad eam cum lamina esset inventa, & in ea scriptum, DOMINA HONORIS: ea causa fuit ædis hujus dedicandæ. Sed cum multa in eo loco sepulcra fuissent, exarata sunt. statuit enim collegium, locum publicum non potuisse privata religione obligari. Jam cetera in XII, minuendi sum- 59 tus,

[2] eos.

tus, lamentationesque funeris, translata de Solonis fere legibus. *hoc plus*, inquit, *ne facito, rogum ascia ne polito.* Nostis quæ sequuntur. Discebamus enim pueri XII, ut carmen necessarium: quas jam nemo discit. Extenuato igitur sumtu, tribus riciniis, & vinculis purpuræ, & decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem, *Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.* Hoc veteres interpretes, Sex. Ælius, L. Acillius non satis se intelligere dixerunt, sed suspicari vestimenti aliquod genus funebris: L. Ælius, lessum, quasi lugubrem ejulationem, ut vox ipsa significat. quod eo magis judico verum esse, quia lex Solonis id ipsum vetat. Hæc laudabilia, & locupletibus fere cum plebe communia. Quod quidem maxime e natura est, tolli 60
fortunæ discrimen in morte. Cetera item funebria, 24
quibus luctus augetur, duodecim sustulerunt. *Homini*, inquit, *mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat.* Excipit bellicam peregrinamque mortem. Hæc præterea sunt in legibus de unctura; quibus *servilis unctura* tollitur, omnisque *circumpotatio* quæ & recte tolluntur: neque tollerentur, nisi fuissent: *ne sumtuosa respersio; ne longæ coronæ, nec acerræ* prætereantur. illa jam significatio est, laudis orna- b.
menta ad mortuos pertinere, quod *coronam virtute partam*, & ei, qui peperisset, & ejus parenti, sine fraude esse lex impositam jubet: credoque, quod erat factitatum, ut uni plura fierent, lectique plures sternerentur, id quoque ne fieret, lege sanctum est. Qua in lege cum esset, *neve aurum addito*, quam humane excipit altera lex *quoi auro dentes vincti escunt, ast im cum illo sepelire urereve, se fraude esto.* & simul illud videtote, aliud habitum esse, sepelire, & urere. Duæ sunt præterea leges de sepul- 61
cris, quarum altera privatorum ædificiis, altera ipsis sepulcris cavet. Namque *rogum bustumve novum* vetat *propius sexaginta pedes adjici ædes alienas, invito*

domino: incendium veretur acerbum. Quod autem *forum*, id est, vestibulum sepulcri, *bustumve usucapi* vetat, tuetur jus sepulcrorum. Hæc habemus in Duodecim, sane secundum naturam: quæ norma legis est. Reliqua sunt in more: funus ut indicatur, si quid ludorum; dominusque funeris utatur
62 accenso atque lictoribus. *Honoratorum virorum laudes in concione memorentur, easque etiam* [1] *cantus ad tibicinem prosequatur:* cui nomen neniæ: quo vocabulo etiam Græcis cantus lugubres nominantur.
25 Q. Gaudeo nostra jura ad naturam accommodari: majorumque sapientia admodum delector. M. Sed credo, Quinte, ut ceteros sumtus, sic etiam sepulcrorum modum recte requiri. quos enim ad sumtus progressa jam ista res sit, in C. Figuli sepulcro vides. Sed credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem. Alioquin multa exstarent exempla ma-
p. 183 jorum. Nostræ quidem legis interpretes, quo ca-
a. pite jubentur sumtus, & luctum removere a deorum manium jure, hoc intelligunt, in primis se-
63 pulcrorum magnificentiam esse minuendam. Nec hæc a sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt. nam & Athenis jam ille mos a Cecrope, ut ajunt, permansit, hoc jus terra humandi: quam cum proximi injecerant, obductaque terra erat, frugibus obserebatur, ut sinus & gremium quasi matris mortuo tribueretur, solum autem frugibus expiatum ut vivis redderetur. Sequebantur epulæ, quas inibant [2] propinqui coronati: apud quas de mortui laude, cum quid veri erat, prædicatum. nam mentiri
64 nefas habebatur. [3] ita justa confecta erant. Posteaquam, ut scribit Phalereus, sumtuosa fieri funera, & lamentabilia cœpissent, Solonis lege sublata sunt. quam legem eisdem prope verbis nostri decemviri in [4] decimam tabulam conjecerunt. Nam de tribus riciniis,

1 cantu. 2 parentes. 3 at justa conjecta. 4 undecimam.

riciniis, & pleraque illa Solonis sunt. de lamentis
vero expressa verbis sunt. *mulieres genas ne radun-*
to, neve lessum, funeris ergo, habento. De sepulcris 26
autem nihil est apud Solonem amplius, quam, *ne*
quis ea deleat, neve alienum inferat: pœnaque est,
si quis bustum (nam id puto appellari τύμβον) *aut*
monumentum, inquit, *aut columnam violarit, dejecerit, fregerit.* Sed post aliquanto, propter has amplitudines sepulcrorum, quas in Ceramico videmus, lege sanctum est, *ne quis sepulcrum faceret operosius, quam quod decem homines effecerint triduo.*
Neque id opere tectorio exornari, nec Hermas hos, 65
quos vocant, licebat imponi: nec de mortui laude,
nisi in publicis sepulturis; nec ab alio, nisi qui publice ad eam rem constitutus esset, dici licebat.
Sublata etiam erat celebritas virorum ac mulierum,
quo lamentatio minueretur. habet enim luctum con- b.
cursus hominum. Quocirca Pittacus omnino acce 66
dere quemquam vetat in funus aliorum. Sed ait
rursus idem Demetrius, increbuisse eam funerum
sepulcrorumque magnificentiam, quæ nunc fere Romæ est. quam consuetudinem lege minuit ipse. fuit
enim hic vir, ut scitis, non solum eruditissimus, sed
etiam civis e republica maxime, tuendæque civitatis
peritissimus. iste igitur sumtum minuit non solum
pœna, sed etiam tempore. ante lucem enim jussit
efferri. Sepulcris autem novis finivit modum. nam
super terræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam, tribus cubitis ne altiorem, aut mensam,
aut labellum: & huic procurationi certum magistratum præfecerat. Hæc igitur Athenienses tui. 27
Sed videamus Platonem, qui justa funerum rejicit 67
ad interpretes religionum. quem nos morem tenemus. de sepulcris autem dicit hæc: Vetat ex agro
culto, eove, qui coli possit, ullam partem sumi sepulcro: sed, quæ natura agri tantummodo efficere
possit, ut mortuorum corpora sine detrimento vivo-

rum recipiat, ea potissimum ut compleatur: quæ autem terra fruges ferre, &, ut mater, cibos suppeditare possit, eam ne quis nobis minuat, neve
68 vivus, neve mortuus. Exstrui autem vetat sepulcrum altius, quam quod quinque diebus homines quinque absolverint, nec e lapide excitari plus, nec imponi, quam quod capiat laudem mortui, incisam [1] ne plus quattuor herois versibus; quos longos appellat Ennius. Habemus igitur hujus quoque auctoritatem de sepulcris summi viri: a quo iterum funerum sumtus præfinitur ex censibus, a minis quinque usque ad minam. Deinceps dicit eadem illa de immortalitate animorum, & reliqua post mortem tranquillitate bonorum, pœnis impiorum.

69 Habetis igitur explicatum omnem, ut arbi-
p. 184. tror, religionis locum. Q. Nos vero, frater, &
a. copiose quidem: sed perge [2] ad cetera. M. Pergam quidem: & quoniam libitum est vobis me ad hæc impellere, hodierno sermone conficiam, spero; hoc præsertim die. video enim Platonem idem fecisse, omnemque orationem ejus de legibus, peroratam esse uno æstivo die. Sic igitur faciam, & dicam de magistratibus. [3] id enim est profecto, quod, constituta religione, rempublicam contineat maxime. Att. Tu vero dic, & istam rationem, quam cœpisti, tene.

1 Abest *ne plus*. 2 Abest *ad*. 3 item.

M. TUL.

M. TULLII CICERONIS DE LEGIBUS

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Diis immortalibus proximi & dignitate & potestate sunt magistratus. Itaque constituta religione, statim Cicero de magistratibus *leges, eodem modo proœmio & explicatione adjectis, subjecit, quibus eorum genera, potestas imperiumque definiuntur. Ita autem sapienter a majoribus tota hæc reipublicæ pars constituta videbatur, ut non multum in ea novandum putaret. Itaque descriptionem magistratuum Romanam retinuit, & parum attulit novi. Explicationis magna pars interiit: in ea autem, quæ restat, egregiæ & sapientes de Legationibus liberis, de potestate tribunitia, de Senatus sanctitate & integritate, de legibus tabellariis &c. disputationes reperiuntur.*

MARCUS.

SEQUAR igitur, ut institui, divinum illum virum: quem quadam admiratione commotus, sæpius fortasse laudo, quam necesse est. Att. Platonem videlicet dicis. M. Istum ipsum, Attice. Att. Tu vero eum nec nimis valde umquam, nec nimis sæpe laudaveris. nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem, nisi suum, laudari volunt, concedunt, ut eum arbitratu meo diligam. M. Bene hercule faciunt. quid enim est elegantia tua dignius? cujus & vita,

& oratio consecuta mihi videtur difficillimam illam
societatem gravitatis cum humanitate. Att. Sane
gaudeo, quod te interpellavi, quandoquidem tam
2 præclarum mihi dedisti judicii tui testimonium. Sed
b. perge, ut cœperas. M. Laudemus igitur prius le-
gem ipsam veris & propriis generis sui laudibus.
Att. Sane quidem, sicut de religionum lege fecisti.
M. Videtis igitur, magistratus hanc esse vim, ut
præsit, præscribatque recta & utilia, & conjuncta
cum legibus. Ut enim magistratibus leges; ita po-
pulo præsunt magistratus: vereque dici potest, ma-
gistratum legem esse loquentem; legem autem, mu-
3 tum magistratum. Nihil porro tam aptum est ad
jus conditionemque naturæ: (quod cum dico, le-
gem a me dici, nihilque aliud intelligi volo,) quam
imperium, sine quo nec domus ulla, nec civitas, nec
gens, nec hominum universum genus stare, nec re-
rum natura omnis, nec ipse mundus potest. nam &
hic deo paret, & huic obediunt maria terræque, &
2 hominum vita jussis supremæ legis obtemperat. At-
4 que, ut ad hæc citeriora veniam, & notiora no-
bis, omnes antiquæ gentes regibus quondam paruc-
runt. quod genus imperii primum ad homines ju-
stissimos & sapientissimos deferebatur: idque in re-
publica nostra maxime valuit, quoad ei regalis po-
testas præfuit: deinde etiam deinceps posteris prode-
batur: quod & in his etiam, qui nunc regnant, ma-
net. Quibus autem regia potestas non placuit, non
ii nemini, sed non semper uni parere voluerunt.
Nos autem, quoniam leges damus liberis populis;
quæque de optima republica sentiremus, in sex li-
bris ante diximus: accommodabimus hoc tempore
leges ad illum, quem probamus, civitatis statum.
5 Magistratibus igitur opus est: sine quorum pruden-
tia ac diligentia esse civitas non potest: [1] quorum-
que descriptione omnis reipublicæ moderatio conti-
netur.

1 quorum.

netur. Neque ſolum iis præſcribendus eſt imperandi, ſed etiam civibus obtemperandi modus. nam & qui bene imperat, paruerit aliquando neceſſe eſt: & qui modeſte paret, videtur, qui aliquando imperet, dignus eſſe. Itaque oportet & eum, qui paret, ſperare, ſe aliquo tempore imperaturum: & illum, qui imperat, cogitare, brevi tempore ſibi eſſe parendum. Nec vero ſolum, ut obtemperent obediantque magiſtratibus, ſed etiam ut eos colant diligantque, præſcribimus, ut Charondas in ſuis facit legibus. Noſter vero Plato Titanum e genere ſtatuit eos, qui ut illi cœleſtibus, ſic hi adverſentur magiſtratibus. Quæ cum ita ſint, ad ipſas jam leges veniamus, ſi placet. Att. Mihi vero & iſtud, & ordo iſte rerum placet. p. 185. a. 6

M. *Juſta imperia ſunto; iisque cives modeſte, ac ſine recuſatione parento. Magiſtratus nec obedientem & noxium civem multa, vinculis, verberibusve coerceto: ni par, majorve poteſtas, populusve prohibeſſit: ad quos provocatio eſto. Cum magiſtratus judicaſſit, inrogaſſitve; per populum multæ, pœnæ certatio eſto. Militiæ ab eo, qui imperabit, provocatio ne eſto: quodque is, qui bellum gerat, imperaſſit, jus, ratumque eſto. Minores magiſtratus, partiti juris, plures in plera ſunto. Militiæ, qui juſſi erunt imperanto, eorumque tribuni ſunto. Domi pecuniam publicam cuſtodiunto: vincula ſontium ſervanto: capitalia vindicanto: æs, argentum, aurumve publice ſignanto: lites contractas judicanto: quodcumque ſenatus creverit, agunto. Suntoque ædiles, cæratores urbis, annonæ, ludorumque ſollemnium: ollisque ad honoris amplioris gradum is primus adſcenſus eſto. Cenſores, populi ævitates, ſoboles, familias, pecuniasque cenſento: urbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuento: populique partes in tribus diſtribuunto: exin pecunias, ævitates, ordines partiunto: equitum, peditumque prolem deſcribunto:* 3 7 b.

cælibes esse prohibento: mores populi regunto: probrum in senatu ne relinquunto: bini sunto: magistratum quinquennium habento: reliqui magistratus annui
8 *sunto: eaque potestas semper esto. Juris disceptator, qui privata judicet, judicarive jubeat, prætor esto. is juris civilis custos esto. huic potestate pari quotcumque senatus creverit, populusve jusserit, tot sunto. Regio imperio duo sunto: iique præeundo, judicando, consulendo prætores, judices, consules appellantor. militiæ summum jus habento, nemini parento. ollis salus populi suprema lex esto. Eundem magistratum, ni*
9 *interfuerint decem anni, nequis capito. Ævitatem annali lege servanto. Ast quando duellum gravius, discordiæve civium escunt, annus, ne amplius sex menses, si senatus creverit, idem juris, quod duo consules, teneto: isque ave sinistra dictus, populi magister esto.* [1] *Equitemque qui regat, habeto pari jure cum eo, quicumque erit juris disceptator. Ast quando [consul] is est, magister populi; reliqui magistratus ne sunto. Auspicia patrum sunto: ollique ex se produnto, qui comitiatu creare consules rite possint. Imperia, potestates, legationes, cum senatus creverit populusve jusserit, ex urbe exeunto: duella justa juste gerunto: sociis parcunto: se, & servos continento: populi sui gloriam augento: domum cum laude redeunto. Rei suæ ergo ne quis legatus esto. Plebes quos pro se contra vim, auxilii ergo, decem creassit, tribuni ejus sunto: quodque ii prohibessint, quodque plebem rogassint, ratum esto: sanctique sunto: neve ple-*
10 *bem orbam tribunis relinquunto. Omnes magistratus auspicium, judiciumque habento: ex quois senatus esto: ejus decreta, rata sunto. ast ni potestas par, majorve prohibessit, senatus consulta perscripta servanto. Is ordo vitio vacato: ceteris specimen esto. creatio magistratuum, judicia, populi jussa, vetita, cum suffragio conscifcentur, optimatibus nota, plebi libera*

1 Equitem cumque.

bera sunto. At si quid erit, quod extra magistratus 4
cœratore æsus sit; qui cœret, populus creato, eique p. 186.
jus cœrandi dato. Cum populo, patribusque agendi a.
jus esto consuli, prætori, magistro populi, equitumque, eique, quem produnt patres consulum rogandorum ergo, tribunisque, quos sibi plebes rogassit, jus esto cum patribus agendi: iidem, ad plebem, quod æsus erit, ferunto. Quæ cum populo, quæque in patribus agentur, modica sunto. Senatori, qui nec aderit; aut causa, aut culpa esto. Loco senator, & II
modo orato: causas populi teneto. Vis in populo abesto. Par, majorve potestas plus valeto. Ast qui [1] turbassit in agendo, fraus [2] auctoris esto. Intercessor rei malæ, salutaris civis esto. Qui agent, auspicia servanto: auguri parento: promulgata, proposita, in ærario cognita, agunto: nec plus, quam de singulis rebus semel consulunto: rem populum docento: doceri a magistratibus, privatisque patiunto. Privilegia ne irroganto: de capite civis, nisi per maximum comitiatum, ollosque, quos censores in partibus populi locassint, ne ferunto: donum ne capiunto, neve danto, neve petenda, neve gerenda, neve gesta potestate. Quod quis earum rerum migrassit, noxiæ pœnæ par esto. [3] Censores hæc legem custodiunto. Privati ad eos acta referunto: nec eo magis lege liberi sunto. Lex recitata est. Disce rem, & tabellam jube- 5
bo dari.

Q. Quam brevi, frater, in conspectu posita 12
est a te omnium magistratuum descriptio: sed ea pæne nostræ civitatis: etsi a te paullum allatum est b.
novi. M. Rectissime, Quinte, animadvertis. hæc est enim, quam Scipio laudat in libris, & quam maxime probat temperationem reipublicæ; quæ effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum. nam sic habetote; magistratibus, iisque, qui præsint, contineri rempublicam, & ex eorum compositione,

1 turbassitur. 2 actoris. 3 Censoris.

tione, quod cujusque Reipublicæ genus sit, intelligi. Quæ res cum sapientissime moderatissimeque constituta esset a majoribus nostris, nihil habui, sane non multum, quod putarem novandum in legibus.
13 Att. Reddes igitur nobis, ut in religionis lege feci-sti, admonitu & rogatu meo, sic de magistratibus, ut disputes, quibus de causis maxime placeat ista descriptio. M. Faciam, Attice, ut vis: & locum istum totum, ut a doctissimis Græciæ quæsitum, & disputatum est, explicabo: &, ut institui, nostra jura attingam. Att. Istud maxime exspecto differendi genus. M. Atqui pleraque sunt dicta in illis libris,
14 cum de optima republica quæreretur. Sed hujus loci de magistratibus sunt propria quædam, a Theophrasto primum, deinde a Dione Stoico quæsita
6 subtilius. Att. Ain tandem? etiam a Stoicis ista tractata sunt? M. Non sane, nisi ab eo, quem modo nominavi, & postea a magno homine, & in primis erudito, Panætio. Nam veteres verbo tenus, acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem atque civilem, de republica differebant. Ab hac familia magis ista manarunt, Platone principe. post Aristoteles illustravit omnem hunc civilem in disputando locum, Heraclidesque Ponticus, profectus ab eodem Platone. Theophrastus vero institutus ab Aristotele, habitavit, ut scitis, in eo genere rerum, ab eodemque Aristotele doctus Dicæar-
p. 187 a. chus, huic rationi studioque non defuit. Post a Theophrasto Phalereus ille Demetrius, de quo feci supra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum, otioque, non modo in solem, atque pulverem, sed in ipsum discrimen aciemque produxit. Nam & mediocriter doctos magnos in republica viros, & doctissimos homines non nimis in republica versatos, multos commemorare possumus. Qui vero utraque re excelleret, ut & doctrinæ studiis & regenda civitate princeps esset, quis facile,

præter

præter hunc, inveniri potest? Att. Puto posse, & quidem aliquem de tribus nobis. Sed perge, ut cœperas. 7 15

M. Quæsitum igitur ab illis est, placeretne unum in civitate esse magistratum, cui reliqui parerent: quod exactis regibus intelligo placuisse nostris majoribus. Sed quoniam regale civitatis genus, probatum quondam, postea, non tam regni, quam regis vitiis, repudiatum est, nomen tantum videbitur regis repudiatum, res manebit, si unus omnibus reliquis magistratibus imperabit. Quare nec Ephori 16 Lacedæmone sine causa a Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni. Nam illud quidem ipsum, quod in jure positum est, habet consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno, qui post exstitit, ne id, quod [1] fuerat, esset: hoc enim primum minuit consulare jus, quod exstitit ipse, qui [2] eo non teneretur: deinde quod attulit auxilium reliquis non modo magistratibus, sed etiam privatis, consuli non parentibus. Q. Magnum dicis malum. nam, ista potestate nata, 17 gravitas optimatium cecidit, convaluitque jus multitudinis. M. Non est ita, Quinte. non enim jus illud solum superbius populo, sed violentius videri necesse erat: quo posteaquam modica & sapiens b. temperatio accessit, conversa lex in omnes est.

Deest omnium hujus legis capitum explicatio, a principio, usque ad hoc caput, Domum cum l.

Domum cum laude redeunto. Nihil enim, præter laudem, bonis atque innocentibus, neque ex 18 hostibus, neque a sociis reportandum. Jam illud apertum profecto est, nihil esse turpius, quam quemquam legari nisi reipublicæ causa. Omitto, quemadmodum isti se gerant, atque gesserint, qui lega-

1 fuerit. 2 in eo.

legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. In hominibus est hoc fortasse vitium. Sed quæro, quid reapse sit turpius, quam sine procuratione senator, legatus sine mandatis, sine ullo reipublicæ munere? quod quidem genus legationis ego consul, quamquam ad commodum senatus pertinere videatur, tamen, approbante senatu frequentissimo, nisi mihi levissimus tribunus plebis tum intercessisset, sustulissem. tamen minui tempus, &, quod erat infinitum, annuum feci. ita turpitudo manet, diuturnitate sublata. Sed jam, si placet, de provinciis decedatur, in urbemque redeatur. Att. Nobis vero placet: sed iis, qui in provinciis sunt, minime placet. M. At vero, Tite, si pareant his legibus, nihil erit his urbe, nihil domo sua dulcius: nec laboriosius, molestiusque provincia.

Sed sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum plebis potestatem, quæ in republica nostra: de qua disseri nihil necesse est. Q. At mehercule ego, frater, quæro, de ista potestate quid sentias. nam mihi quidem pestifera videtur, quippe quæ in seditione, & ad seditionem nata sit: cujus primum ortum, si recordari volumus, inter arma civium, & occupatis & obsessis urbis locis, procreatum videmus. Deinde cum esset cito [1] ablegatus, tamquam ex XII tabulis, insignis ad deformitatem puer, brevi tempore creatus, multoque tætrior & fœdior natus est. Quem enim ille non edidit? qui primum, ut impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit, omnia infima summis paria fecit, turbavit, miscuit: cum afflixisset principum gravitatem, numquam tamen conquievit. Atque ut C. Flaminium, atque ea, quæ jam prisca sunt, relinquam: quid juris bonis viris Ti. Gracchi tribunatus reliquit? etsi quinquennio ante, D. Brutum & P. Scipionem consules, quos & quantos viros! homo omnium infimus,

p. 188. a.

19

9

20

1 legatus.

mus, & sordidissimus, tribunus plebis C. Curiatius in vincula conjecit: quod ante factum non erat. C. vero Gracchus [1] ruinis, & sicis iis, quas ipse se projecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se cives, nonne omnem reipublicæ statum permutavit? Quid jam de Saturnini supplicio, reliquisque dicam? quos ne depellere quidem a se sine ferro potuit respublica? Cur autem aut vetera, aut 21
aliena [2] proferam potius, quam & nostra, & recentia? Quis umquam tam audax, tam inimicus nobis fuisset, ut cogitaret umquam de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunicium exacuisset in nos? quem cum homines scelerati ac perditi, non modo ulla in domo, sed nulla in gente reperirent, gentes sibi in tenebris reipublicæ perturbandas putaverunt. Quod nobis quidem egregium, & ad immortalitatem memoriæ glorioſum, neminem b.
in nos mercede ulla tribunum potuisse reperiri, nisi cui ne esse quidem licuisset tribuno. Sed ille quas 22
strages edidit? eas videlicet, quas sine ratione, ac sine ulla spe bona, furor edere potuit impuræ beluæ, multorum inflammatus furoribus. Quamobrem in ista quidem re vehementer Sullam probo, qui tribunis plebis sua lege injuriæ faciendæ potestatem ademerit, auxilii ferendi reliquerit: Pompejumque nostrum ceteris rebus omnibus, semper amplissimis summisque effero laudibus; de tribunicia potestate taceo. nec enim reprehendere libet, nec laudare possum. M. Vitia quidem tribunatus præclare, IO
Quinte, perspicis. Sed est iniqua in omni re accu- 23
sanda, prætermissis bonis, malorum enumeratio, vitiorumque selectio. Nam isto quidem modo vel consulatus vituperio est, si consulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse quiddam mali. Sed bonum, quod est quæsitum in ea, sine isto malo non habere-

1 ruinis. 2 proferamus.

haberemus. Nimia potestas est tribunorum plebis. quis negat? sed vis populi multo sævior, multoque vehementior, quæ ducem quod habet, interdum lenior est, quam si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat: populi impetus periculi
24 rationem sui non habet. At aliquando incenditur; & quidem sæpe sedatur. quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo e decem sana mente sit? quin [1] ipsum Ti. Gracchum non solum [2] vetitus, sed etiam sublatus interfessor [3] perculerat. Quid enim illum aliud perculit, nisi quod potestatem intercedendi collegæ abrogavit: sed tu [4] sapientiam
p. 189. majorum in illo vide. Concessa plebi a patribus ista
a. potestate, arma ceciderunt: restincta seditio est: inventum est temperamentum, quo tenuiores cum principibus æquari se [5] putarent: in quo uno fuit civitatis salus. At duo Gracchi fuerunt. Et præter eos quamvis enumeres multos licet; cum deni creantur, [6] nonnullos in omni memoria reperies pernicioſos tribunos? leves, etiam non bonos fortasse plures. Invidia quidem summus ordo caret: plebes de suo jure periculosas contentiones nullas fa-
25 cit. Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt: aut plebi re, non verbo danda libertas: quæ tamen sic data est, ut multis præclarissimis addiceretur, ut
II auctoritati principum cederet. Nostra autem causa, quæ, optime & dulcissime frater, incidit in tribuniciam potestatem, nihil habuit contentionis cum tribunatu. Non enim plebs incitata nostris rebus invidit: sed vincula soluta sunt, & servitia incitata, adjuncto terrore etiam militari. Neque nobis cum illa tum peste certamen fuit, sed cum gravissimo reipublicæ tempore: cui si non cessissem, non diuturnum beneficii mei patria fructum tulisset. Atque hoc rei exitus indicavit. Quis enim non modo liber,

1 per ipsum. 2 nectus. 3 fuerat. 4 sapientia majori. 5 putarint. 6 nullos.

ber, sed etiam servus libertate dignus fuit, cui nostra
salus cara non esset? Quod si is casus fuisset rerum, 26
quas pro salute reipublicæ gessimus, ut non omni-
bus gratus esset: &, si nos multitudinis vis furentis
inflammata invidia pepulisset; si tribunus aliquis in
me populum, sicut Gracchus in Lænatem, Saturni-
nus in Metellum, incitasset: ferremus, o Quinte
frater: consolarenturque nos non tam philosophi,
qui Athenis fuerunt, qui hoc facere debent, quam b.
clarissimi viri, qui illa urbe pulsi carere ingrata ci-
vitate, quam manere in improba maluerunt. Pom-
pejum vero quod una ista in re non ita valde pro-
bas, vix satis mihi illud videris attendere, non so-
lum ei, quid esset optimum, videndum fuisse, sed
etiam quid necessarium. sensit enim deberi non posse
huic civitati illam potestatem: quippe quam tanto-
pere populus noster ignotam expetisset, qui posset
carere cognita? sapientis autem civis fuit, causam
nec pernicioſam, & ita popularem, ut non posset
obsisti, pernicioſe populari civi non relinquere. Scis
solere, frater, in hujusmodi sermone, ut transiri
alio possit, ADMODUM, dici. Att. Prorsus ita est.
Q. Haud equidem assentior, tu tamen ad reliqua 12
pergas velim. M. Perseveras tu quidem, & in tua 27
vetere sententia permanes. Q. Nunc mehercule.
Att. Ego sane a Quinto nostro dissentio. Sed ea,
quæ restant, audiamus.

M. Deinceps igitur omnibus magistratibus au-
spicia & judicia dantur: judicia, ut esset populi po-
testas, ad quam provocaretur: auspicia, ut multos
inutiles comitiatus probabiles impedirent moræ:
sæpe enim populi impetum injustum, auspiciis dii
immortales repressérunt. Ex his autem, qui ma-
gistratum ceperunt, quod senatus efficitur, popula-
rem sane neminem in summum locum, nisi per po-
pulum, venire, sublata cooptatione censoria. Sed
præsto est hujus vitii temperatio, quod senatus lege

28 noſtra confirmatur auctoritas. Sequitur enim: *ejus decreta* [1] *rata ſunto.* Nam ita ſe res habet, ut, ſi ſenatus, dominus ſit publici conſilii, quodque is creverit, defendant omnes: &, ſi ordines reliqui, principis ordinis conſilio rempublicam gubernari ve-
p.190 lint, poſſit, ex temperatione juris, cum poteſtas in
a. populo, auctoritas in ſenatu ſit, teneri ille moderatus & concors civitatis ſtatus, præſertim ſi proximæ legi parebitur. Nam proximum eſt: *Is ordo vitio careto, ceteris ſpecimen eſto.* Q. Præclara vero, frater, iſta lex eſt, & late patet, ut vitio careat
29 ordo, & cenſorem quærat interpretem. Att. Ille vero, etſi eſt totus tuus ordo, gratiſſimamque memoriam retinet conſulatus tui, pace tua dixerim, non modo cenſores, ſed etiam judices omnes poteſt
13 defatigare. M. Omitte iſta, Attice. non enim de hoc ſenatu, nec his de hominibus, qui nunc ſunt, ſed de futuris, ſi qui forte his legibus parere voluerint, hæc habetur oratio. Nam cum omni vitio carere lex jubeat, ne veniet quidem in eum ordinem umquam vitii particeps. Id autem difficile factu eſt, niſi educatione quadam & diſciplina: de qua dicemus aliquid fortaſſe, ſi quid fuerit loci,
30 aut temporis. Att. Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum: tempus vero largitur longitudo diei. Ego autem, etiamſi præterieris, repetam a te iſtum de educatione & de diſciplina locum. M. Tu vero & iſtum, Attice. & ſi quem alium præterii. *Ceteris ſpecimen eſto.* quod ſi eſt, tenemus omnia. Ut enim cupiditatibus principum & vitiis infici ſolet tota civitas: ſic emendari & corrigi continentia. Vir magnus, & nobis omnibus amicus, L. Lucullus, efferebatur, quaſi commodiſſime reſpondiſſet, cum eſſet objecta magnificentia villæ Tuſculanæ, duo ſe habere vicinos: ſuperiorem, equitem Romanum; inferiorem, libertinum:

[1] Abeſt *rata.*

num: quorum cum essent magnificæ villæ, concedi sibi oportere, quod iis, qui tenuioris ordinis essent, liceret. Non vides, Luculle, a te id ipsum natum, ut illi cuperent? quibus id, si tu non faceres, non b.
liceret. Quis enim ferret istos, cum videret eorum 31
villas signis & tabulis refertas, partim publicis, partim etiam sacris & religiosis? quis non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, cupiditatis ejusdem tenerentur? Nec enim 14
tantum mali est peccare principes (quamquam est magnum hoc per se ipsum malum), quantum illud, quod permulti imitatores principum existunt. Nam licet videre, si velis replicare memoriam temporum, qualescumque summi civitatis viri [1] fuerint, talem civitatem fuisse: quæcumque mutatio morum in principibus exstiterit, eandem in populo [2] secutam. Idque haud paullo est verius, quam quod Platoni 32
nostro placet, qui, musicorum cantibus, ait, mutatis, mutari civitatum status. Ego autem nobilium vita, victuque mutato, mores mutari civitatum puto. Quo perniciosius de republica merentur vitiosi principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem: neque solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt, plusque exemplo, quam peccato nocent. Atque hæc lex dilatata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest. pauci enim, atque admodum pauci, honore & gloria amplificati, vel corrumpere mores civitatis, vel corrigere possunt. Sed hæc & nunc satis, & in illis libris tractata sunt diligentius. Quare ad reliqua veniamus.

Proximum autem est de suffragiis: quæ ju- 33
beo nota esse optimatibus, populo libera. Att. Ita mehercule attendi, nec satis intellexi, quid sibi lex, aut quid verba ista vellent. M. Dicam, Tite, & 15

1 fuerunt. 2 secuturam.

versabor in re difficili, ac multum & sæpe quæsita: suffragia in magistratu mandando, aut reo ju-
P. 191. dicando, aut lege aut rogatione sciscenda, clam,
a. an palam ferre melius esset. Att. An etiam id dubium est? Q. Vereor, ne a te rursus dissentiam. M. Non facies, Quinte. nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis voce melius, sed, obtineri an possit, vi-
34 dendum est. Q. Frater, bona tua venia dixerim, ista sententia maxime & fallit imperitos, & obest sæpissime reipublicæ, cum aliquid verum & rectum esse dicitur, sed obtineri, id est, obsisti posse populo, negatur. Primum enim obsistitur, cum agitur severe: deinde vi opprimi in bona causa, est melius, quam malæ cedere. Quis autem non sentit, auctoritatem omnem optimatium tabellariam legem abstulisse? quam populus liber numquam desideravit: idem oppressus dominatu ac potentia principum, flagitavit. Itaque graviora judicia de potentissimis hominibus exstant voces, quam tabellæ. Quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignorantibus, quid quisque
35 sentiret, tabella vitiosum occultaret suffragium. Itaque isti rationi neque lator quisquam est inventus,
16 nec auctor umquam bonus. Sunt enim quattuor leges tabellariæ: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto, & sordido. Secuta biennio post Cassia est, de populi judicio. ea a nobili homine lata est, L. Cassio, sed, pace familiæ dixerim, dissidente a bonis, atque omni rumusculos populares ratione aucupante. Carbonis est tertia de jubendis legibus, ac vetandis, seditiosi atque improbi civis: cui ne reditus quidem
36 ad bonos, salutem a bonis potuit afferre. Uno in
b. genere relinqui videbatur vocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perduellionis. Dedit huic quoque

quoque judicio Cœlius tabellam, [1] doluitque, quoad vixit, se, ut opprimeret C. Popilium, nocuisse & reipublicæ. Et avus quidem noster singulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, restitit M. Gratidio, cujus in matrimonio sororem, aviam nostram, habebat, ferenti legem tabellariam. excitabat enim fluctus in simpulo, ut dicitur, Gratidius, quos post filius ejus Marius in Ægæo excitavit [2] mari. Ac nostro quidem, cum res esset ad se delata, Scaurus consul, Utinam, inquit, M. Cicero, isto animo, atque virtute in summa republica nobiscum versari, quam in municipali maluisses! Quamobrem, 37
quoniam non recognoscimus nunc leges populi Romani, sed aut repetimus ereptas, aut novas scribimus: non quid hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassiæ legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. Tu, si tabellariam tuleris, ipse præstabis. nec enim mihi placet, nec Attico nostro, quantum e vultu ejus intelligo. Att. Mihi vero ni- 17
hil umquam populare placuit: eamque optimam rempublicam esse duco, quam hic consul constituerat, quæ sit in potestatem optimorum. M. Vos 38
demum, ut video, legem antiquastis sine tabella. Sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut & auctoritate valeant, & utantur [3] boni. Sic enim a me recitata lex est de suffragiis. *Optimatibus nota, plebi libera sunto.* Quæ lex hanc sententiam continet, ut omnes leges tolleret, quæ postea latæ sunt, quæ tegunt omni ratione suffragium, ne quis inspiciat tabellam, ne roget, ne appellet. Pontes etiam lex Maria fecit angustos. Quæ si opposita sunt ambi 39
tiosis, ut sunt fere, non reprehendo: sin valuerint P. 192.
tantum leges, ut ne sint ambitus: habeat sane po- a.
pulus tabellam, quasi vindicem libertatis, dum modo

1 docuitque. 2 mari, ac nostro quidem, Quoi cum. 3 bonis.

hæc optimo cuique, & graviſſimo civi oſtendatur, ultroque offeratur, uti in eo ſit ipſo libertas, in quo populo poteſtas honeſte bonis gratificandi datur. Eoque nunc fit illud, quod a te modo, Quinte, dictum eſt, ut minus multos tabella condemnet, quam ſolebat vox, quia populo licere ſatis eſt. Hoc retento, reliqua voluntas auctoritati, aut gratiæ traditur. Itaque, ut omittam largitione corrupta ſuffragia, non vides, ſi quando ambitus ſileat, quæri in ſuffragiis, quid optimi viri ſentiant? Quamobrem lege noſtra libertatis ſpecies datur, bonorum auctoritas retinetur, contentionis cauſa tollitur.

18 Deinde ſequitur, quibus jus ſit cum populo
40 agendi, aut cum ſenatu. gravis, &, ut arbitror, præclara lex. *Quæ cum populo, quæque in patribus agentur, modica ſunto:* id eſt, modeſta atque ſedata. Actor enim moderatur, & fingit non modo mentem ac voluntates, ſed pæne vultus eorum, apud quos agit. quod in ſenatu non difficile eſt. eſt enim ſenator is, cujus non ad auditorem referatur animus, ſed qui per ſe ipſe ſpectari velit. huic juſſa tria ſunt: ut adſit; nam gravitatem res habet, cum frequens ordo eſt: ut loco dicat, iſt eſt, rogatus: ut modo, ne ſit infinitus; nam brevitas, non modo ſenatoris, ſed etiam oratoris, magna laus eſt in ſententia. Nec eſt umquam longa oratione utendum, niſi aut peccante ſenatu, quod fit ambitione ſæpiſſime, nullo magiſtratu adjuvante, tolli diem utile eſt: aut cum tanta cauſa eſt, ut opus ſit oratoris copia vel ad hortandum, vel ad docendum: quorum generum in utroque magnus noſter Cato eſt.
41 Quodque addit, *cauſas populi teneto*, eſt ſenatori
b. neceſſarium, noſſe rempublicam. idque late patet: quid habeat militum, quid valeat ærario, quos ſocios respublica habeat, quos amicos, quos ſtipendiarios, qua quisque ſit lege, conditione, fœdere: tenere conſuetudinem decernendi, noſſe exempla majorum.

jorum. Videtis jam, genus hoc omne scientiæ, diligentiæ, memoriæ esse, sine quo paratus esse senator nullo pacto potest. Deinceps sunt cum populo actiones: in quibus primum, & maximum, *Vis abesto.* nihil est enim exitiosius civitatibus, nihil tam contrarium juri & legibus, nihil minus civile & humanum, quam, composita & constituta republica, quidquam agi per vim. Parere jubet intercessori: quo nihil præstantius. impediri enim bonam rem melius, quam concedi malæ. Quod vero actoris jubeo esse fraudem, id totum dixi ex Crassi, sapientissimi hominis, sententia: quem est senatus secutus, cum decrevisset, C. Claudio consule de Cn. Carbonis seditione referente, invito eo, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri, quippe cui liceat concilium, simulatque intercessum, turbarique cœptum sit, dimittere. Quod qui permovet, cum agi nihil potest, vim quærit. cujus impunitatem amittit hac lege. Sequitur illud: *Intercessor rei malæ, salutaris civis esto.* Quis non studiose reipublicæ subvenerit, hac tam præclara legis voce laudatus? Sunt deinde posita deinceps, quæ habemus etiam in publicis institutis atque legibus: *auspicia servanto, auguri parento.* Est autem boni auguris, meminisse, maximis reipublicæ temporibus præsto esse debere: Jovique optimo maximo se consiliarium, atque administrum datum, ut sibi eos, quos in auspicio esse jusserit: cœlique partes sibi definitas esse traditas, de quibus sæpe opem referre possit. Deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de privatis, magistratibusve audiendis. Tum leges præclarissimæ de XII tabulis tralatæ duæ: quarum altera privilegia tollit; altera de capite civis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat, nondum initis seditiosis tribunis plebis, [1] ne cogitatis quidem, admirandum, tantum majores in poste-

42

19

43

p. 193. a.

44

1 Negotialis q.

rum providiſſe: in [1] privos homines leges ferri noluerunt: id eſt enim privilegium: quo quid eſt injuſtius? cum legis hæc vis ſit, ſcitum eſt juſſum in omnes? ferri de ſingulis niſi centuriatis comitiis noluerunt. deſcriptus enim populus cenſu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad ſuffragium
45 conſilii, quam fuſe in tribus convocatus. Quo verius in noſtra cauſa vir magni ingenii, ſummaque prudentia, L. Cotta, dicebat, nihil omnino actum eſſe de nobis. præter enim quam quod comitia illa eſſent armis geſta ſervilibus, præterea neque tributa capitis comitia, rata eſſe poſſent, neque ulla privilegii: quocirca nihil nobis opus eſſe lege, de quibus nihil omnino actum eſſet legibus. Sed viſum eſt & nobis, & clariſſimis viris, melius, de quo ſervi & latrones ſciviſſe ſe aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam, quid ſentiret, oſtendere.

20 Sequuntur de captis pecuniis, & de ambitu
46 legis. Quæ cum magis judiciis, quam verbis ſancienda ſint: adjungitur, *noxiæ pœna par eſto*, ut in ſuo vitio quisque plectatur: vis, capite; avaritia, multa; honoris cupiditas, ignominia ſanciatur. Extremæ leges ſunt nobis non uſitatæ: reipublicæ neceſſariæ. Legum cuſtodiam nullam habemus. itaque hæ leges ſunt, quas apparitores noſtri volunt: a librariis petimus, publicis litteris conſignatam
b. memoriam publicam nullam habemus. Græci hoc diligentius: apud quos νομοφύλακες creantur: nec hi ſolum litteras (nam id quidem etiam apud majores noſtros erat) ſed etiam facta hominum obſerva-
47 bant, ad legesque revocabant. Hæc detur cura cenſoribus: quandoquidem eos in republica ſemper volumus eſſe, apud eosdem, qui magiſtratu abierint, edant, & exponant, quid in magiſtratu geſſerint: deque iis cenſores præjudicent. Hoc in Græcia fit, publice conſtitutis accuſatoribus. Qui quidem gra-

ves

1 privatos.

ves esse non possunt, nisi sint voluntarii. Quocirca melius est, rationes referri, causamque exponi censoribus: integram tamen legem accusatori judicioque servari. Sed satis jam disputatum est de magistratibus, nisi forte quid desideratis.

Att. Si nos tacemus, locus ipse [1] admonet, quid tibi sit deinde dicendum. M. Mihine? de judiciis arbitror, Pomponi: id est enim junctum magistratibus. Att. Quid? de jure populi Romani, quemad- 48
modum instituisti, dicendum nihil putas? M. Quid tandem hoc loco est, quod requiras? Att. Egone? quod ignorari ab iis, qui in republica versantur, turpissimum puto. Nam, ut modo a te dictum est, leges a librariis lego: sic animadverto, quosque in magistratibus ignoratione juris sui tantum sapere, quantum apparitores velint. Quamobrem, si de sacrorum alienatione dicendum putasti, quoniam de religione leges proposueras: faciendum tibi est, ut, magistratibus lege constitutis, de potestate, tum de jure disputes. M. Faciam breviter, si consequi po- 49
tuero: nam pluribus verbis scripsit ad patrem tuum M. Junius sodalis, perite, meo quidem judicio, & diligenter. At de jure naturæ cogitare per nos, atque dicere debemus; de jure populi Romani, quæ relicta sunt, & tradita. Att. Sic profecto censeo: & id ipsum, quod dicis, exspecto.

1 non admonet.

p. 77. a.

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR

SEU

DE SENECTUTE

AD

T. POMPONIUM ATTICUM.

ARGUMENTUM.

Dialogus de Senectute versatur in defendenda senectute ab his, qui eam accusare solent. Quattuor autem de causis senectus putatur misera; quarum prima est, quod avocet a rebus gerendis; altera, quod corpus faciat infirmius; tertia, quod privet omnibus fere voluptatibus; quarta, quod haud procul absit a morte. Itaque singulas eas accusationis partes diluit, atque negat partim eas in senectutem convenire, partim vero iis rebus miseram senectutem reddi. Disputatio autem tribuitur Catoni majori, quod is æquissimo animo tulisse senectutem dicebatur. Et quoniam constabat, eum senem litteras Græcas didicisse, doctior ei tribuitur oratio, quam ei convenire videbatur, cujus reliqui libri nullam eruditionem redolerent.

IO *TITE, si quid ego adjuero, curamve levasso,*
Quæ nunc te coquit, & versat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamininum,

Ille vir, haud magna cum re, sed plenus fidei.

Quam-

Quamquam certo scio, non, ut Flamininum,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

novi enim moderationem animi tui, & æquitatem: teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen suspicor, iisdem rebus te, quibus meipsum, interdum gravius commoveri: quarum consolatio & major est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est de Senectute aliquid ad te conscribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum commune 2
est, aut jam urgentis, aut certe adventantis senectutis, & te, & meipsum levari volo: etsi te quidem id modice ac sapienter, (sicut omnia) & ferre, & laturum esse certo scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrûm communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. numquam igitur satis laudari digne pote- b.
rit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de ceteris & di- 3
ximus multa, & sæpe dicemus: hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio; apud quem Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

SCIPIO.

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0223
DFG

2 Scipio. Sæpenumero admirari soleo cum
4 hoc C. Lælio, tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod numquam senectutem tibi gravem esse senserim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Ætna gravius dicant sustinere. Cato. Rem haud sane difficilem, Scipio & Læli, admirari videmini. quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona a se [1] ipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. quo in genere in primis est senectus, quam ut adipiscantur, omnes optant: eandem accusant [2] adepti: tanta est inconstantia stultitiæ, atque perversitas. Obrepere, ajunt, eam citius, quam putassent. Primum,
p. 78. quis coëgit eos falsum putare? qui enim citius ado-
a. lescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia obrepit? deinde, qui minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stul-
5 tam senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestra, nostroque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem, tamquam deum, sequimur, eique paremus: a qua, non verisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tamquam ab inerti poëta, esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, & tamquam in arborum baccis, terræque frugibus, maturitate tempestiva quasi vietum, & caducum. quod ferendum est molliter sapienti. quid enim est aliud, gigantum modo bellare cum diis, nisi naturæ
6 repugnare? Laelius. Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus, volumus quidem certe senes fieri,

1 ipsi. 2 adeptam.

fieri, ante multo a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraveſcentem ætatem ferre poſſimus. Cat. Faciam vero, Læli; præſertim ſi utrique veſtrûm, ut dicis, gratum futurum eſt. Scip. Volumus ſane, niſi moleſtum eſt, Cato, tamquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quo perveniſti, videre, quale ſit.

Cat. Faciam, ut potero, Læli. ſæpe enim 3
interfui querelis meorum æqualium, (pares autem 7
cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur) quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines conſulares, noſtri fere æquales, deplorare ſolebant: tum quod voluptatibus carerent, ſine quibus vitam nullam putarent: tum quod ſpernerentur ab iis, a quibus eſſent coli ſoliti. qui mihi non id videbantur accuſare, quod eſſet accuſandum. nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadem mihi uſu evenirent, reliquisque omnibus, majoribus natu; quorum ego multorum cognovi ſenectutem ſine querela: qui ſe & libidinum vinculis laxatos eſſe non moleſte ferrent, nec a ſuis deſpicerentur. ſed omnium iſtiusmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate. moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani ſenes, tolerabilem agunt ſenectutem. importunitas autem, & inhumanitas omni ætati moleſta eſt. Læl. Eſt, ut dicis, Cato. ſed fortaſſe dixerit 8
quispiam, tibi, propter opes & copias & dignitatem tuam, tolerabiliorem ſenectutem videri; id autem non poſſe multis contingere. Cato. Eſt iſtuc quidem, Læli, aliquid; ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: ut Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in jurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non eum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercule, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis: nec tu, ſi Athenienſis eſſes, clarus umquam fuiſſes. quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. Neque enim b.

in

in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti etiam in summa co-
9 pia non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes, exercitationesque virtutum, quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diuque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia numquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quamquam id maximum est) ve-
p. 79. a. rum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima
4 est. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit,
10 adolescens ita dilexi senem, ut æqualem. erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat. quamquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum. anno enim post consul primum fuerat, quam ego natus sum: cumque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post ad Tarentum quæstor: deinde ædilis, quadriennio post factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano & Cethego, cum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit, hic & bella gerebat, ut adolescens, cum plane grandis esset: & Hannibalem juveniliter exsultantem patientia sua molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus, qui nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

11 Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti: Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti: Certe, inquit ridens: nam nisi tu amisisses, numquam recepissem. Nec vero in armis præstantior, quam in toga: qui consul iterum, Sp. Carvilio collega

collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picentem, & Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti: augurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipublicæ salute gererentur: quæ contra rempublicam ferrentur, contra auspicia ferri. b.
Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est ad- 12
mirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & consularis. est in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus: sed intus domique præstantior. qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurii? multæ etiam, ut in homine Romano, litteræ. omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella: cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo exstincto, 5
fore, unde discerem, neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, 13
nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella a se gesta, triumphosque recordentur. est etiam quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est, qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse [1] se dicit, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neque umquam in suo studio, atque opere cessavit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita? Nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem. Præclarum

1 dicitur.

14 clarum responsum, & docto homine dignum. Sua
p. 80. a. enim vitia insipientes, & suam culpam, in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius,

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flamininus, & M'. Acilius facti sunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum, consulibus, mortuus est: cum ego quidem, V & LX annos natus, legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus suasissem. Annos LXX natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem
15 & senectutem, ut eis pæne delectari videretur. Etenim, cum contemplor animo, reperio quattuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet a rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod haud procul absit a morte. Earum, si placet, causarum quanta, quamque sit justa unaquæque, videamus.

6 A rebus gerendis senectus abstrahit? Quibus? an iis, quæ geruntur juventute, & viribus? Nullæne igitur res sunt seniles, quæ, vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? ceteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam con-
16 silio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: & tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho,

non

non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant b.
Antehac, dementes sese [1] *flexere?*

ceteraque gravissime: notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii exstat oratio, atque hanc ille egit septem & decem annos post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni decem interfluxissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse: & tamen sic a patribus accepimus. Ni- 17
hil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque [2] sunt iis, qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant: ille autem clavum tenens sedeat in puppi quietus, non faciat ea, quæ juvenes. at vero multo majora & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi forte ego vobis, qui & miles, & tri- 18
bunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, & quomodo: Karthagini, male jam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio: de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, 19
reservent, ut avi reliquias persequare! cujus a morte hic tertius, & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno p. 81.
ante me censorem mortuus est, novem annis post a.
meum consulatum, cum consul iterum, me consule,

1 flexere via? 2 sunt ut si qui.

sule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur: sed consilio, ratione, sententia. quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, aut audire voletis externa, maximas respublicas ab adolescentibus labefactas, a senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram rempublicam tantam amisistis tam cito?

sic enim percontantur, ut est in Nævii poëtæ Ludo. respondentur & alia, & hæc in primis:

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senescentis. At memoria minuitur. credo, nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat. num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modo eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, & avos. nec sepulcra legens vereor, quod ajunt, ne memoriam perdam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset. omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia constituta: qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium & industria: nec ea solum in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit; quod propter studium

dium cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus est; ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet: sic illum, quasi desipientem, a re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Oedipum Coloneum recitasse judicibus, quæsisseque, num illud carmen desipientis videretur. quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, 23
num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coëgit in suis studiis obmutescere senectus? [1] an non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina 24
studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos & familiares meos, quibus absentibus, numquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus. quamquam in illis minus hoc mirum. nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere:

Serit arbores, quæ alteri sæculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubi- 25
tet agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, re p. 82. a.
spondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc a majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo pro- 8
spiciente, quam illud idem:

Ædepol senectus, si nihil quidquam aliud vitii,
Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,
Quod diu vivendo, multa, quæ non vult, videt.

1 an in o.

Et multa fortasse, quæ vult: atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius:

Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire, ea ætate esse se odiosum alteri.

26 Jucundum potius, quam odiosum. ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, leviorque sit eorum senectus, qui a juventute coluntur & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa, & semper agens aliquid & moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid? quod etiam addiscunt aliquid, ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas litteras senex didici: quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud: discebant enim fidibus antiqui: sed in litteris certe elaboravi.

9 Ne nunc quidem vires desidero adolescentis,
27 (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non
b. plus, quam adolescens, tauri, aut elephanti desiderabam. quod est, eo decet uti: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemtior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, At hi quidem jam mortui sunt. Non vero tam isti, quam tu ipse, nugator. neque enim ex te umquam es nobilitatus, sed ex lateribus

&

& lacertis tuis. Nihil S. Ælius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius: nihil modo P. Craſſus: a quibus jura civibus præſcribebantur: quorum usque ad extremum ſpiritum eſt provecta prudentia. Orator, metuo, ne langueſcat ſenectute. eſt enim 28
munus ejus non ingenii ſolum, ſed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce ſplendeſcit etiam, neſcio quo pacto, in ſenectute; quod equidem adhuc non amiſi: & videtis annos: ſed tamen eſt decorus ſermo ſenis, quietus & remiſſus: facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis comta & mitis oratio. quod ſi ipſe exſequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim eſt jucundius ſenectute, ſtipata ſtudiis juventutis? An ne eas quidem vires ſenectuti relinque- 29
mus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat? quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. nec ulli p. 83.
bonarum artium magiſtri non beati putandi, quam- a.
vis conſenuerint vires, atque defecerint. etſi iſta ipſa defectio virium, adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quam ſenectutis. libidinoſa etenim & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, 30
quem moriens habuit, cum admodum ſenex eſſet, negat ſe umquam ſenſiſſe, ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quam adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, (qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ita bonis eſſe viribus extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi, de me ipſo dicere: quamquam eſt id quidem ſenile, 31
ætatique noſtræ conceditur. Videtisne, ut apud 10
Homerum ſæpiſſime Neſtor de virtutibus ſuis præ-
dicet?

dicet? tertiam enim jam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris; quod si acciderit, non dubitat, quin brevi Troja sit pe-
32 ritura. Sed redeo ad me. quartum annum ago & octogesimum: equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus
b. militaris depugnavi apud Thermopylas, M'. Acilio Glabrione consule: sed tamen (ut vos videtis) non plane me enervavit, nec affixit senectus: non curia vires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites. nec enim umquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem ante, quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At
33 minus habeo virium, quam vestrûm utervis. Ne vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. num idcirco est ille præstantior? moderatio modo virium adsit, & tantum, quantum potest, quisque nitatur. næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum. utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes puritiam, paullum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & una via naturæ, eaque simplex: suaque cuique parti

ætatis

ætatis tempestivitas est data; ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis, & senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. Arbi- 34
tror te audire, Scipio, hospes tuus avitus, Masinissa, quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non adscendere; cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exsequi omnia regis officia & munera. Potest igitur p. 84.
exercitatio, & temperantia etiam in senectute con- a.
servare aliquid pristini roboris. Non sunt in sene- II
ctute vires? ne postulantur quidem vires a senectute. ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. itaque non modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt 35
imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exsequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valitudinis. Quam fuit imbecilius P. Africani filius is, qui te adoptavit? quam tenui, aut nulla potius valitudine? quod ni ita fuisset, alterum ille exstitisset lumen civitatis. ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum, tamquam contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio 36
valitudinis: utendum exercitationibus modicis: tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo multo magis. nam hæc quoque, nisi tamquam lumini oleum instilles, exstinguuntur senectute. & corpora qui-

dem defatigatione, & exercitatione ingraveſcunt: animi autem exercitando levantur. nam quos ait Cæcilius - - *comicos ſtultos ſenes:* hos ſignificat credulos, oblivioſos, diſſoſutos: quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignavæ, ſomniculoſæ ſenectu-
b. tis: ut petulantia, ut libido, magis eſt adoleſcentium, quam ſenum; nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia (quæ deliratio appellari ſolet) ſenum levium eſt,
37 non omnium. Quattuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. intentum enim animum, tamquam arcum, habebat, nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti. tenebat non modo auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant ſervi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in
38 illa domo patrius mos, & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi jus ſuum retinet, ſi nemini emancipata eſt, ſi usque ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos. ut enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid; ſic ſenem, in quo eſt adoleſcentis aliquid, probo: quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo numquam erit. Septimus mihi Originum liber eſt in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſarum illuſtrium, quascumque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis litteris utor: Pythagoreorumque more exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro veſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his deſudans, atque elaborans, corporis vires non magnopere deſidero. adſum amicis: venio in ſenatum frequens, ultroque affero res multum & diu cogitatas; easque tueor animi, non corporis viribus. quæ ſi exſequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus, ea ipſa cogitantem,

quæ

quæ jam agere non possem: sed ut possim, facit acta p. 85.
vita. Semper enim in his studiis, laboribusque vi- a.
venti non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita
sensim sine sensu ætas senescit: nec subito frangitur:
sed diuturnitate exstinguitur.

Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam 12
carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus 39
ætatis, si quidem id aufert nobis, quod est in ado-
lescentia vitiosissimum! Accipite enim, optimi ado-
lescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini,
magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tra-
dita est, eum essem adolescens Tarenti cum Q. Ma-
ximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corpo-
ris voluptatem, hominibus dicebat a natura datam:
cujus voluptatis avidæ libidines temere & effrenate
ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditio- 40
nes, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum
hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique
scelus, nullum malum facinus esse, ad quod susci-
piendum non libido voluptatis impelleret; stupra
vero, & adulteria, & omne tale flagitium, nullis
aliis illecebris excitari, nisi voluptatis. Cumque ho-
mini sive natura, sive quis deus nihil mente præsta-
bilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil
esse tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim 41
libidine dominante temperantiæ locum esse; neque
omnino in voluptatis regno virtutem posse consiste-
re. quod quo magis intelligi posset; fingere animo
jubebat, tanta incitatum aliquem voluptate corporis,
quanta percipi posset maxima. nemini censebat fore
dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agi-
tare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi
posset. quocirca nihil esse tam detestabile, tamque b.
pestiferum, quam voluptatem: si quidem ea, cum
major esset atque longior, omne animi lumen ex-
stingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre
ejus, a quo, Caudino prælio Sp. Postumius, T. Ve-

turius, consules, superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se a majoribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse, L. Ca-
42 millo, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas, rationi inimica: ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e senatu ejicerem, septem annis post, quam consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim cum esset consul, in Gallia exoratus in convivio a scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. hic Tito, fratre suo, censore, (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi vero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, quæ cum probro
13 privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe audivi
43 a majoribus natu, qui se porro pueros a senibus audisse dicebant; mirari solitum C. Fabricium, quod
p. 86. cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset a
a. Thessalo Cinea, esse quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur: eumque dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. quod ex eo audientes, M'. Curium & Ti. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur: quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat M'. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant,

esse

esse profecto aliquid natura pulcrum atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodque, spreta &
contemta voluptate, optimus quisque sequeretur.
Quorsum igitur tam multa de voluptate? quia non 44
modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, exstructisque mensis, & frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentia, &
cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus (divine enim Plato escam malorum, voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviis delectari potest. C. Duillium, M. F. qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem a cena senem sæpe videbam puer; delectabatur crebro funali, & tibicine,
quæ sibi nullo exemplo privatus sumserat: tantum
licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad 45
meipsum jam revertar. Primum habui semper sodales. sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis. epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat b.
quidam fervor ætatis: qua progrediente, omnia sieut indies mitiora. neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. bene enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt, melius, quam Græci; qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare
videantur. Ego vero propter sermonis delectatio- 14
nem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum 46
æqualibus solum (qui pauci admodum restant) sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis avi-

dita-

ditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant (ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me vero & magisteria delectant, a majoribus instituta: & is sermo, qui more majorum a summo adhibetur in poculis: & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia, & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hibernus. quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. 47 At non est voluptatum tanta quasi titillatio in P. 87. a. senibus. Credo: sed ne desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate, quæreret, utereturne rebus venereis: Dii meliora, inquit. libenter vero istinc, tamquam a domino agresti ac furioso, profugi. cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere, satiatis vero & expletis jucundius est carere, quam frui. quamquam non caret is, qui non desiderat. Ergo hoc non desi- 48 derare, dico esse jucundius, quam frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam qui in ultima: sic adolescentia voluptates prope intuens magis fortasse lætatur: sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum, quan- 49 tum sat est. At illa quanti sunt, animum, tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere? si vero habet aliquod tamquam pabulum studii atque doctrinæ, nihil

nihil est otiosa senectute jucundius. mori pæne videbamus in studio dimetiundi cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane cœpisset? quam delectabat eum, defectiones solis & lunæ multo nobis ante prædicere? Quid in levioribus studiis, sed 50
tamen acutis? quam gaudebat bello suo Punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo!
Vidi etiam senem Livium: qui cum sex annos ante, b.
quam ego natus sum, fabulam docuisset, Centone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ. quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se, multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certe potest esse major. Venio 15
nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incre- 51
dibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. habent enim rationem cum terra, quæ numquam recusat imperium, nec umquam sine usura reddit, quod accepit: sed alias minore, plerumque majore cum fœnore. quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit; primum id occæatum cohibet;

ex

ex quo occatio (quæ hoc efficit) nominata est: deinde tepefactum vapore & compressu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris stirpium, sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur;
p. 88. a. e quibus cum emerserit, fundit frugem spici, ordine
52 structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid egó vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentumque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur e terra: quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coërcet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, & in omnes
53 partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, exsistit tamquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur: a qua oriens uva sese ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit; vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios soliis defendit ardores. qua quid potest esse cum fructu lætius, tum adspectu pulcrius? cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio & propagatio vitium, sarmentorumque, ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid fossiones agri, repastinationesque proferam, quibus fit multo terra fœcundior?

Quid

Quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo li- 54
bro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus b.
Heſiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura
agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi
videtur, ante ſæculis fuit, Laërtem lenientem de-
ſiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum,
& eum ſtercorantem facit. Nec vero ſegetibus ſo-
lum, & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ
lætæ ſunt, ſed etiam hortis & pomariis: tum pecu-
dum paſtu, apium examinibus, florum omnium va-
rietate. Nec conſitiones modo delectant, ſed etiam
inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſoller-
tius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum 16
ruſticarum: ſed ea ipſa, quæ dixi, fuiſſe ſentio 55
longiora. Ignoſcetis autem. nam & ſtudio rerum
ruſticarum provectus ſum, & ſenectus eſt natura
loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindi-
care. Ergo in hac vita M'. Curius, cum de Samni-
tibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, con-
ſumſit extremum tempus ætatis: cujus quidem vil-
lam ego contemplans (abeſt enim non longe a me)
admirari ſatis non poſſum vel hominis ipſius conti-
nentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad fo-
cum ſedenti, magnum auri pondus Samnites cum
attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. non enim aurum
habere, præclarum ſibi videri dixit; ſed iis, qui
haberent aurum, imperare. Poteratne tantus ani- 56
mus non jucundam efficere ſenectutem? Sed venio
ad agricolas, ne a meipſo recedam. In agris erant
tum ſenatores, [1] et iidem, ſenes: ſiquidem aranti
L. Quinctio Cincinnato nuntiatum eſt, eum dicta-
torem eſſe factum: cujus dictatoris juſſu magiſter p. 89.
equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium, regnum a.
appetentem, occupatum interemit. a villa in ſena-
tum arceſſebantur & Curius, & ceteri ſenes: ex
quo, qui eos arceſſebant, viatores nominati ſunt.

num

1 id eſt, ſenes.

num igitur eorum senectus, miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia, haud scio, an [1] nulla beatior esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione, quam dixi, & saturitate, copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc, supervacanei etiam operis aucu-
57 pium atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi præcidam. Agro bene culto nil potest esse, nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat, atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas, aut calescere vel apricatione melius, vel igni; aut vicissim umbris aquisve refri-
58 gerari salubrius? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam, sibi [2] natationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant, & tesseras: idipsum utrum lubebit: quoniam sine his beata esse senectus potest.
17 Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt.
59 quos legite, quæso, studiose, ut facitis. quam co-
b. piose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum, præstantem ingenio, atque imperii gloria, cum Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtu-

1 ulla. 2 nationes.

virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eique dona a ſociis attuliſſet: & ceteris in rebus comem erga Lyſandrum atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum oſtendiſſe. cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur e floribus: tum dixiſſe, mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſollertiam ejus, a quo eſſent illa dimenſa, atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: Atqui ego omnia iſta ſum dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio; multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem ejus purpuram, & nitorem corporis, ornatumque Perſicum multo auro, multisque gemmis, dixiſſe: [1] Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hac igi- 60
tur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & inprimis agri colendi ſtudia teneamus usque ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Corvum accepimus ad centeſimum annum perduxiſſe, cum eſſet acta jam ætate in agris, eosque coleret: cujus inter primum p. 90.
& ſextum conſulatum, ſex & quadraginta anni in- a.
terfuerunt. itaque quantum ſpatium ætatis majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem ſenectutis eſt auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? 61
quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum: PLURIMAE CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM. notum eſt [2] carmen, inciſum in ſepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama

1 Rite. 2 totum carmen.

fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paullo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris
18 sit, quam omnes adolescentiæ voluptates. Sed in
62 omni oratione, mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo id efficitur, (quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi:) Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. non cani, non rugæ repente auctoritatem accipere possunt: sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos.
63 Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia, atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedæmonium,
b. cujus modo mentionem feci, dicere ajunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei a suis civibus nusquam datum: eum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui legati cum essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes, & senem
64 illum sessum recepisse. Quibus cum a cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara: sed hoc, de quo agimus, inprimis, quod, ut quisque ætate [1] anteeedit, ita sententiæ principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui

1 antecellit.

qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tamquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & 65
iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam avari. sed hæc, morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. contemni se putant, despici, illudi. præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quæ tamen omnia dulciora sunt & moribus bonis, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt. quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se p. 91.
res habet. ut enim non omne vinum, sic non omnis a.
ætas vetustate coacescit. severitatem in senectute probo, sed jam (sicut alia) modicam: acerbitatem nullo modo. avaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo. Potest enim quidquam esse absurdius, quam, 66
quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

Quarta restat causa, quæ maxime angere, at- 19
que sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis: quæ certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui, mortem contemnendam esse, in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda est, si omnino exstinguit animum; aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, 67
si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? quin etiam ætas illa multo plures, quam nostra, mortis casus habet. facilius in morbos incidunt adolescentes; gravius ægrotant;

tristius curantur. itaque pauci veniunt ad senectutem: quod ni ita accideret, melius & prudentius viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium, in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis
68 cum adolescentia esse commune? Sensi ego cum in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex, ne quod
b. speret quidem, habet. At est eo meliore conditione, quam adolescens: cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit.
69 Quamquam, o dii boni! Quid est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: exspectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit: sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. cum enim id advenit; tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute, & recte factis consecutus sis. horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni: nec præteritum tempus umquam revertitur, nec quid sequatur, sciri potest. quod cuique temporis ad vivendum da-
70 tur, eo debet esse contentus. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modo, in quocumque fuerit actu, probetur: neque sapienti usque ad *Plaudite* vivendum. Breve enim tempus ætatis, satis est longum ad bene honesteque vivendum. sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem, autumnumque venisse. ver enim, tamquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros:

reliqua

reliqua tempora demetendis fructibus & percipiendis
accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut 71
sæpe dixi) ante partorum bonorum memoria &
copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt,
sunt habenda in bonis. quid est autem tam secun-
dum naturam, quam senibus emori? quod idem con-
tingit adolescentibus, adversante & repugnante na- p. 92.
tura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, a.
ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur:
senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi,
consumtus ignis exstinguitur. & quasi poma, ex ar-
boribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura &
cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert,
senibus maturitas: quæ mihi quidem tam jucunda
est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi ter-
ram videre videar, aliquandoque in portum ex longa
navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus 20
est terminus: senectutis autem nullus certus est ter- 72
minus: rectèque in ea vivitur, quoad munus officii
exsequi & tueri possis: & tamen mortem contemnere.
ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam
adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisi-
strato tyranno a Solone responsum est; cum illi
quærenti, qua tandem spe fretus sibi tam audaciter
obsisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vi-
vendi finis est optimus, cum integra mente, ceteris-
que sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmen-
tavit, natura dissolvit. Ut navem, ut ædificium
idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem
eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit.
jam omnis conglutinatio recens, ægre; inveterata,
facile divellitur. ita fit, ut illud breve vitæ reliquum
nec avide appetendum senibus, nec sine causa dese-
rendum sit. Vetatque Pythagoras, injussu impera 73
toris, id est, dei, de præsidio & statione vitæ dece-
dere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se
negat velle suam mortem dolore amicorum & la-

mentis vacare. vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio, an melius Ennius:

b. *Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu*
Faxit.

74 Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus [1] morienti aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione, tranquillo esse animo nemo potest. moriendum enim certe est: & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus:
75 non duo Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duo Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paullum, qui morte luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones nostras (quod scripsi in Originibus) in eum sæpe locum profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici
76 contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) studiorum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt puritiæ certa studia, num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ. num ea jam constans requirit ætas,
p. 93. 2. quæ media dicitur? sunt etiam hujus ætatis. ne ea quidem

1 morienti.

quidem quæruntur a senectute. sunt extrema quædam studia senectutis. ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam 21
de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius 77
mihi cernere videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatique contrarium. Sed credo, deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantia. nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem: sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas.

Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, in- 78
colas pæne nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, numquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum differuisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic
sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta me- b.
moria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat; ne finem quidem habiturum esse motus, quia numquam se ipse sit relicturus. &, cum simplex animi natura esset, neque

haberet in se quidquam admistum dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque ante, quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum acci-
79 pere videantur, sed reminisci, & recordari. [1] Hæc Plato noster. Apud Xenophontem autem moriens
22 Cyrus major, hæc dicit. Nolite arbitrari, o mihi carissimi filii, me, cum a vobis discessero, nusquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis: sed eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis.
80 Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem numquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori: nec vero, tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset; sed cum omni admixtione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, ceterarum rerum
p. 94. perspicuum est, quo quæque discedant: abeunt enim
a illuc omnia, unde orta sunt; animus autem solus,
81 nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Jam vero videtis, nihil esse morti tam simile, quam somnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam. multa enim, cum remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, ut deum. sin una est interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulcritudinem tuentur & regunt, memoriam nostri pie inviola-

[1] Hæc Platonis fere.

violateque ſervabitis. Cyrus quidem hæc moriens.
Nos (ſi placet) noſtra videamus. Nemo umquam 23
mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paul- 82
lum, aut duos avos, Paullum, & Africanum, aut
Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtan-
tes viros, quos enumerare non eſt neceſſe, tanta eſſe
conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent:
niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere.
An cenſes (ut de me ipſo aliquid more ſenum glo-
rier) me tantos labores diurnos nocturnosque, domi
militiæque ſuſcepturum fuiſſe, ſi iisdem finibus glo-
riam meam, quibus vitam, eſſem terminaturus?
nonne melius multo fuiſſet, otioſam ætatem, &
quietam, ſine ullo labore & contentione traducere?
ſed, neſcio quomodo, animus erigens ſe, poſterita-
tem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cum exceſſiſſet e
vita, tum denique victurus eſſet. quod quidem ni ita
ſe haberet, ut animi immortales eſſent, haud optimi
cujusque animus maxime [1] ad immortalitatem gloriæ
niteretur. Quid, quod ſapientiſſimus quisque æquiſ- 83
ſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? Nonne b.
vobis videtur animus is, qui plus cernat, & lon-
gius, videre, ſe ad meliora proficiſci: ille autem,
cujus obtuſior ſit acies, non videre? Equidem effe-
ror ſtudio patres veſtros, quos colui & dilexi, vi-
dendi: neque vero eos ſolum convenire aveo, quos
ipſe cognovi; ſed illos etiam, de quibus audivi, &
legi, & ipſe conſcripſi. Quo quidem me proficiſcen-
tem haud ſane quis facile retraxerit, neque tamquam
Peliam recoxerit. Quod ſi quis deus mihi largiatur,
ut ex hac ætate repueriſcam, & in cunis vagiam,
valde recuſem: nec vero velim, quaſi decurſo ſpa-
tio, ad carceres a calce revocari. Quid enim habet 84
vita commodi? quid non potius laboris? ſed habeat
ſane, habet certe tamen, aut ſatietatem, aut mo-
dum. non lubet enim mihi deplorare vitam, quod

1 ad immortalem gloriam.

multi, & ii docti, sæpe fecerunt. neque me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem: & ex vita ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo. commorandi enim natura deversorium nobis, non habitandi [1]locum de-
85 dit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar, cumque ex hac turba & colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus a me corpus crematum est; quod contra decuit ab illo meum. animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. quem ego meum casum
P. 95. a. fortiter ferre visus sum: non quod æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans, non lon-
86 ginquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam: non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant, quod si non sumus immortales futuri, tamen exstingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem, peractio ætatis est, tamquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui, de senectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TUL.

[1] Abest *locum*.

M. TULLII CICERONIS
LAELIUS
SIVE
DE AMICITIA DIALOGUS
AD
T. POMPONIUM ATTICUM.

ARGUMENTUM.

Cum inter P. Scipionem Africanum & Lælium summam usque ad mortem amicitiam fuisse constaret, Ciceroni de amicitia scripturo idoneus visus & Lælius, quem induceret de amicitia disputantem, rogatu generi utriusque C. Fannii & Q. Mucii Scævolæ. Docet ergo Lælius, quid sit amicitia, quibus de causis amici quæsiti sint, & quibus causis amicitia contrahatur: deinde inter quos amicitia esse possit: quæ sit amicitiæ lex, quæ officia, & quibus denique modis perpetuo conservetur.

QUINTUS Mucius augur multa narrare I
de C. Lælio, socero suo, memoriter & i
jucunde solebat, nec dubitare, illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scævolam, sumta virili toga, ut, quoad possem, & liceret, a senis latere numquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter, & commode dicta, memoriæ mandabam: fierique studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli: quem unum nostræ

ſtræ civitatis & ingenio, & juſtitia præſtantiſſimum
audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad au-
2 gurem. Cum ſæpe multa, tum memini, domi in
hemicyclio ſedentem, ut ſolebat, cum & ego eſſem
una, & pauci admodum familiares, in eum ſermo-
nem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in
ore. meminiſti enim profecto, Attice, & eo magis,
quod P. Sulpicio utebare multum (cum is tribunus
plebis capitali odio a Q. Pompejo, qui tum erat
conſul, diſſideret, quocum conjunctiſſime & aman-
tiſſime vixerat), quanta hominum eſſet vel admira-
3 tio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in
eam ipſam meationem incidiſſet, expoſuit nobis
ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſe-
cum, & cum altero genero C. Fannio, M. F. pau-
p. 96. a. cis diebus poſt mortem Africani. Ejus diſputationis
ſententias memoriæ mandavi: quas hoc libro expo-
ſui meo arbitratu. quaſi enim ipſos induxi loquen-
tes, ne, Inquam, &, Inquit, ſæpius interponere-
tur: atque, ut tamquam a præſentibus coram ha-
4 beri ſermo videretur. Cum enim ſæpe mecum age-
res, ut de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi
res cum omnium cognitione, tum noſtra familiari-
tate, viſa eſt. Itaque feci non invitus, ut prodeſ-
ſem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Ma-
jore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem
induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur
aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quam
ejus, qui & diutiſſime ſenex fuiſſet, & in ipſa ſe-
nectute præ ceteris floruiſſet: ſic, cum accepiſſemus
a patribus, maxime memorabilem C. Lælii &
P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælii
perſona viſa eſt, quæ de amicitia ea ipſa diſſere-
ret, quæ diſputata ab eo meminiſſet Scævola. Ge-
nus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum ve-
terum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus, neſcio
quo pacto, videtur habere gravitatis. Itaque ipſe
mea

mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum a me parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani: ab his sermo oritur. respondet Lælius: cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipse cognosces. 5 b.

Fannius. Sunt ista, Læli. nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te sapientem & appellant & existimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni. scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. sed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat: multa ejus & in senatu, & in foro, vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute, ferebantur. propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo, non solum natura & moribus, verum etiam studio & doctrina, esse sapientem: nec sicut vulgus, sed, ut eruditi, solent appellare sapientem, qualem in tota Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, 2 6 7

eoque

eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi causa, ut assolet, veniissemus, tu non affuisti: qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses
8 obire. SCAEVOLA. Quærunt quidem, C. Læli,
p. 97. multi, ut est a Fannio dictum: sed ego id respon-
a. deo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amicissimi morte, ferre moderate: nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. quod autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valitudinem [1] causam, non mæstitiam fuisse. LAELIUS. Recte tu quidem, Scævola, & vere. nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi, cum valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat of-
9 ficii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice: sed, ut mihi videris, non recte judicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? memineram Paullum, videram Gallum: sed hi in pueris; Cato in perfecto & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas, ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit. Hu-
10 jus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote.
3 Ego, si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes: sed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit: &, ut confirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angi solent. nihil enim mali accidisse Scipioni puto.

mihi

1 causæ.

mihi accidit, si quid accidit. suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo vero quis neget actum esse praeclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit. qui consulatum petivit numquam, factus est consul bis: primum ante tempus; iterum sibi, suo tempore; reipublicæ, pæne sero: qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes? nota sunt vobis: quam autem civitati carus fuerit, mærore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? senectus enim quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno ante, quam mortuus est, mecum & cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiamnum erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. moriendi autem sensum celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est, a patribus conscriptis, a populi Romani sociis & Latinis, pridie quam excessit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu [1] ad superos videatur potius, quam ad inferos perveniisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos

b. 11

12

13

p. 98. a.

1 ad superos v. Deos p.

4 animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud
me antiquorum auctoritas valet, vel noſtrorum ma-
jorum, qui mortuis tam religioſa jura tribuerunt:
quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos perti-
nere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra
fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem
deleta eſt, tum florebat,) inſtitutis & præceptis ſuis
erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo ſapien-
tiſſimus eſt judicatus: qui non tum hoc, tum illud,
ut in plerisque, ſed idem dicebat ſemper, Animos
hominum eſſe divinos, iisque, cum e corpore ex-
ceſſiſſent, reditum in cœlum patere, optimoque &
14 juſtiſſimo cuique expeditiſſimum. Quod item Sci-
pioni videbatur: qui quidem, quaſi præſagiret, per-
paucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Mani-
lius adeſſent, & alii plures, tuque etiam, Scæ-
vola, mecum veniſſes, triduum diſſeruit de repu-
blica: cujus diſputationis fuit extremum fere de
immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per vi-
ſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut
optimi cujusque animus in morte facillime evolet,
tamquam e cuſtodia vinculisque corporis: cui cen-
ſemus curſum ad deos faciliorem fuiſſe, quam Sci-
pioni? quocirca, mærere hoc ejus [1] eventu, vereor,
ne invidi magis, quam amici ſit. Sin autem illa ve-
riora, ut idem interitus ſit animorum & corpo-
rum, nec ullus ſenſus maneat; ut nihil boni eſt in
morte, ſic certe nihil mali. ſenſu enim amiſſo, ſit
idem, quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen
eſſe natum & nos gaudemus, & hæc civitas, dum
15 erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut
b. ſupra dixi) actum optime eſt; mecum incommo-
dius: quem fuerat æquius, ut prius introieram,
ſic prius exire de vita. ſed tamen recordatione no-
ſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beate vixiſſe videar, quia
cum

1 eventum,

cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica, & de privata fuit, quocum & domus, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim, quam quod amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore. idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus sæculis vix tria, aut quattuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor, Scipionis & Lælii amicitiam notam posteritati fore. Fann. Istud quidem, Læli, 16
ita necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, (spero item Scævolæ) si, quemadmodum soles, de ceteris rebus, cum ex te quæruntur, sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. Scæv. Mihi vero pergratum erit: atque, idipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. quamobrem utrique nostrûm gratum admodum feceris. Læl. Ego vero non gravarer, si 5
mihi ipse confiderem. nam & præclara res est, & 17
sumus, ut dixit Fannius, otiosi. sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur, de quo disputent quamvis subito. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur. ego vos hortari tantum p 99.
possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis ante- a.
ponatis. nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc 18
primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum. negant enim, quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane. sed

eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. nos autem ea, quæ ſunt in uſu, vitaque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, ſpectare debemus. numquam ego dicam, C. Fabricium, M'. Curium, Ti. Coruncanium, quos ſapientes noſtri majores judicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen & invidioſum, & obſcurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient. negabunt, id, niſi ſapienti, poſſe concedi.
19 Agamus igitur pingui Minerva, ut ajunt. Qui ita ſe gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, [1] æquitas, liberalitas, nec ſit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia, ſintque magna conſtantia, ut ii fuerunt, modo quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; quia ſequantur (quantum homines poſſunt) naturam, optimam bene vivendi ducem. ſic enim mihi perſpicere videor, ita natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quædam: major autem, ut quisque proxime accederet. itaque cives, potio-
b. res, quam peregrini; & propinqui, quam alieni. cum his enim amicitiam natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet firmitatis. namque hoc præſtat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli poteſt, ex amicitia non poteſt. ſublata enim benevolentia, amicitiæ nomen tollitur, propin-
20 quitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt: quod ex infinita ſocietate generis humani, quam conciliavit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in anguſtum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos
6 jungeretur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi omnium divinarum humanarumque rerum, cum benevolentia & caritate, ſumma conſenſio: qua quidem haud ſcio, an, excepta ſapientia, [2] nihil quic-
quam

1 æqualitas. 2 Abeſt *nihil*.

quam melius homini sit a diis immortalibus datum. divitias alii præponunt, bonam alii valitudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. beluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora, caduca, & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa Virtus amicitiam & gignit, & continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ 21
sermonisque nostri interpretemur: nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contenta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, [1] *cui potest esse vita vi-* 22
talis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua bene- p. 100.
volentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, a.
quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare: honores, ut laudere: voluptates, ut gaudeas: valitudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, præsto est: nullo loco excluditur: numquam intempestiva, numquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut ajunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. neque ego nunc de vulgari aut de mediocri (quæ tamen ipsa & delectat, & prodest), sed de vera & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit.

1 quis.

nam & secundas res, splendidiores facit amicitia,
7 & adversas partiens communicansque leviores. Cum-
23 que plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bona spe prælucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis. quod si exemeris ex natura rerum benevolentiæ [1] con-
b. junctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit: ex dissensionibus atque discordiis percipi potest. quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis, atque dissidiis funditus possit everti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, judi-
24 cari potest. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque, si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cavea nuper in hospitis & amici mei M. Pacuvii nova fabula: cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura vim suam: cum homines, quod facere

[1] vinctionem.

facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia quid sentirem, potuisse dicere. siqua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. Fann. Nos autem a te potius: 25
quamquam etiam ab istis sæpe quæsivi, & audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam [1] expetimus filum orationis tuæ. Scæv. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses. qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! Fann. Facile id quidem fuit, justitiam ju- prior.
stissimo viro defendere. Scæv. Quid amicitiam? a.
nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia, justitiaque servatam, maximam gloriam ceperit? Læl. Vim hoc quidem est afferre. quid enim 8
refert, qua me rogatione cogatis? cogitis certe. 26
Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem, obsistere.

Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam, desiderata sit amicitia: ut dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed antiquior, & pulcrior, & magis a natura ipsa profecta alia causa. amor enim (ex quo amicitia nominata,) princeps est ad benevolentiam conjungendam. nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; &, quidquid in ea est, id est verum & voluntarium. Qua 27
propter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia, orta amicitia, & applicatione magis animi

1 Deest *expetimus*.

cum quodam ſenſu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtiis quibusdam animadverti poteſt: quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum ſenſus appareat. quod in homine multo eſt evidentius. Primum ex ea caritate, quæ eſt inter natos,
b. & parentes: quæ dirimi, niſi deteſtabili ſcelere, non poteſt. Deinde, cum ſimilis ſenſus exſtitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quaſi lumen aliquod
28 probitatis & virtutis perſpicere videamur. Nihil eſt enim amabilius virtute: nihil, quod magis alliciat ad diligendum: quippe cum, propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricii, M'. Curii non cum caritate aliqua & benevolentia memoriam uſurpet, quos numquam viderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Mælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum; Pyrrho, & Hannibale. ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem ſemper hæc civitas ode-
9 rit. Quod ſi tanta vis probitatis eſt, ut eam vel in
29 eis, quos numquam vidimus, vel, quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moveantur; cum eorum, quibus-cum uſu conjuncti eſſe poſſunt, virtutem & bonitatem perſpicere videantur? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo: quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit, per quem quisque aſſequatur, quod deſideret; humilem ſane relinquunt, & minime generoſum, ut ita dicam,

ortum

ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia na- p. 102.
tam volunt. quod si ita esset; ut quisque minimum a.
in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissi-
mus. quod longe secus est. Ut enim quisque sibi 30
plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute,
& sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaque
omnia in se ipso posita judicet: ita in amicitiis ex-
petendis colendisque maxime excellit. Quid enim
Africanus indigens mei? Minime hercle: ac ne ego
quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis
ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam
de meis moribus habebat, me dilexit: auxit bene-
volentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates
multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen
ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim 31
benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gra-
tiam (neque enim beneficium fœneramur), sed na-
tura propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam
non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fru-
ctus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab 32
iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia refe-
runt, longe dissentiunt. nec mirum. nihil enim al-
tum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt,
qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam
humilem, tamque contemtam. quamobrem hos qui-
dem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intel-
ligamus, natura gigni sensum diligendi, & benevo-
lentiæ caritatem, facta significatione probitatis: quam
qui appetiverunt, applicant sese, & propius admo-
vent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruan-
tur, & moribus; sintque pares in amore, & æqua-
les: propensioresque ad bene merendum, quam ad
reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta cer- b.
tatio. sic & utilitates ex amicitia maximæ capien-
tur: & erit ejus ortus a natura, quam ab imbe-
cillitate, & gravior, & verior. nam si utilitas ami-
citias conglutinaret, eadem commutata dissolveret.

sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid ad hæc forte vultis. Fann. Tu vero perge, Læli. pro hoc enim, qui minor est natu, meo
33 jure respondeo. Scæv. Recte tu quidem. quamobrem audiamus.

10 Læl. Audite ergo, optimi viri, ea, quæ sæpissime inter me, & Scipionem de amicitia differebantur. quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum [1] vitæ permanere. nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe: vel ut de republica non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod summi puerorum amores sæpe
34 una cum prætexta ponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent; dirimi tamen interdum contentione, vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim majorem esse [2] nullam ami-
p. 103 a. citiis, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem: in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos ex-
35 stitisse. Magna enim dissidia, & plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur: ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam. quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos. eorum querela [3] inveteratas non modo familiaritates exstingui solere, sed etiam odia gigni sempi-

1 vitæ diem. 2 nullam in amicitiis. 3 inveterata.

sempiterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

Quamobrem id primum videamus, si placet, II
quatenus amor in amicitia progredi debeat. num, si 36
Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Mælium debuerunt juvare? Ti. quidem Gracchum rempublicam vexantem, a Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. 37
At C. Blossius, Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Lænati & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Numquam, inquit, voluisset id quidem. Sed, si voluisset? Paruissem. Videtis, quam nefaria vox. & hercle ita fecit; vel plus etiam, quam dixit. non b.
enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæstione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves, justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris. nam, cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab iis, quidquid velimus, perfecta quidem sapientia [1] simus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt: & eorum quidem maxime, qui ad sapientiam

38

1 sumus.

39 proxime accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luſcino familiarem fuiſſe (ſic a patribus accepimus), bis una conſules, & collegas in cenſura: tum & cum iis, & inter ſe, conjunctiſſimos fuiſſe M'. Curium & Ti. Coruncanium, memoriæ proditum eſt. igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam eſſet. nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe; cum illi ſanctiſſimi viri fuerint: æque autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At vero Ti. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & [1] minime tum quidem Cajus frater, nunc
12 idem acerrimus. Hæc igitur lex in amicitia ſancia-
40 tur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus
p.104. rogati. Turpis enim excuſatio eſt, & minime ac-
a. cipienda, cum in ceteris peccatis, tum ſi quis contra rempublicam ſe amici cauſa feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati ſumus, ut nos longe proſpicere oporteat futuros caſus reipublicæ. Deflexit enim jam aliquantulum de ſpatio curriculoque conſuetudo majorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus eſt, vel regnavit is qui-
41 dem paucos menſes. Num quid ſimile populus Romanus audierat, aut viderat? Hunc etiam poſt mortem ſecuti amici & propinqui, quid in P. Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Ti. Gracchi, ſuſtinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid exſpectem, non libet augurari. ſerpit deinde res: quæ proclivius ad perniciem, cum ſemel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem poſt, Caſſia. Videre jam videor populum a ſenatu disjunctum, multitudinisque arbitrio

1 minimus.

trio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quid- 42
quam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis in [1] magna aliqua re peccantibus non discedant: improbis autem pœna statuenda est: nec vero minor iis, qui sequuti erunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exsilium missus esset, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem, quod xx annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo. itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare 43
talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet, amicum, vel bellum patriæ inferentem, sequi. quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis respublica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiæ 13
sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amico- 44
rum causa honesta faciamus: ne exspectemus quidem, dum rogemur: studium semper adsit, cunctatio absit: consilium vero dare gaudeamus libere: plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaque & adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit, & adhibitæ pareatur.

Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos 45
in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. sed nihil est, quod illi non persequantur [2] argutius: partim

1 magnam aliquam rem. 2 suis argutiis.

tim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus: satis superque esse suarum cuique rerum: alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas, cum velis, vel remittas. caput enim esse ad beate vivendum, securitatem; qua frui non possit animus,
46 si tamquam parturiat unus pro pluribus. Alios au-
p. 105. tem dicere ajunt multo etiam inhumanius, (quem
a. locum breviter perstrinxi paullo ante) præsidii adjumentique causa, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias esse expetendas. itaque ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime. ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quam viri: & inopes, quam opulenti: & calamitosi, quam
47 ii, qui putentur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: qua a diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. quæ est enim ista securitas? specie quidem, blanda, sed reapse multis locis repudianda. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quod si curam fugimus, virtus fugienda est; quæ necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis.
48 Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profecto cadit, nisi ex ejus animo exstirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter hominem & pecudem:

sed

sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & [1] quasi ferream esse volunt: quæ quidem est cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera, atque tractabilis: ut & bonis amici quasi diffundantur, & incommodis contrahantur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiundus est, non tantum valet, ut tollat e vita amicitiam: non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur. Cum 14
autem contrahat amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat; id cum contingit, amor exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, 49
quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut vestitu, cultuque corporis, animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum, officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod 50
recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam [2] alliciat, & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi, quasi propinquitate conjunctos atque natura. Nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat, (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiæ fons a natura constitutus. sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non est enim inhumana virtus, neque [3] immanis, neque superba: quæ etiam populos universos tueri, eisque optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret.

1 q. f. e. quandam. 2 illiciat. 3 immunis.

51 reret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui uti-
p.106. litatis causa fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum
a. amicitiæ tollere. non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipſe delectat: tumque illud fit, quod ab amico eſt profectum, jucundum, ſi cum ſtudio eſt profectum: tantumque abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximeque virtute [1] præditi (in qua plurimum eſt præſidii) minime alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. Atque haud ſcio, an ne opus ſit quidem, nihil umquam omnino deeſſe amicis. Ubi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi numquam conſilio, numquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam con-
15 ſecuta eſt. Non ergo erunt homines deliciis dif-
52 fluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. Nam quis eſt, pro deûm fidem, atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? hæc enim eſt tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis benevolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta, atque ſollicita: nullus
53 locus amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, a quo ſe metui putat? Coluntur tamen ſimulatione duntaxat ad tempus. quod ſi forte (ut fit plerumque) ceciderint: tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixiſſe [2] ferunt, exſulantem ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quos infidos, cum jam neutris gra-
54 tiam referre poſſet. Quamquam miror, illa ſuper-
b. bia & importunitate, ſi quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere: ſic multorum opes præpotentium

1 Abeſt *præditi*. 2 f. tum exſ.

tium excludunt amicitias fideles. Non enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa eſt. Itaque efferuntur illi fere faſtidio, & contumacia: neque quidquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus; imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari, ſpernique ab iis veteres amicitias, [1] indulgeri novis. Quid autem ſtultius, quam, cum 55
plurimum copiis, facultatibus, opibus poſſint, cetera parare, quæ [2] parantur pecunia, equos, famulos, veſtem egregiam, vaſa pretioſa: amicos non parare, optimam & pulcerrimam vitæ, ut ita dicam, ſupellectilem? etenim cetera cum parant, cui parent, neſciunt, nec cujus cauſa laborent. ejus enim eſt iſtorum [3] quodque, qui vincit viribus: amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis, & certa poſſeſſio: ut, etiam ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deſerta ab amicis, non poſſit eſſe jucunda. Sed hæc hactenus.

Conſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia 16
fines, & quaſi termini diligendi: de quibus tres 56
video ſententias ferri; quarum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga nosmetipſos: alteram, ut noſtra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque reſpondeat: tertiam, ut, quanti quisque ſeipſe facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium ſen- p. 107.
tentiarum nulli prorſus aſſentior. nec enim illa pri- a.
ma vera eſt, ut, quemadmodum in ſe quisque, ſic in amicum ſit animatus. Quam multa enim, quæ 57
noſtra cauſa numquam faceremus, facimus cauſa amicorum? precari ab indigno, ſupplicare; tum acerbius in aliquem invehi, inſectarique vehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime: multæque res ſunt, in quibus

1 indulgere. 2 parantur; pecuniam. 3 quidque.

quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi,
58 fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare restricte, ne plus reddat, quam acceperit. neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in
59 amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque spem, cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, [1] dixero. Negabat ul-
b. lam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quam ejus, qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus. nec vero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, a Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus e septem, sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? quinetiam necesse erit cupere & optare, ut quam sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum: rursum autem recte factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere.
60 Quare hoc quidem præceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amici-

1. edixero.

amicitiis comparandis, ut nequando amare incipe-
remus eum, quem aliquando odisse possemus. quin-
etiam si minus felices in deligendo fuissemus, feren-
dum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus
cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum 17
arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, 61
tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, vo-
luntatum, sine ulla exceptione communitas: ut,
etiam si qua fortuna acciderit, ut minus justæ ami-
corum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum
aut caput agatur, aut fama, declinandum sit de via,
modo ne summa turpitudo sequatur. est enim quate-
nus amicitiæ dari venia possit. nec vero negligenda
est fama: nec mediocre telum ad res gerendas exi-
stimare oportet benevolentiam civium: quam blan-
ditiis, & [1] assentando colligere turpe est. virtus,
quam sequitur caritas, minime repudianda est.

Sed sæpe (etenim redeo ad Scipionem, cujus 62
omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quod
omnibus in rebus homines diligentiores essent; utp. 108.
capras & oves quot quisque haberet, dicere posset: a.
amicos quot haberet, non posset dicere: & in illis
quidem parandis adhibere curam, in amicis eligen-
dis negligentes esse: nec habere quasi signa quæ-
dam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent
idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, &
constantes eligendi; cujus generis est magna penu-
ria: & judicare difficile est sane, nisi expertum.
experiendum autem est in ipsa amicitia. ita præcur-
rit amicitia judicium, tollitque experiendi potesta-
tem. Est igitur prudentis, sustinere, ut currum, 63
sic impetum benevolentiæ: quo utamur, quasi
equis [2] tentatis, sic amicitiis, aliqua parte periclita-
tis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pe-
cunia perspiciuntur, quam sint leves: quidam, quos
parva

1 assectando. 2 temperatis.

parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. sin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non [1] anteponant? ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera jus amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, obscuratum iri [2] arbitrantur,
64 quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus, reque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas non est facile inventu, qui descendat. Quamquam Ennius recte:

b. *Amicus certus in re incerta cernitur:*

tamen hæc duo levitatis, & infirmitatis plerosque convincunt; aut si in bonis rebus contemnunt, aut
18 in malis deserunt. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & pæne divino.

65 Firmamentum autem stabilitatis, constantiæque ejus, quam in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum. Neque vero, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus, aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam,

1 anteponent. 2 se arb.

eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita sit verum illud, quod initio dixi, amicitiam, nisi inter bonos, esse non posse. est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia: primum, nequid fictum sit, neve simulatum: aperte enim vel odisse, magis ingenui est, quam fronte occultare sententiam. deinde, non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc 66
suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amici- p. 109.
tiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas, ha- a.
bet illa quidem gravitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemque proclivior. Existit au- 19
tem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: num 67
quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio. non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissima: verumque illud est, quod dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. Novitates 68
autem, si spem afferunt, ut, tamquam in herbis non fallacibus, fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est. maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. atqui in ipso equo, cujus modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intractato, & novo: nec modo in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & silvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed 69
maximum est in amicitia, superiorem parem esse

inferiori. sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Numquam se ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tamquam superiorem colebat, suos-
70 que omnes, per se [1] esse ampliores volebat. Quod
b. faciendum, imitandumque est omnibus: ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant ea suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorationem stirpis, & generis in famulatu fuerint, eum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus, certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus capitur, cum
20 in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui
71 sunt in amicitiæ conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere, se a suis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si habere se putant, quod officiose, & amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem col-
72 lata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, summittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt,

[1] posse esse.

faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fere
contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbi-
trantur; qui hac opinione non modo verbis, sed
etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique 73
tribuendum, primum, quantum ipse efficere possis: p. 119.
deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque a.
adjuves, sustinere. non enim tu possis, [1] quantum-
vis excellas, omnes tuos ad honores amplissimos
perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit consulem
efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. quod si
etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum
est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino ami- 74
citiæ, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis,
& ætatibus, judicandæ sunt: nec, si qui ineunte
ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere
necessarios oportet, quos tum eodem studio prædi-
tos dilexerunt. isto enim modo nutrices, & pæda-
gogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postula-
bunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio
quodam modo colendi: aliter amicitiæ stabiles per-
manere non possunt. Dispares enim mores dispa-
ria studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat
amicitias: nec ob aliam causam ullam boni im-
probis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi
quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse,
morum studiorumque distantia. Recte etiam præcipi 75
potest in amicitiis, ne intemperata quædam bene-
volentia (quod persæpe fit) impediat magnas utili-
tates amicorum. nec enim (ut ad fabulas redeam)
Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycome-
dem, apud quem erat educatus, multis cum lacry-
mis iter suum impedientem, audire voluisset. &
sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab
amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium
non facile ferat, is & infirmus est, mollisque na-
tura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum

1 quantumvis licet.

76 justus. Atque in omni re considerandum est, &
b. quid postules ab amico, & quid patiare a te impetrari.

21 Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnumquam necessaria: jam enim a sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum cum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eluendæ, & (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis, quam discindendæ. nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctioque facienda
77 sit. Sin autem morum, aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit (loquor enim jam, ut paullo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. nihil enim est turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeji meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in republica, alienatus est a collega nostro Metello. utrumque egit graviter, auctoritate,
78 & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, nequa amicorum [1] discidia fiant: sin tale aliquid evenerit; ut exstinctæ potius amicitiæ, quam oppressæ esse videantur. Cavendum vero est, ne etiam in graves inimicitias convertant
p. 111 se amicitiæ: e quibus jurgia, maledicta, contume-
a. liæ [2] gignantur. quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incom-

1 dissidia. 2 gignuntur.

incommodorum una cautio est, atque una provisio,
ut ne nimis cito diligere incipiamus, neve non di-
gnos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis 79
inest causa, cur diligantur. Rarum genus, (& qui-
dem omnia præclara rara) nec quidquam difficilius,
quam reperire, quod sit omni ex parte in suo ge-
nere perfectum. sed plerique neque in rebus huma-
nis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum
sit: & amicos, tamquam pecudes, eos potissimum
diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum
esse capturos. Ita pulcerrima illa, & maxime natu- 80
rali carent amicitia, per se, & propter se expeten-
da: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ,
qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit,
non ut aliquam a se ipse mercedem exigat caritatis
suæ, sed quod per se sibi quisque carus est. quod
nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus
numquam reperietur. est enim is quidem tamquam
alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volu- 81
cribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris, pri-
mum ut se ipsæ diligant: (id enim pariter cum
omni animante nascitur) deinde, ut requirant, at-
que appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis
animantes: idque faciunt cum desiderio, & cum
quadam similitudine amoris humani: quanto id ma-
gis in [1] homine fit naturâ, qui & se ipse diligit, &
alterum anquirit, cujus animum ita cum suo [2] mi-
sceat, ut efficiat pæne unum ex duobus? Sed pleri- 22
que perverse, ne dicam impudenter, amicum habere 82
talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque b.
ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par
est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum
alterum similem sui quærere. in talibus ea, quam
jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ, confir-
mari potest: cum homines benevolentia conjuncti,
primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt,

1 hominis sit natura. 2 commisceat.

imperabunt, deinde æquitate, juſtitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero ſuſcipiet, neque quidquam umquam niſi honeſtum & rectum alter ab altero poſtulabit: neque [1] ſolum ſe colent inter ſe, ac diligent, ſed etiam verebuntur. nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecun-
83 diam. Itaque in iis pernicioſus eſt error, qui exiſtimant, libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adjutrix a natura data eſt, non vitiorum comes: ut, quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt, pervenire, conjuncta & conſociata cum altera perveniret: quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus beatiſſimusque comitatus.
84 Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adſint, beata vita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. Quod cum optimum, maximumque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus. ea vero neglecta, qui ſe amicos ha-
p. 112. a. here arbitrantur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cum eos gravis aliquis caſus experiri cogit. Quo-
85 circa (dicendum eſt enim ſæpius) cum judicaveris, diligere oportet: non cum dilexeris, judicare. ſed cum multis in rebus negligentia plectimur; tum maxime in amicis & deligendis, & colendis. præpoſteris enim utimur conſiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel uſu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio curſu amicitias, exorta aliqua offenſione, di-
23 rumpimus. Quo etiam magis vituperanda eſt rei
86 maxime neceſſariæ tanta incuria. Una eſt enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore

[1] ſolum colent.

ore consentiunt. quamquam a multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur, multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil levius esse existiment. itemque cetera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rempublicam se contulerunt: & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur: & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo, ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. serpit enim, nescio quomo- 87
do, per omnium vitas amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quin- b.
etiam si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, congressus ut hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maxime judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino adspiciendi potestatem eriperet. quis tam esset fer- 88
reus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergo illud est, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis in cœlum ascendisset, naturamque mundi, & pulcritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore; quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat,

semperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est.
24 Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, ac desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. est enim varius & multiplex usus amicitiæ, multæque causæ suspicionum, offensionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sapientis est.

Una illa sublevanda offensio est, ut & utilitas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda
89 amice, cum benevole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus dicit:

p.113. a. *Obsequium amicos, veritas odium parit.*

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium; quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo lubenter utimur) comitas adsit: assentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est. aliter enim cum tyranno, aliter cum amico
90 vivitur. Cujus autem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. scitum est enim illud Catonis, ut multa; Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos numquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. peccasse enim se non anguntur,

guntur, objurgari moleste ferunt: quod contra
oportebat, delicto dolere, correctione gaudere. Ut 25
igitur & monere, & moneri, proprium est veræ 91
amicitiæ: & alterum libere facere, non aspere; al-
terum patienter accipere, non repugnanter: sic ha-
bendum est, nullam in amicitiis pestem esse majo-
rem, quam adulationem, blanditiam, assentationem.
quamvis enim multis nominibus est hoc vitium no-
tandum, levium hominum atque fallacium, ad [1] vo-
luntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. b.
Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa 92
(tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum
amicitiæ repugnat maxime. delet enim veritatem,
sine qua nomen amicitiæ valere non potest. nam cum
amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex
pluribus: quî id fieri poterit, si ne in uno quidem
quoque unus animus erit, idemque semper; sed va-
rius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest 93
esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus,
qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem,
sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego. ait? aio. postremo imperavi
egomet mihi,
Omnia assentari,

ut ait idem Terentius: sed ille sub Gnathonis per-
sona: quod amici genus adhibere, omnino levita-
tis est. Multi autem Gnathonum similes cum sint, 94
loco, fortuna, fama superiores: horum est assenta-
tio molesta, cum ad vanitatem accessit auctoritas.
Secerni autem blandus amicus a vero, & internosci, 95
tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata,
& simulata a sinceris atque veris. Concio, quæ ex
imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid
interfit inter popularem, id est, assentatorem &
levem

1 voluptatem.

levem civem, & inter constantem, severum, & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper inluebat in aures concionis, cum ferret legem de tribu-
96 nis plebis reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa, dii immortales! fuit gravitas? quanta in oratione majestas? ut facile ducem populi Romani, non comitem diceres. sed affuistis: & est in manibus oratio. itaque lex popularis, suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam; meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur? cooptatio enim collegiorum
p. 114. ad populi beneficium transferebatur. Atque is pri-
a. mum instituit in forum versus, agere cum populo. tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. atque id actum est prætore me, quinquennio ante, quam consul sum factus. itaque re magis, quam
26 summa auctoritate, causa illa defensa est. Quod
97 si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, (si modo id patefactum, & illustratum est) quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil expleratum habeas: ne amare quidem, aut amari; cum id, quam vere fiat, ignores. Quamquam ista assentatio, quamvis pernicioſa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se
98 maxime ipse delectet. Omnino est amans sui virtus. optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit, intelligit. ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quam videri volunt. Hos de-

lectat

lectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites glorioſi. b.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat respondere, *Magnas; ingentes*, inquit. semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, 99
quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt, ut animum advertant, ne callida assentatione capiantur. aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiose cavendum est. nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur: & litigare se simulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur: ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur. quid autem turpius, quam illudi? Quod ne accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime.

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est 100
improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum homioum, id est, sapientium, (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando.

Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, & tu, 27
Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. in eap. 115.
est a.

est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea
constantia: quæ cum se extulit, & ostendit lumen
suum, & idem aspexit, agnovitque in alio; ad id
se admovet, vicissimque accipit illud, quod in al-
tero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive
amicitia. utrumque enim dictum est ab amando.
amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum dili-
gere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate
101 quæsita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia,
etiam si tu eam minus sequutus sis. hac nos ado-
lescentes benevolentia senes illos L. Paullum, M. Ca-
tonem, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum, Sci-
pionis nostri socerum, dileximus. hæc etiam ma-
gis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipio-
nem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium.
vicissim autem senes in adolescentium caritate ac-
quiescimus; ut in vestra, ut in Q. Tuberonis: equi-
dem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, A. Vir-
ginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio
comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas
oriatur; maxime quidem optandum est, ut cum
æqualibus possis, quibuscum tamquam e carceri-
bus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur,
102 pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles, ca-
ducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos
diligamus, & a quibus diligamur. caritate enim,
benevolentiaque sublata omnis est e vita sublata ju-
cunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est su-
bito ereptus, vivit tamen, semperque vivet: vir-
tutem enim amavi illius viri, quæ exstincta non
est. nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam
b. semper in manibus habui, sed etiam posteris erit
clara, & insignis. nemo umquam animo, aut spe
majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam,
103 atque imaginem proponendam putet. Equidem ex
omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura
tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis
possim

possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium; in eadem requies plena oblectationis fuit. numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis di- 104
cam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otiosum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio, & memoria, si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem. sed nec illa exstincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoria: & si illis plane orbatus essem; magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta nihil amicitia præstabilius putetis.

M. TUL.

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0291
DFG

p. 116. a. M. TULLII CICERONIS

PARADOXA

AD

M. BRUTUM.

I ANIMADVERTI, Brute, sæpe Catonem, avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut nobis: quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (mea sententia) Stoicus, & ea sentit, quæ non sane probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: minutis interrogatiunculis, [1] quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tamquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriæ, Stoice solet, oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego vero illa ipsa, quæ vix in gymnasiis, & in otio Stoici probant, ludens con-
b. jeci in communes locos. quæ, quia sunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam

παρά-

1 & quasi.

παράδοξα appellantur, tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, ut probarentur, an alia quædam essent erudita, alia popularis oratio: eoque scripsi libentius, quod mihi ista, παράδοξα quæ appellant, maxime videntur esse Socratica, longeque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. & degustabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis θετικὰ, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in acceptum ut referas, nihil postulo. non est enim, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiæ; sed tamen, ut ex eadem officina exisse appareat.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.
Quod honestum sit, id solum bonum esse.

Vereor, necui vestrûm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu depromta hæc videatur oratio: dicam tamen, quod sentio; & dicam brevius, quam res tanta dici poscit. Numquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adstricti sunt, voluptates in bonis rebus aut expetendis esse duxi: quippe cum viderem, rebus his circumfluentibus, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. neque enim p. 117. expletur umquam, nec satiatur cupiditatis sitis: neque solum, ea qui habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, verbo BONA putave-

taverunt appellanda, cum re ac factis longe aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia, talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. neque ego umquam bona perdidisse dicam, si qui pecus, aut supellectilem amiserit: neque non sæpe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur in septem: cujus cum patriam Prienen cepisset hostis, ceterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent: cum esset admonitus a quodam, ut idem ipse faceret: Ego vero, inquit, facio. nam omnia mea porto mecum. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid recte fit, & honeste, & cum virtute, id bene fieri, vere dicitur: &, quod rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum
3 opinor Bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum lentius disputantur. vita atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quæro enim
b. a vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, [1] aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis a Romulo? vultis post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus escendit in cœlum? iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis, atque virtutibus? Quid? a Numa Pompilio? minusne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quam filicatas

1 aut auti a. a.

catas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis exsistet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique præter officium fortis & magni viri, quidquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsennæ C. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium devotavit, atque immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii, quid tenuitas victus M'. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Karthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? quid Africanus major? quid minor? quid inter horum ætates interjectus Cato? quid innumerabiles alii? nam domesticis exemplis abundamus: cogitasse [1] putamus, quidquam in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & præclarum videretur? Veniant igitur isti irrisores hujus orationis, ac sententiæ: & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum. quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi sive deus, sive mater (ut ita dicam) rerum omnium, natura, dederit animum, quo nihil 4 p. 118. a.

1 Abest *putamus*.

est præstantius, neque divinius, sic te ipse abjicies, atque prosternes, ut nihil inter te, [1] atque quadrupedem aliquam putes intersse? Quidquam bonum est, quod non eum, qui id possidet, meliorem facit? Ut enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriari. quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriando sese, & prædicatione effert? Atqui si voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est; eaque, quo est major, eo magis mentem e sua sede & statu dimovet: profecto nihil est aliud bene & beate vivere, nisi honeste & recte vivere.

b. PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.
In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum.

¶ Nec vero ego M. Regulum, ærumnosum, nec infelicem, nec miserum, umquam putavi. non enim magnitudo animi ejus excruciabatur a Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse: qui tot virtutum præsidio, tantoque comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certe ipse non potuit. C. vero Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adversis unus ex summis viris videbatur; quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat, nomen tantum virtutis usurpas: quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia.

[1] atque inter qu.

omnia. cui ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil poteſt eſſe certi; nihil, quo exploratum habeat, permanſurum ſibi unum diem. Eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus, iſtis mortis, aut exſilii minis. mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recuſanti quidem evenerit, non modo non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, ſi quidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut p. 119. 2. ab improbis demigrandum ſit? mors terribilis eſt iis, quorum cum vita omnia exſtinguuntur; non iis, quorum laus emori non poteſt: exilium autem illis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum, unam urbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt, qui te beatum, qui florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris; cui nec ſat eſt, quod eſt, & idipſum, ne non ſit diuturnum, times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum, atque legum: quocumque adſpexiſti, ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus vir, & fortis, & ſapiens, miſer eſſe non poteſt. Nec vero, cujus virtus, moresque laudandi ſunt, ejus non laudanda vita eſt: neque porro fugienda vita, quæ laudanda eſt. eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem quidquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri [1] debet.

1 decet.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.

Æqualia esse peccata, & recte facta.

I Parva, inquis, res est: at magna culpa. nec enim peccata, rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud pecca-
b. re, quoquo verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ; in re aliquantulum, in gubernatoris inscientia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine: peccavit vero nihilominus, si quidem est peccare, tamquam transilire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est: quam longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Id si nec majus, nec minus umquam fieri potest (quoniam in eo est peccatum, si non licuit; quod semper unum, & idem est) quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se: paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillime potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset auri pondo decem, reddiderit, si idem in decem millibus pondo non idem fecerit? aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. nihil huic addi potest, quo magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. etenim si benefacta, recte facta sunt, &

nihil

nihil recto rectius: certe ne bono quidem melius quidquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: siquidem pravitates animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt: p. 120. a.
recte facta, quando a virtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, in- 2
quis, ista sumis. Metuebam, ne a lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercle narras. nam istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) [1] utrum de bonis est quærendum, quid baculi, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cum hac sententia non modo verior, sed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis enim est, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? æque peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus adferant? quamcumque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an servum? Nuda ista si ponas, judicari, qualia sint, non facile possunt. patrem vita privare, si per se scelus est: Saguntini, qui parentes suos, liberos emori, quam servos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. ergo & parenti nonnumquam adimi vita sine scelere potest: & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit; quæ [2] quando utro accessit, id sit propensius; si utroque adjuncta sit, paria fiant, necesse est. illud tamen interest, quod in servo necando, si adsit injuria, semel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur. violatur is, qui procreavit: is, qui aluit: is, qui erudivit: is, qui in sede ac domo, atque in republica b.

1 utrum bonis. 2 quoniam.

collocavit. multitudine peccatorum præstat, eoque pœna majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus: quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? etiam: si quidem rerum modum fingere non possumus; animorum modum tenere possumus. Histrio si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba una brevior, aut longior, exsibilatur, & exploditur: in vita tu, qui omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debes, ut in syllaba te peccare dices? poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? quæ si visa sunt breviora, leviora qui possint videri, cum quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis? perturbata autem semel ratione & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται.
Omnem stultum insanire.

I Ego vero te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut semper; sed dementem, & insanum rebus [1] vincam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantia rerum humanarum, contemtione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus septus, vincetur, & expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli potest? Quæ est enim ci-
p. 121. vitas? Omnisne conventus etiam [2] ferorum & im-
a. manium? omnisne etiam fugitivorum ac latronum, congregata unum in locum multitudo? certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cum leges in

1 addicam. 2 forum.

in ea nihil valebant: cum judicia jacebant: cum mos patrius occiderat: cum ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in republica non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis a Catilinæ furiis ad tuum scelus, furoremque conversæ, non civitas erat? Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ nulla erat; arcessitus in civitatem sum, cum esset in republica consul, qui tum nullus fuerat: esset senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi liberi: esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. Ac vide, quam ista tui latrocinii tela contemserim. jactam, & immissam a te nefariam in me injuriam semper duxi: perveniisse ad me numquam putavi: nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus respublica te invitissimo stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviisses; multo etiam magis si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec feciſti, nec facere potuisti: reditum mihi gloriosum injuria tua dedit, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis: & tum b. maxime, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat; tu, ne nunc quidem: nisi forte idem esse hostis & civis potest. An tu civem ab hoste natura, ac loco, non animo, factisque distinguis? Cædem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuisti: privatorum domos, ædes sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? & me tuo nomine appel-

las, cum omnes meo discessu exsulasse rempublicam putent? Numquamne, homo amentissime, te circumspicies? nunquam, nec quid facias, considerabis, nec quid loquare? nescis, exsilium scelerum esse pœnam? meum illud iter ob præclarissimas res a me gestas esse susceptum? Omnes scelerati, atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exsilio affici volunt, exsules sunt, etiam si solum non mutarunt. an cum omnes leges te exsulem esse jubeant, non eris tu exsul? Num appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante senatum tua sica deprehensa est. qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti. qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tua deflagravit. qui templa occupaverit? in foro castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exsul? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exsulares. At te id feciisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exsilium ejectus, nomen exsulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. & quidem in operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit; si ibi eum legibus esse non oportebit.

p. 122. a.

PARADOXON V.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος.

Solum sapientem esse liberum, & omnem stultum servum.

¶ Laudetur vero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. quo modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam, ceteras animi labes repellat: tum inci-

incipiat aliis imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini parere desierit. dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. præclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio. cum vero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt: cur ego simulem, me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata, atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maxime esse judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac libere: cujus omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemque feruntur: nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas atque judicium: cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) Fortuna ipsa cedit: sicut sapiens poëta dixit, *Suis ea cuique fingitur moribus.* Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etsi ita esse, pluribus verbis differendum est: illud tamen & breve & confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. nec hoc tam re est, quam dicto inopinatum atque mirabile. non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili: sed, si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi & abjecti, & arbitrio carentis suo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos, esse servos? An ille mihi 2
liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, præ-

scribit,

scribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? Poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum. Ego vero istum non modo servum, sed nequissimum servum, etiam si in ampliſſima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in [1] magna familia sunt alii lautiores (ut sibi videntur) servi, sed tamen servi, atriensesque [2] topiarii, pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, civitatis principes. Vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius [3] servitutis locum pæne infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis, & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Mitto, unde sustuleris, & quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt ista festiva? [4] Sint. nam nos quoque oculos eruditos habemus. sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret, matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contemsisset: utrum illum civem excellentem, an atriensem diligentem putaret? Reviviscat M'. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos, &

Pol. 123. a.

1 m. stultorum fam. 2 top. stultitiæ suæ: qu. s. 3 civitatis. 4 Sunt.

& videat aliquem, ſummis populi beneficiis uſum, barbatulos mullos exceptantem de piſcina, & pertractantem, & muræna[1]um copia gloriantem: nonne hunc hominem ita ſervum judicet, ut ne in familia b.
quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum ſervitus dubia eſt, qui cupiditate peculii nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſervitutis? hereditatis ſpes quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? loquitur ad voluntatem: quidquid denunciatum ſit, facit: aſſectatur, aſſidet, muneratur. quid horum eſt liberi? quid denique [1] non ſervi inertis? Quid? jam illa cupiditas (quæ videtur eſſe libera- 3
lior) honoris, imperii, provinciarum, quam dura eſt domina! quam imperioſa! quam vehemens! Cethego, homini non probatiſſimo, ſervire coëgit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur; munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique ſupplicare. quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus ex conſcientia peccatorum, timor? quam eſt illa miſera, quam dura ſervitus! adoleſcentibus paullo loquacioribus eſt ſerviendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tamquam domini, timentur. Judex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non eſt omnis metus, ſervitus? Quid valet igitur illa eloquentiſſimi viri, L. Craſſi, copioſa magis, quam ſapiens oratio? *Eripite nos ex ſervitute.* quæ eſt iſta ſervitus, tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſer-* p. 124.
vire. In libertatem vindicari vult? minime. Quid a.
enim adjungit? *niſi vobis univerſis.* Dominum mutare, non liber eſſe vult. *quibus & poſſumus & debemus.*

1 ſervi non inertis.

benus. Nos vero, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris; quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit: cum eum ne liberum quidem esse ratio, & veritas ipsa convincat.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.
Solum sapientem esse divitem.

I Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solusne tu dives? Pro dii immortales! egone me audiviſse aliquid, & didiciſse, non gaudeam? Solusne dives? Quid, si ne dives quidem? quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut, hoc verbum, in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuus, se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ: nihil sibi deesse putet, nihil curet amplius. satiatus est, aut contentus etiam pecunia? concedo, dives es. sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem
b. possit esse ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, paciscēris, aufers, eripis; si socios spolias, ærarium expilas; si testamenta amicorum exspectas, aut ne exspectas quidem, [1] atque ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca appellari solet. quamvis illa sit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo.

[1] at.

putabo. etenim ex eo, quantum cuique ſatis eſt, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia eſt opus. duas? majore. plures? majore etiam. & ſi, ut ajunt, [1] Danao, quinquaginta ſint filiæ! tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique opus eſt, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire poſſint; hunc quo modo ego appellabo divitem, cum ipſe etiam egere ſe ſentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem eſſe divitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus Romanus tantis vectigalibus jampridem vix poteſt. ergo hoc propoſito, numquam eris dives ante, quam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, ut eo tueri ſex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia poſſis. Jam fateris igitur, non eſſe te divitem, cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas. itaque iſtam paupertatem, vel potius egeſtatem ac mendicitatem tuam numquam obſcure tuliſti. Nam ut iis, qui honeſte rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito: ſic, qui videt domi tuæ pariter accuſatorum, atque judicum conſociatos greges; qui nocentes & pecunioſos reos, eodem te auctore, corruptelam judicii molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, interceſſiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad [2] fœnerandas diripiendasque provincias: qui expulſiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſervis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones vacuas, qui proſcriptiones locupletium, qui cædes municipiorum, qui illam Sullani temporis meſſem recordetur, qui teſta- 2 125. a.

menta

1 Danai. 2 defœnerandas.

menta ſubjecta, qui ſublatos tot homines; qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alienam, ſuam ſententiam, forum, domum, vocem, ſilentium: quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? cui autem quæſito opus ſit, quis umquam hunc vere dixerit divitem? eſt enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte (eſt enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica) de me ſilebo: de re loquar. Si cenſenda nobis atque æſtimanda res ſit, utrum tandem pluris æſtimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum M'. Curii? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profecto, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quam illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſi quidem, ut quisque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita [1] ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri & argenti, pluris, quam
3 virtus, æſtimanda eſt. O dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal ſit parſimonia. venio enim jam ad ſumtuoſos: relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia; ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinite concupiſcenti, non modo [2] ad ſumtum ille eſt fructus, ſed etiam ad fœnus, exiguus. ex meo tenui vectigali, detractis ſumtibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur

1 divitiſſimus. 2 ad fructum ille eſt ſumtus.

igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam: an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in hujus sæculi errore versor? M'. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & Luscinos loquamur) pauper tandem fuit. habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem! sed non æstimatione census, verum victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, vectigal est. contentum vero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque divitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores prata & areas quasdam magno æstimant, quod ei generi possessionum minime quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, p. 126. a.
nec surripi potest umquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum [1] perturbatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt diviteş. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis. satis esse putant, quod est: nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & avari, quoniam incertas, atque in casu positas habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

1 permutatione.

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0309
DFG

p. 205. a.

Q. CICERO DE PETITIONE CONSULATUS AD M. TULLIUM FRATREM.

ARGUMENTUM.

Cum tempus instaret, quo M. Tullius Cicero Consulatum ex lege annali petere posset, scripsit ad eum Quintus frater hunc libellum, quo docere fratrem suscepit, quomodo & quibus artibus Consulatum, cujus petitionem proxime susceperus erat, consequi certo posset. Quare, quamquam ad Ciceronem proprie pertinet libellus, tamen omnium honorum petendorum ratio, quæ libera republica Romæ obtinebat, ex eo perspici potest. Agit autem primo de persona, quæ petit; deinde de re, quæ petitur; & tandem de loco, ubi petitur: in quibus singulis fere hæc duo spectantur: impedimenta, quæ obstent & rem difficilem reddant; deinde, quæ subsidia adversus ea impedimenta sint comparanda, ut facilius, quo tendas, eo pervenias.

ETSI tibi omnia suppetunt, quæ consequi ingenio, aut usu homines, aut diligentia possunt: tamen amore nostro non sum arbitratus alienum, ad te perscribere ea, quæ mihi veniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex iis novi ad-

adjicerem, sed ut ea, quæ in re dispersa atque infinita viderentur esse, ratione & distributione sub uno adspectu ponerentur. Quamquam plurimum natura valet, tamen videtur in paucorum mensium negotio posse simulatio naturam vincere. Civitas quæ sit, cogita, quid petas, qui sis. Prope quotidie ad forum tibi descendenti meditatum hoc sit, *novus sum, consulatum peto, Roma est.* Nominis novitatem dicendi gloria maxime sublevabis. Semper ea res plurimum dignitatis habuit. Non potest, qui dignus habetur patronus consularium, indignus consulatu putari. Quamobrem, quoniam ab hac laude proficisceris, &, quicquid es, ex hoc es: ita paratus ad dicendum venito, quasi in singulis causis judicium de omni ingenio futurum sit. Ejus facultatis adjumenta, quæ tibi scio esse sepositа, ut parata ac promta sint, cura; & sæpe, quæ de Demosthenis studio & exercitatione scripsit Demetrius, recordare. Deinde & amicorum multitudo & genera appareant. habes enim ea, quæ novi habuerunt; omnes publicanos, totum fere equestrem ordinem, multa præterea municipia, multos abs te defensos cujusque ordinis, aliquot collegia: præterea b. studio dicendi conciliatos plurimos adolescentulos, quotidianam amicorum assiduitatem & frequentiam. Hæc cura ut teneas commendando, & rogando, & omni ratione efficiendo, ut intelligant, & qui debent tua causa, referendæ gratiæ; & qui volunt, obligandi tui tempus sibi aliud nullum fore. Etiam hoc multum videtur adjuvare posse novum hominem, hominum nobilium voluntas, & maxime consularium. Prodest, quorum in locum ac numerum pervenire velis, ab his ipsis illo loco ac numero dignum putari. Hi rogandi omnes sunt diligenter, & ad eos allegandum; persuadendumque est iis, nos semper cum optimatibus de republica sensisse, mi-

nime populares fuisse: si quid locuti populariter, id nos eo consilio feciſſe, ut nobis Cn. Pompejum adjungeremus, ut eum, qui plurimum posset, aut amicum in nostra petitione haberemus, aut certe non adversarium. Præterea adolescentes nobiles, elabora, ut habeas, vel ut teneas, studiosos tui quos habes. Multùm dignitatis afferent. Plurimos habes: perfice, ut sciant, quantum in his putes esse. si adduxeris, ut ii, qui non nolunt, cu-
2 piant, plurimum proderunt. Ac multum etiam novitatem tuam adjuvat, quod ejusmodi nobiles tecum petunt, ut nemo sit, qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi virtutem prodesse oportere. Jam P. Galbam, & L. Cassium, summo loco natos, quis est, qui petere consulatum putet? vides igitur amplissimis ex familiis homines, quod sine nervis sint, tibi pares non esse. At Antonius
p.206. & Catilina molesti sunt. Immo homini novo, in-
a. dustrio, innocenti, diserto, gratioso apud eos, qui res judicant, optandi competitores: ambo a pueritia sicarii, ambo libidinosi, ambo egentes. Eorum alterius bona proscripta vidimus, vocem denique audivimus jurantis, se Romæ judicio æquo cum homine Græco certare non posse: & ex senatu ejectum scimus. Optima vero censorum existimatione in prætura competitorem habuimus, amico Sabidio & Panthera, cum, ad tabulam quos poneret, non habebat. quo tamen in magistratu amicam, quam palam domi haberet, de machinis emit. In petitione autem consulatus caupones omnes compilare per turpissimam legationem maluit, quam adesse, & populo Romano supplicare. Alter vero, dii boni! quo splendore est? primum nobilitate eadem: num majore? non; sed virtute: quamobrem, quod inanius, umbram suam metuit: hic ne leges quidem, natus in patris egestate, educatus

in

in ſororis ſtupris, corroboratus in cæde civium: cujus primus ad rempublicam aditus in equitibus Romanis occidendis fuit. Nam illis, quos meminimus, Gallis, qui tum Titiniorum, ac Nanniorum, ac Tanuſiorum capita demebant, Sulla unum Catilinam præfecerat, in quibus ille hominem optimum Q. Cæcilium, ſororis ſuæ virum, equitem Romanum, nullarum partium, cum ſemper natura, tum etiam ætate jam quietum, ſuis manibus occidit. Quid ego nunc dicam, petere eum conſulatum, 3
qui hominem cariſſimum populo Romano, M. Marium, inſpectante populo Romano, vitibus per totam urbem ceciderit? ad buſtum egerit? ibi omni cruciatu vivum lacerarit? ſtanti collum gladio ſua dextera ſecuerit, cum ſiniſtra capillum ejus a vertice teneret? caput ſua manu tulerit, cum inter di- b.
gitos ejus rivi ſanguinis fluerent? qui poſtea cum hiſtrionibus & cum gladiatoribus ita vixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adjutores haberet? qui nullum in locum tam ſanctum, ac tam religioſum acceſſit, in quo non, etſi in aliis culpa non eſſet, tamen ex ſua nequitia dedecoris ſuſpicionem relinqueret? qui ex curia Curios, & Annios, ab atriis Sapalas, & Carvilios, ex equeſtri ordine Pompilios, & Vettios ſibi amiciſſimos comparavit? qui tantum habet audaciæ, tantum nequitiæ, tantum denique in libidine artis & efficacitatis, ut prope in parentum gremiis prætextatos liberos conſtuprarit? Quid ego nunc tibi de Africa, quid de teſtium dictis ſcribam? nota ſunt: & ea tu ſæpius legito. Sed tamen hoc mihi non prætermittendum videtur, quod primum ex eo judicio tam egens diſceſſit, quam quidam judices ejus ante illud judicium fuerunt: deinde tam invidioſus, ut aliud in eum judicium quotidie flagitetur. Hic ſe ſic habet, ut magis timeat, etiam ſi quierit, quam ut contemnat, ſi quid

commoverit. Quanto melior tibi fortuna petitionis data est, quam nuper homini novo C. Cœlio? ille cum duobus hominibus ita nobilissimis petebat, ut tamen in iis omnia pluris essent, quam ipsa nobilitas: summa ingenia, summus pudor, plurima beneficia, summa ratio ac diligentia petendi. Tamen eorum alterum Cœlius, etiam cum multo esset inferior genere, superior nulla re, pæne superavit. Quare si facies ea, quæ tibi natura, & studia, quibus semper usus es, largiuntur, quæ temporis tui ratio desiderat, quæ potes, quæ debes; non erit difficile certamen cum iis competitoribus, qui ne-
p.207 quaquam sunt tam genere insignes, quam vitiis no-
a. biles. Quis enim reperiri potest tam improbus civis, qui velit uno suffragio duas in rempublicam ſicas destringere?

4 Quoniam, quæ subsidia novitatis haberes, & habere posses, exposui: nunc de magnitudine petitionis dicendum videtur. Consulatum petis: quo honore nemo est, quin te dignum arbitretur; sed multi, qui invideant. Petis enim homo ex equestri loco summum locum civitatis; atque ita summum, ut forti viro, diserto, innocenti, multo ille idem honos plus amplitudinis, quam ceteris afferat. Noli putare, eos, qui sunt eo honore usi, non videre, tu cum idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus sis. Eos vero, qui consularibus familiis nati locum majorum consecuti non sunt, suspicor, tibi, nisi qui admodum te amant, invidere. Etiam novos homines prætorios existimo, nisi qui tuo beneficio vincti sunt, nolle abs te se honore superari. Jam in populo quam multi invidi sint, quam multi consuetudine horum annorum ab hominibus novis alienati, venire tibi in mentem certo scio. esse etiam nonnullos tibi iratos ex iis causis, quas egisti, ne-
cesse

ceſſe eſt. Jam illud tute circumſpicito, quod ad Cn. Pompeji gloriam augendam tanto ſtudio te dediſti, num quos tibi putes ob eam cauſam eſſe amicos. Quamobrem cum & ſummum locum civitatis petas: & videas eſſe ſtudia, quæ tibi adverſentur: adhibeas neceſſe eſt omnem rationem, & curam, & laborem, & diligentiam. Et petitio magiſtratuum § diviſa eſt in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum ſtudiis, altera in populari voluntate ponenda eſt. Amicorum ſtudia beneficiis, & officiis, & vetuſtate, & facilitate, ac jucunditate naturæ parta eſſe oportet. Sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quam in cetera vita. Quisquis eſt enim, qui oſtendat aliquid in te voluntatis, qui colat, qui domum ventitet, is in amicorum numero eſt habendus. Sed tamen, qui ſunt amici ex cauſa honeſtiore, cognationis, aut affinitatis, aut ſodalitatis, aut alicujus neceſſitudinis, his carum & jucundum eſſe maxime prodeſt. Deinde ut quisque eſt intimus, ac maxime domeſticus, ut is amet, & quam ampliſſimum eſſe te cupiat, valde elaborandum eſt: tum ut tribules, ut vicini, ut clientes, ut denique liberti, poſtremo etiam ſervi tui: nam fere omnis ſermo ad forenſem famam a domeſticis emanat auctoribus. Denique inſtituendi ſunt cujusque generis amici: ad ſpeciem, homines illuſtres honore ac nomine; qui etiam ſi ſuffragandi ſtudia non navant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis: ad jus obtinendum, magiſtratus; ex quibus maxime conſules, deinde tribuni plebis: ad conficiendas centurias, homines excellenti gratia. Qui abs te tribum, aut centuriam, aut aliquod beneficium, aut habeant, aut, ut habeant, ſperent; eos prorſus magnopere & compara, & confirma. nam per hos annos homines ambitioſi vehementer omni ſtudio atque opere laborarunt, ut poſſent a tri-

bulibus ſuis ea, quæ peterent, impetrare. Hos tu homines, quibuscumque rationibus, ut ex animo atque ex illa ſumma voluntate tui ſtudioſi ſint, elaborato. Quod ſi ſatis grati homines eſſent, hæc omnia tibi parata eſſe debebant, ſicut parata eſſe confido: nam hoc biennio quattuor ſodalitates civium ad ambitionem gratioſiſſimorum tibi obligaſti,
p.208. a. M. Fundanii, Q. Galiii, C. Cornelii, C. Orcinini: horum in cauſis ad te deferundis quidnam eorum ſodales tibi receperint & confirmarint, ſcio. nam interfui. Quare hoc tibi faciendum eſt, ut hoc tempore ab iis, quod debent, exigas ſæpe commonendo, rogando, confirmando, curando: ut intelligant, nullum ſe umquam aliud tempus habituros referendæ gratiæ. profecto homines & ſpe reliquorum tuorum officiorum, etiam recentibus beneficiis, ad ſtudium navandum excitabuntur. Et omnino quoniam eo genere amicitiarum petitio tua maxime munita eſt, quod cauſarum defenſionibus adeptus es: fac ut plane iis omnibus, quos devinctos tenes, deſcriptum ac diſpoſitum ſuum cuique munus ſit. & quemadmodum nemini illorum moleſtus nulla in re umquam fuiſti: ſic cura, ut intelligant, omnia te, quæ ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus re-
6 ſervaſſe. Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad benevolentiam, atque ad hæc ſuffragandi ſtudia ducuntur, beneficio, ſpe, adjunctione animi, vel voluntate: animadvertendum eſt, quemadmodum cuique horum generi ſit inſerviendum. Minimis beneficiis homines adducuntur, ut ſatis cauſæ putent eſſe ad ſtudium ſuffragationis: nedum ii, quibus ſaluti fuiſti, quos tu habes plurimos, non intelligant, ſi hoc tuo tempore tibi non ſatisfecerint, ſe probatos nemini unquam fore. quod cum ita ſit, tamen rogandi ſunt, atque etiam in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis adhuc obligati fuerint,

iis

iis viciſſim nos obligari poſſe videamur. Qui autem ſpe tenentur, quod genus hominum multo etiam eſt diligentius atque officioſius: iis fac, ut propoſitum ac paratum auxilium tuum eſſe videatur: denique ut ſpectatorem te ſuorum officiorum eſſe intelligant b.
diligentem: ut videre te plane, atque animadvertere, quantum a quoque proficiſcatur, appareat. Tertium illud genus eſt ſtudiorum voluntarium, quod agendis gratiis, accommodandis ſermonibus ad eas rationes, propter quas quisque ſtudioſus eſſe tui videbitur, ſignificanda erga illos pari voluntate, adducenda amicitia in ſpem familiaritatis, & conſuetudinis confirmari oportebit. Atque in iis omnibus generibus judicato & perpendito, quantum quisque poſſit; ut ſcias, & quemadmodum cuique inſervias, & quid a quoque exſpectes, & poſtules. Sunt enim quidam homines in ſuis vicinitatibus, & municipiis gratioſi; ſunt diligentes & copioſi, qui etiam ſi antea non ſtuduerunt huic gratiæ, tamen ex tempore elaborare ejus cauſa, cui debent aut volunt, facile poſſunt. his hominum generibus ſic inſerviendum eſt, ut ipſi intelligant, te videre, quid a quoque exſpectes; ſentire, quid accipias; meminiſſe, quid acceperis. Sunt autem alii, qui aut nihil poſſunt, aut etiam odio ſunt tribulibus ſuis: nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tempore. hos internoſcas videto; ne, ſpe in aliquo majore poſita, præſidii parum comparetur. Et quamquam partis & fundatis amicitiis fretum ac 7
munitum eſſe oportet, tamen in ipſa petitione, amicitiæ permultæ ac perutiles comparantur. nam in ceteris moleſtiis habet hoc tamen petitio commodi, ut poſſis honeſte, quod in cetera vita non queas, quoscumque velis, adjungere ad amicitiam; quibuscum ſi alio tempore agas, ut te utantur, abſurde facere videare: in petitione autem niſi id agas, &

cum multis, & diligenter, nullus petitor esse videare.
p.209. Ego autem tibi hoc confirmo, esse neminem (nisi
a. aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adjunctus) a quo non facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, & sibi ut debeas: modo ut intelligat, te magni æstimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non brevem & suffragatoriam, sed firmam & perpetuam amicitiam. Nemo erit, mihi crede, in quo modo aliquid virtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitiæ tecum constituendæ prætermittat: præsertim cum tibi hoc casus afferat, ut ii tecum petant, quorum amicitia aut contemnenda, aut fugienda sit; & qui hoc, quod ego te hortor, non modo non assequi, sed ne incipere quidem possint. Nam quid incipiat Antonius homines adjungere, atque invitare ad amicitiam, quos per se suo nomine appellare non possit? mihi quidem stultius nihil videtur, quam existimare eum studiosum tui, quem non noris. Eximiam quandam gloriam, & dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti, nullis suffragantibus meritis, honore afficiant. ut quidem homo iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis septus, hominem plurimorum studio, atque omnium bona existimatione munitum præcurrat, sine
§ magna culpa negligentiæ fieri non potest. Quamobrem, omnes centurias multis & variis amicitiis, cura, ut confirmatas habeas: & primum, id, quod ante oculos est, senatores, equitesque Romanos, ceterorum ordinum navos homines & gratiosos complectere. multi homines urbani industrii, multi libertini in foro gratiosi navique versantur, quos per te, quos per communes amicos poteris sumere. cura ut tui cupidi sint: elaborato, appetito, allegato,
b. summo beneficio te affici ostendito. deinde habeto ratio-

rationem urbis totius, collegiorum omnium, pagorum, vicinitatum. ex iis principes ad amicitiam tuam si adjunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. postea totam Italiam fac ut in animo ac memoria tributim descriptam comprehensamque habeas: ne quod municipium, coloniam, præfecturam, locum denique Italiæ ne quem esse patiare, in quo non habeas firmamenti, quod satis esse possit. perquiras etiam & investiges homines ex omni regione, eosque cognoscas, appetas, confirmes; cures, ut in suis vicinitatibus tibi petant, & tua causa quasi candidati sint. Volent te amicum, si suam a te amicitiam expeti videbunt. id ut intelligant, oratione, quæ ad eam rationem pertinet, abunde consequere. Homines municipales, ac rusticani, si nomine nobis noti sunt, in amicitia se esse arbitrantur. si vero etiam præsidii se aliquid sibi constituere putant, non amittunt occasionem promerendi. hos cæteri, & maxime tui competitores ne norunt quidem: tu & nosti, & facile cognosces: sine quo amicitia esse non potest. neque id tamen satis est, tametsi magnum est, si non consequatur spes utilitatis atque amicitiæ, ne nomenclator solum, sed amicus etiam bonus esse videare. ita cum & hos ipsos, propter suam ambitionem, qui apud tribules suos plurimum gratia possunt, tui studiosos in centuriis habebis: & ceteros, qui apud aliquam partem tribulium propter municipii, aut civitatis, aut collegii rationem valent, cupidos tui constitueris, in optima spe esse debebis. Jam equitum centuriæ multo facilius mihi diligentia posse teneri videntur. primum cognoscendi sunt equites; pauci enim sunt: deinde adipiscendi: multo enim facilius illa adolescentulorum ætas ad amicitiam adjungitur. deinde habebis tecum ex juventute optimum quemque, & studiosissimum humanitatis. tum autem quod equester ordo tuus est, se-

p. 210. a.

quen-

quentur illi auctoritatem ordinis, si abs te adhibebitur ea diligentia, ut non ordinis solum voluntate, sed etiam singulorum amicitiis eas centurias confirmatas habeas. Jam studia adolescentulorum in suffragando, in obeundo, in nuntiando, in affectando
9 mirifice & magna, & honesta sunt. Et quoniam affectationis mentio facta est, id quoque curandum est, ut quotidiana cujusque generis, & ordinis, & ætatis utare. nam ex ea ipsa copia conjectura fieri poterit, quantum sis in ipso campo virium ac facultatis habiturus. Hujus autem rei tres partes sunt. una salutatorum, quum domum veniunt: altera deductorum: tertia affectatorum. In salutatoribus, qui magis vulgares sunt, & hac consuetudine, quæ nunc est, plures veniunt, hoc efficiendum est, ut hoc ipsum minimum officium eorum tibi gratissimum esse videatur. Qui domum tuam venient, iis significato, te animadvertere, & eorum amicis, qui illis renuntient, ostendito, sæpe ipsis dicito. sic homines sæpe, quum obeunt plures competitores, & vident unum esse aliquem, qui hæc officia maxime animadvertat, ei se dedunt, deserunt ceteros, minutatim ex communibus proprii, ex fucosis firmi suffragatores evadunt. Jam illud teneto diligenter, si eum, qui tibi promiserit, fucum (ut dicitur) facere audieris, aut senseris; ut te id audisse, aut scire dis-
b. simules: si quis tibi se purgare volet, quod suspectum esse arbitretur, affirmes te de illius voluntate numquam dubitasse, nec debere dubitare. is enim, qui se non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest. Scire autem oportet, quo quisque animo sit, ut & quantum cuique confidas, constituere possis. Jam deductorum officium, quo majus est, quam salutatorum, hoc gratius tibi esse significato atque ostendito, &, quoad ejus fieri poterit, certis temporibus descendito. magnam affert opinionem,

magnam

magnam dignitatem quotidiana in deducendo frequentia. Tertia est ex hoc genere assidua assectatorum copia. in ea quos voluntarios habebis, cura, ut intelligant, te sibi in perpetuum summo beneficio obligari. qui autem tibi debent, ab iis plane hoc munus exige: qui per ætatem ac negotium poterunt, ipsi tecum ut assidui sint. qui ipsi sectari non poterunt, necessarios suos in hoc munere constituant. valde ego te volo, & ad rem pertinere arbitror, semper cum multitudine esse. præterea magnam affert laudem, & summam dignitatem, si ii tecum erunt, qui a te defensi, & qui per te servati, ac judiciis liberati sunt. Hæc tu plane ab iis postulato, ut quoniam nulla impensa per te alii rem, alii honestatem, alii salutem ac fortunas omnes obtinuerunt, nec aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre gratiam possint, hoc te officio remunerent. Et quoniam in amicorum studiis hæc omnis ratio 10
versatur: qui locus in hoc genere cavendus sit, prætermittendum non videtur. Fraudis atque insidiarum, & perfidiæ plena sunt omnia. non est hujus temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus rebus benevolus & simulator dijudicari possit. tantum est hujus temporis admonere. Summa tua p. 211.
virtus eosdem homines & simulare tibi se esse amicos, & invidere coëgit. Quamobrem Ἐπιχαρμεῖον a.
illud teneto, nervos atque artus esse sapientiæ, non temere credere. Et cum tuorum amicorum studia constitueris, tum etiam obtrectatorum atque adversariorum rationes & genera cognoscito. Hæc tria sunt: unum ex iis, quos læsisti: alterum, qui sine causa non amant: tertium, qui competitorum valde amici sunt. Quos læsisti, cum contra eos pro amico diceres, his te plane purgato: necessitudines commemorato: in spem adducito, te in eorum rebus, si se in amicitiam contulerint, pari studio atque officio

futu-

futurum: ſpondeto. Qui ſine cauſa non amant, eos aut beneficio, aut ſpe, aut ſignificando tua erga illos ſtudia futura, delinito, dans operam, ut de illa animi pravitate deducas. Quorum voluntas erit abs te propter competitorum amicitias alienior, his quoque eadem inſervi oratione, qua ſuperioribus: &, ſi probare poteris, te in eos ipſos competitores tuos be-
II nevolo eſſe animo oſtendito. Quoniam de amicitiis conſtituendis ſatis dictum eſt, dicendum de illa altera parte petitionis, quæ in populari ratione verſatur. Ea deſiderat nomenclationem, blanditiam, aſſiduitatem, benignitatem, rumorem, ſpem in republica. Primum id, quod facis, ut homines noris, ſignifica, ut appareat: & auge, ut quotidie melius fiat. nihil mihi tam populare, neque tam gratum videtur. Deinde id, quod natura non habes, indue in animum, ita ſimulandum eſſe, ut natura facere videare. nam comitas tibi non deeſt ea, quæ bono
b. ac ſuavi homine digna eſt. ſed opus eſt magnopere blanditia: quæ etiam ſi vitioſa eſt, & turpis in cetera vita, tamen in petitione eſt neceſſaria. tunc enim cum deteriorem aliquem aſſentando facit, improba eſt: cum amiciorem, non tam vituperanda. petitori vero neceſſaria eſt, cujus & frons, & vultus, & ſermo ad eorum, quoscumque convenerit, ſenſum & voluntatem commutandus eſt. Jam aſſiduitatis nullum eſt præceptum: verbumque ipſum docet, quæ res ſit. prodeſt quidem vehementer, nusquam deeſſe: ſed tamen hic fructus eſt aſſiduitatis, non ſolum eſſe Romæ atque in foro, ſed aſſidue petere, ſæpe eosdem appellare: non committere, ut quisquam poſſit dicere, quod ejus ſit, conſequi poſſis, ſi [1] abs te ſit rogatum, & valde ac diligenter rogatum. Benignitas autem late patet: & eſt in re familiari; quæ quamquam ad multitudinem pervenire non poteſt, tamen

1 abs te non ſit rog.

tamen ab amicis laudatur, & multitudini grata est. Est in conviviis; quæ facito & abs te, & ab amicis tuis concelebrentur, & passim, & tributim: est etiam in opera; quam pervulga & communica: curaque, ut aditus ad te diurni nocturnique pateant, neque foribus solum ædium tuarum, sed etiam vultu ac fronte, quæ est animi janua. quæ si significant, voluntatem abditam esse ac retrusam, parvi refert patere ostium. homines enim non modo promitti sibi, præsertim quæ a candidato petant, sed etiam large atque honorifice promitti volunt. quare hoc quidem facile præceptum est, ut, quod acturus sis, id significes te studiose ac libenter esse facturum. illud difficilius, & magis ad tempus, quam ad naturam accommodatum tuam: quod facere non possis, ut id aut jucunde promittas, aut ingenue neges. quorum alterum est boni viri, alterum boni petitoris. Nam 12
cum id petitur, quod honeste, aut sine detrimento p. 212.
nostro promittere non possumus (quo modo, si qui a.
roget, ut contra amicum aliquem causam recipiamus), belle negandum est, ut ostendas necessitudinem, demonstres quam moleste feras, aliis te id rebus exsarturum esse persuadeas. Audivi hoc dicere quendam de quibusdam oratoribus, ad quos causam suam detulisset, gratiorem sibi orationem fuisse, qui negasset, quam illius, qui recepisset. sic homines fronte & oratione magis, quam ipso beneficio reque capiuntur. Verum hoc probabile est: illud alterum subdurum tibi homini Platonico suadere: sed tamen tempori tuo consulam. quibus enim te propter aliquod officium necessitudinis affuturum negaris, tamen ii possunt abs te placati, æquique discedere: quibus autem idcirco negaris, quod te impeditum esse dixeris aut amicorum negotiis, aut gravioribus causis, ante susceptis; inimici discedunt: omnesque hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint,

quam

quam negare. C. Cotta, in ambitione artifex, dicere solebat, se operam suam, quoad non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus, impertire iis, apud quos optime poni arbitraretur: ideo se nemini negare, quod sæpe accideret, ut is, cui pollicitus esset, non uteretur: sæpe, ut ipse magis esset vacuus, quam putasset: neque posse domum ejus compleri, qui tantum modo reciperet, quantum videret se obire posse: casu fieri, ut agantur ea, quæ non putaris; illa, quæ credideris in manibus esse, ut aliqua de causa non agantur: deinde esse extremum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. id si promittas, & incertum est, & in diem, & in paucioribus. sin autem id neges, & certe abalienes, & statim, & plures: plures enim multo sunt, qui rogant, ut uti
b. liceat opera alterius, quam qui utantur. Quare satius est, ex iis aliquos aliquando tibi in foro irasci, quam omnes continuo domi: præsertim cum multo magis irascantur ei, qui neget, quam ei, quem videant justa causa impeditum; ut facere, quod promisit, cupiat, si ullo modo possit. Ac ne videar aberrasse a distributione mea, qui hæc in hac populari parte petitionis disputem: hoc sequor; hæc omnia non tam ad amicorum studia, quam ad popularem famam pertinere. etsi enim inest aliquid ductum ex illo genere, benigne respondere, studiose inservire negotiis, ac periculis amicorum: tamen hoc loco ea dico, quibus multitudinem capere possis, ut de nocte domus compleatur; ut multi spe tui præsidii teneantur, ut amiciores abs te discedant, quam accesserint, ut quam plurimorum aures optimo sermone compleantur.
13 Sequitur, ut de rumore dicendum sit: cui maxime serviendum est. sed quæ dicta sunt omni superiori oratione, eadem ad celebrandum rumorem valent, dicendi laus, studia publicanorum, & equestris ordinis, hominum nobilium voluntas, adolescentulorum

rum frequentia, eorum, qui abs te defensi sunt, assiduitas, ex municipiis multitudo eorum, quos tua causa venisse appareat: bene ut homines nosse, comiter appellare, assidue ac diligenter petere, benignum ac liberalem esse, loquantur & existiment; domus ut multa nocte compleatur, omnium generum frequentia adsit, satisfiat oratione omnibus; re operaque multis: perficiatur id, quod fieri potest labore, & arte, ac diligentia; non ut ad populum ab iis omnibus fama perveniat, sed ut in his studiis populus ipse versetur. Jam urbanam illam multitudinem, & eorum studia, qui conciones tenant, quæ adeptus es in Pompejo ornando, Manilii causa recipienda, Cornelio defendendo, excitanda nobis sunt: quæ adhuc habuit nemo, quin idem splendorem omnium, voluntatesque haberet. Efficiendum etiam illud, ut sciant omnes, Cn. Pompeji summam erga te esse voluntatem, & vehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. Postremo tota petitio, cura, ut pompæ plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis, ut habeat summam speciem, ac dignitatem, ut, etiam si quid possit, nec competitoribus tuis exsistat aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis accommodata ad eorum mores infamia. Atque etiam in hac petitione maxime videndum est, ut spes reipublicæ bona de te sit, & honesta opinio. nec tamen in petendo respublica capessenda est, neque in senatu, neque in concione: sed hæc tibi sunt retinenda; ut senatus te existimet ex eo, quod ita vixeris, defensorem auctoritatis suæ fore: equites Romani, & viri boni, & locupletes, ex vita acta te studiosum otii ac rerum tranquillarum: multitudo, ex eo duntaxat, quod oratione in concione ac judicio popularis fuisti, te a suis commodis alienum non futurum. Hæc mihi veniebant in mentem de duabus illis commonitionibus matutinis, quod tibi quotidie 14

p. 213. a.

tidie ad forum descendenti meditandum esse dixeramus: Novus sum, consulatum peto.

Tertium restat, Roma est, civitas ex nationum conventu constituta: in qua multæ insidiæ, multa fallacia, multa in omni genere vitia versantur: multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum malevolentia, multorum superbia, multorum odium ac molestia perferenda est. Video esse magni consilii atque artis, in tot hominum cujusque modi vitiis,
b. tantisque versantem vitare offensionem, vitare fabulam, vitare insidias; esse unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonum, ac voluntatum varietatem. Quare etiam atque etiam perge tenere istam viam, quam [1] institisti. excelle dicendo. hoc & tenentur Romæ homines, & alliciuntur, & ab impediendo, ac lædendo repelluntur. Et quoniam in hoc vel maxime vitiosa est civitas, quod, largitione interposita, virtutis ac dignitatis oblivisci solet; in hoc, fac, ut te bene noris, id est, ut intelligas, cum esse te, qui judicii ac periculi metum maximum competitoribus afferre possis. Fac, ut se abs te custodiri atque observari sciant. cum diligentiam tuam, cum auctoritatem, vimque dicendi, tum profecto equestris ordinis erga te studium pertimescant. Atque hæc ita te volo illis proponere, non, ut videare jam accusationem meditari, sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum, quod agis, consequare. & plane sic contende omnibus nervis ac facultatibus, ut adipiscamur, quod petimus. Video, nulla esse comitia tam inquinata largitione, quibus non gratis aliquæ centuriæ renuntient suos, maxime necessarios. Quare si advigilamus pro rei dignitate, & si nostros ad summum studium benevolos excitamus; & si hominibus gratiosis studiosisque nostri
suum

[1] instituisti.

ſuum cuique munus deſcribimus, & ſi competitoribus judicia proponimus; ſequeſtribus metum injicimus; diviſores ratione aliqua coërcemus: perfici poteſt, ut largitio aut nulla fiat, aut nihil valeat. Hæc ſunt, quæ putavi non melius ſcire me, quam te, ſed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum poſſe, & ad te perſcripta mittere. quæ tamenetſi ita ſcripta ſunt, ut non ad omnes, quip. 214. honores petent, ſed ad te proprie, & ad hanc tuam a. petitionem valeant: tamen tu, ſi quid mutandum eſſe videbitur, aut omnino tollendum, aut ſi quid erit præteritum; velim hoc mihi dicas. Volo enim hoc commentariolum petitionis haberi omni ratione perfectum.

SOMNIUM SCIPIONIS.

SCIPIO LOQUITUR.

1 CUM in Africam veniſſem, M'. Manilio conſuli ad quartam legionem tribunus (ut ſcitis) militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Maſiniſſam convenirem, regem familiæ noſtræ juſtis de cauſis amiciſſimum. Ad quem ut veni, complexus me ſenex collacrimavit, aliquantoque poſt ſuſpexit in cœlum: &, Grates, inquit, tibi ago, ſumme Sol, vobisque reliqui cœlites, quod, ante quam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipſo recreor: ita numquam ex animo meo diſcedit illius optimi atque invictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno; ille me de noſtra republica percontatus eſt. multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis conſumtus eſt dies. poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus, cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaque ejus non facta ſolum, ſed etiam dicta meminiſſet. deinde, ut cubitum diſceſſimus, me & de via, & qui ad multam noctem vigilaſſem, arctior, quam ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut cogitationes, ſermonesque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit ea forma, quæ mihi ex imagine ejus, quam ex ipſo, erat notior. quem ut agnovi, equidem cohorrui. ſed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memo-

memoriæ. Videsne illam urbem, quæ parere po- 2
pulo Romano coacta per me, renovat priſtina bella,
nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Karthagi-
nem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri &
claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc
venis pæne miles? hanc hoc biennio conſul ever-
tes, eritque cognomen id tibi per te partum, quod
habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem
Karthaginem deleveris, triumphum egeris, cenſor-
que fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam,
Aſiam, Græciam, deligêrè iterum conſul abſens,
bellumque maximum conficies, Numantiam exſcin-
des. Sed cum eris curru Capitolium invectus, of-
fendes rempublicam perturbatam conſiliis nepotis
mei. Hic tu, Africane, oſtendas oportebit patriæ,
lumen animi, ingenii, conſiliique tui. Sed ejus tem-
poris ancipitem video quaſi fatorum viam. nam
cum ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, redi-
tusque converterit, duoque hi numeri, quorum
uterque plenus, alter altera de cauſa, habetur, cir-
cuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in
te unum, atque in tuum nomen, ſe tota convertet
civitas: te ſenatus, te omnes boni, te ſocii, te
Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur
civitatis ſalus; ac ne multa, dictator rempublicam
conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus
effugeris. Hic cum exclamaſſet Lælius, ingemuiſ-
ſentque ceteri vehementius: leniter arridens Sci-
pio, Quæſo, inquit, ne me e ſomno excitetis, &
parum rebus: audite cetera. Sed quo ſis, Afri- 3
cane, alacrior ad tutandum rempublicam, ſic ha-
beto: Omnibus, qui patriam conſervarint, adjuve-
rint, auxerint, certum eſſe in cœlo ac definitum
locum, ubi beati ævo ſempiterno fruantur. nihil
eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mun-
dum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius,

quam concilia, cœtusque hominum, jure ſociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, & conſervatores hinc profecti, huc revertuntur. Hic ego, etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quam inſidiarum a meis, quæſivi tamen, viveretne ipſe & Paullus pater, & alii, quos nos exſtinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt: veſtra vero, quæ dicitur vita, mors eſt. quin tu aſpicias ad te venientem Paullum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrimarum profudi. Ille autem me complexus, atque oſculans, flere prohibebat. Atque ego ut primum, fletu repreſſo, loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime, quoniam hæc eſt vita, (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non eſt ita, inquit ille. Niſi Deus is, cujus hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non poteſt. homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur: hisque animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſidera & ſtellas vocatis: quæ globoſæ & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos ſuos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis, nec injuſſu ejus, a quo ille eſt vobis datus, ex hominum vita migrandum eſt, ne munus humanum, aſſignatum a Deo, defugiſſe videamini. Sed ſic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, juſtitiam cole, & pietatem: quæ, cum ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt: ea vita, via eſt in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati, illum incolunt locum,

quem

quem vides. erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flammas circus elucens, quem vos, ut a Graiis accepiſtis, orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclara cetera, & mirabilia videbantur. erant autem eæ ſtellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas eſſe numquam ſuſpicati ſumus: ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris, luce lucebat aliena. ſtellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam ipſa terra ita mihi parva viſa eſt, ut me imperii noſtri, quo quaſi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cum magis intuerer, Quæſo, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? nonne adſpicis, quæ in templa veneris? novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa ſunt omnia: quorum unus eſt cœleſtis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe Deus, arcens & continens ceteros; in quo inſixi ſunt illi, qui volvuntur, ſtellarum curſus ſempiterni: cui ſubjecti ſunt ſeptem, qui verſantur retro, contrario motu, atque cœlum, ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde eſt hominum generi proſperus & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis: tum rutilus, horribilisque terris, quem Martium dicitis: deinde ſubter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce illuſtret, & compleat. hunc ut comites conſequuntur, Veneris alter, alter Mercurii curſus: in infimoque orbe Luna, radiis ſolis accenſa, convertitur. infra autem jam nihil eſt, niſi mortale & caducum, præter animos generi hominum, munere deorum datos. ſupra lunam ſunt æterna omnia. nam ea, quæ eſt media, & nona tellus, neque moveatur,

vetur, & infima est, & in eam feruntur omnia
5 suo nutu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, Quid? hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille qui intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata parte ratione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. nec enim silentio tanti motus incitari possunt, & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille cœli stellifer cursus, cujus conversio est concitatior, acuto & excitato movetur sono: gravissimo autem hic lunaris atque infimus. nam terra, nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus est. quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures hominum obsurduerunt: nec est ullus hebetior sensus in vobis: sicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem adversum nequitis, ejusque radiis acies vestra sensusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen
6 oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ si tibi parva, ut est, ita videtur,

detur, hæc cœleſtia ſemper ſpectato: illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? vides habitari in terra raris & anguſtis in locis: & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit: ſed partim obliquos, partim averſos, partim etiam adverſos ſtare vobis: a quibus exſpectare gloriam certe nullam poteſtis. Cernis autem eandem terram, quaſi quibusdam redimitam & circumdatam cingulis: e quibus duos, maxime inter ſe diverſos, & cœli verticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina vides; medium autem illum, & maximum, ſolis ardore torreri. duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, adverſa vobis urgent veſtigia, nihil ad veſtrum genus. Hic autem alter ſubjectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat. omnis enim terra, quæ colitur a vobis, anguſta verticibus, lateribus latior, parva quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quem Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quam ſit parvus, vides. Ex his ipſis cultis, notisque terris, num aut tuum aut cujusquam noſtrûm nomen, vel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem transnatare? quis in reliquis, orientis aut obeuntis ſolis, ultimis aut aquilonis auſtrive partibus, tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de vobis loquuntur, quam loquentur diu? Quin etiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes unius cujusque noſtrum a patribus acceptas poſteris prodere:

tamen propter eluviones, exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, id est, unius astri reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille vere vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa sæcula hominum teneantur. namque, ut olim deficere sol hominibus, exstinguique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ita quandoque eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis, expletum annum habeto. hujus quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam. Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc sedem, & æternam domum contueri: neque te sermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides; nec umquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interi-
8 tu; & oblivione posteritatis exstinguitur. Quæ cum

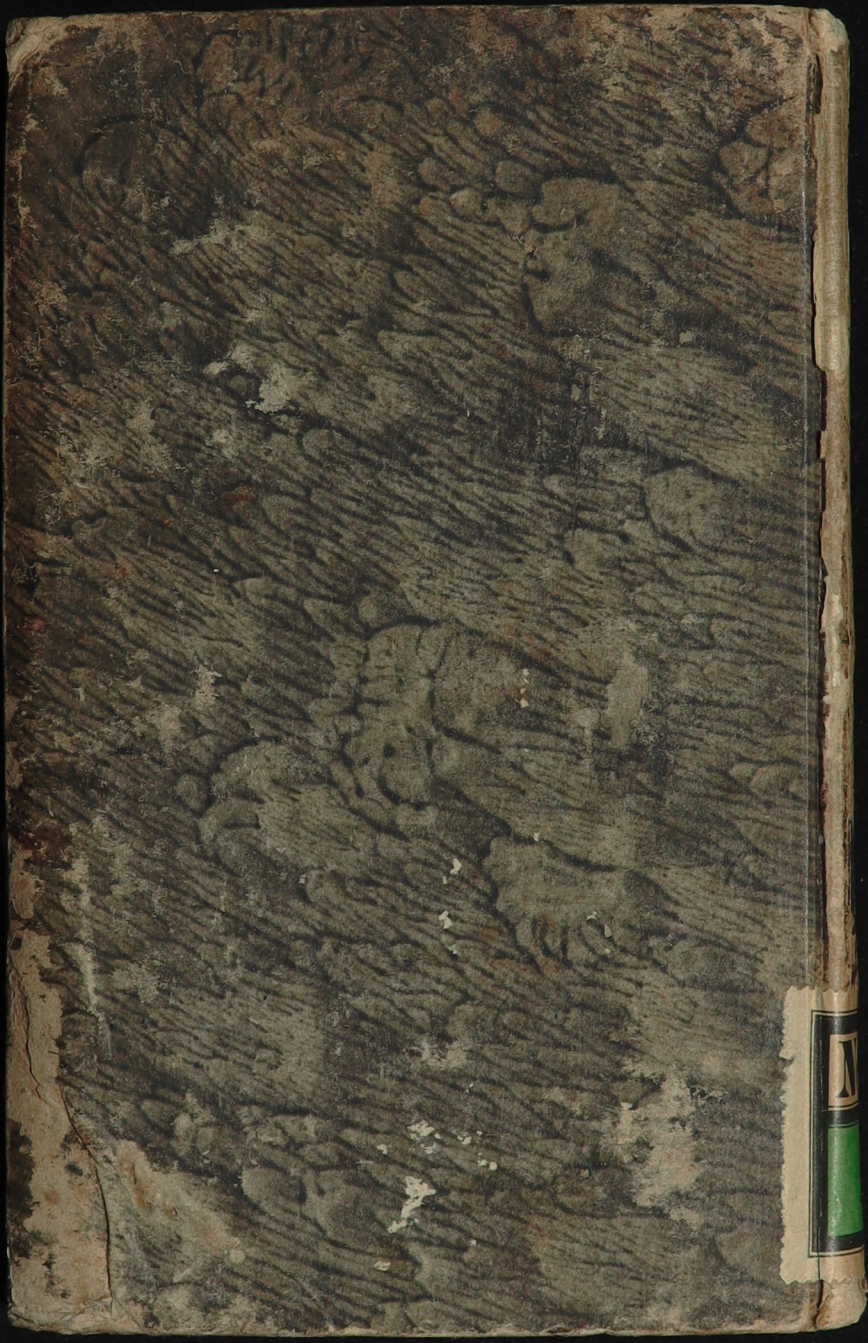
cum dixiſſet, Ego vero, inquam, o Africane, ſi quidem bene meritis de patria quaſi limes ad cœli aditum patet, quamquam a pueritia veſtigiis ingreſſus patriis, & tuis, decori veſtro non defui: nunc tamen, tanto præmio expoſito, enitar multo vigilantius. & ille, Tu vero enitere, & ſic habeto, non eſſe te mortalem, ſed corpus hoc. nec enim tu is es, quem forma iſta declarat: ſed mens cujusque, is eſt quisque; non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Deum te igitur ſcito eſſe: ſiquidem Deus eſt, qui viget, qui ſentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpoſitus eſt, quam hunc mundum ille princeps Deus: & ut mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus movet. Nam quod ſemper movetur, æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodque ipſum agitatur aliunde; quando finem habet motus, vivendi finem habeat neceſſe eſt. ſolum igitur, quod ſeſe movet, quia numquam deſeritur a ſe, numquam ne moveri quidem deſinit: quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium eſt movendi. principio autem nulla eſt origo. nam ex principio oriuntur omnia: ipſum autem nulla ex re alia naſci poteſt: nec enim id eſſet principium, quod gigneretur aliunde: quod ſi numquam oritur, ne occidit quidem umquam. nam principium exſtinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſiquidem neceſſe eſt a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo ſit, quod ipſum a ſe movetur: id autem nec naſci poteſt, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque natura, & conſiſtat neceſſe eſt, nec vim ullam nanciſcatur, qua a primo impulſa moveatur. Cum pateat igitur, æternum id eſſe, 9
quod a ſe ipſo moveatur, quis eſt, qui hanc natu-

ram

ram animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo: quod autem animal est, id motu cietur interiore, & suo. nam hæc est natura propria animi, atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat: neque nata est certe, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ: quibus agitatus & exercitatus animus, velocius in hanc sedem, & domum suam pervolabit: idque ocius faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Namque eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum jura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur; nec hunc in locum, nisi multis exagitati sæculis, revertuntur. Ille discessit: ego somno solutus sum.

principes suos hic nihil nisi:
Lucretianus.

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0337
DFG

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0338
DFG

, ut Flamininum,
ctesque diesque.
imi tui, & æquitatem :
Athenis deportasse, sed
m intelligo. & tamen
quibus meipsum, inter-
uarum consolatio & ma-
lifferenda. Nunc autem
te aliquid ad te conscri-
od mihi tecum commune 2
erte adventantis senectu-
volo: etsi te quidem id
omnia) & ferre, & latu-
mihi, cum de senectute
u occurrebas dignus eo
rum communiter utere-
nda hujus libri confectio
absterserit senectutis mo-
m etiam & jucundam se-
satis laudari digne pote- b.
reat, omne tempus æta-
e. Sed de ceteris & di- 3
mus: hunc librum de se.
Omnem autem sermonem
Aristo Chius, ne parum
sed M. Catoni seni, quo
eret oratio; apud quem
nus admirantes, quod is
t, iisque eum responden-
itur disputare, quam con-
ttribuito Græcis litteris,
diosum fuisse in senectute.
jam enim ipsius Catonis
omnem de senectute sen-

SCIPIO.

Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern Günther Uecker
https://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn1787295605/phys_0339
DFG